

КУЛЬТУРА ДОБРОСУСІДСТВА

**Частина 4
ЦІНУЙМО КРАЙ –
ПИШАЙМОСЯ УКРАЇНОЮ!
ЗАКАРПАТТЯ**

Робочий зошит для дітей
і матеріали для батьків і педагогів

Учня / учениці _____ класу

Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів до програми «Цінуймо край – пишаймося Україною!» інтегрованого спецкурсу «Культура добросусідства» були розроблені у 2007–2009 рр. і адаптовані у 2018 р. у рамках проекту Інформаційно-дослідного центру «Інтеграція та розвиток»

Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів створені відповідно до програми спецкурсу «Культура добросусідства», яка була схвалена до використання в освітніх закладах України (лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України № 22.1/12-Г-366 від 15.06.2018 р.), і надруковані для апробації в ЗЗСО Закарпатської області

Авторський колектив:

Араджионі Маргарита Анатоліївна, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України;

Волошенюк Оксана Валеріївна, молодший науковий співробітник відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, менеджер медіаосвітніх програм Академії української преси;

Кірик Марія Юріївна, методист кабінету дошкільної, початкової та інклюзивної освіти Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти;

Палько Тетяна Василівна, директор Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти, старший викладач кафедри педагогіки і психології;

Санковська Ірина Мечиславівна, методист науково-методичного відділу дошкільної і початкової освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка;

Ходанич Лідія Петрівна, завідувач кафедри педагогіки і психології, кандидат педагогічних наук, доцент Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти

Особлива подяка за надані матеріали і консультації:

К. В. Алмазниковій, С. С. Араджионі, О. С. Бакшееву, О. В. Банах, І. В. Бруновій-Калісецькій, І. Б. Гиричу, С. І. Данилову, О. Б. Дущенко, Р. І. Євтушенко, М. С. Єлігулашвілі, І. Р. Залізній, Н. В. Захаровій, В. О. Кіктенку, Ю. Г. Кононенко, Л. В. Кравчук, Л. Ф. Кравцовій, О. П. Лабазі, Л. В. Микитюк, К. О. Мірошниковій, Л. В. Наумовій, Н. Ю. Опенко, І. М. Семиволосу, О. К. Смірнову, Г. В. Стець, Н. В. Трищ, Є. Тулбі, Я. О. Чернишовій, М. І. Чумарній, Г. В. Шамковій

Рецензенти:

Гордуз Наталія Олександрівна, кандидат педагогічних наук, завідувачка кабінету методики дошкільної та початкової освіти Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти;

Козик Ольга Іванівна, вчитель початкових класів Ракошинської ЗЗСО I–III ступенів Мукачівського району Закарпатської області;

Кухта Марія Іванівна, кандидат педагогічних наук Ужгородського національного університету, доцент

Культура добросусідства. Частина 4 : Цінуймо край – пишаймося Україною! Закарпаття : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти Закарпатської області / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, О. В. Волошенюк, М. Ю. Кірик, Т. В. Палько, І. М. Санковська, Л. П. Ходанич]. – К. : ТОВ «Прометей», 2018. – 116 с. : іл. – Англ., кримськотат., нім., польськ., ромськ., рос., румун., словацьк., угор., укр.

ISBN 978-617-7502-39-4

Посібник створений відповідно до програми «Цінуймо край – пишаймося Україною!» спеціального курсу «Культура добросусідства». Він призначений для ознайомлення школярів і їхніх батьків із ментальними, мовними, релігійними, етнокультурними особливостями людей, які мешкають на Закарпатті, для проведення системної виховної роботи, розвитку громадянської освіти, формування соціальних компетентностей, навичок конструктивної комунікації й успішної взаємодії у колективі. Зошит може бути використаний також як методичний посібник і хрестоматія для організації роботи учнів на уроці, під час ранкових зустрічей і годин спілкування, у гуртках і вдома.

© Араджионі М. А., ідея, автор-укладач базової версії зошита, 2018

© Араджионі М. А., Волошенюк О. В., Кірик М. Ю., Палько Т. В., Санковська І. М., Ходанич Л. П., укладання регіонального компонента, 2018

© ІДЦ «Інтеграція та розвиток», макет, 2018

Я ЩИРО ВІТАЮ ТЕБЕ!

Це я – бджілка Меліса! Я рада новій зустрічі з тобою, адже вона допоможе нам ще ближче познайомитися! Ти розгорнув/розгорнула цей зошит – і ми можемо продовжити мандрівку нашим дивовижним і неповторним краєм та нашою чудовою країною. Саме тому наша нова велика подорож називається «Цінуймо край – пишаймося Україною!». А запросимо ми з собою наших рідних, друзів, сусідів. Разом з ними пройдемо туристичними маршрутами краю, познайомимось з чудовими пам'ятниками архітектури, історії, культури, природи, а також із музеями і театрами. А головне – із людьми, які доклали зусиль, щоби зробити наш край і Україну такими розвинутими, сучасними, унікальними й цікавими. Ти зможеш побувати у ролі дослідника/дослідниці, будеш мати змогу замислитися над різними питаннями, навчишся працювати з інформаційними джерелами й навіть сам/сама створювати часописи! Ти вже знаєш про необхідність і значення дружби й доброго сусідства. Ми продовжимо розмову про це, а також поговоримо про цінність довіри, єдності, миру й співпраці. Ти переконаєшся в тому, що немає «кращих» і «гірших» культур. Є різні, у чомусь несхожі на нас, люди – і цим вони нам цікаві. Звичайно, я не забула й про нові цікаві завдання, які ми виконуватимемо під час наших подорожей. Хочу нагадати тобі спеціальні значки, які підкажуть, як потрібно виконати завдання.

виріж,
наклей

напиши,
закінчи
речення

розкажи,
поміркуй
уголос

з'єднай,
обери,
знайди

поміркуй,
дізнайся,
склади, відгадай

словничок

намалюй,
розфарбуй,
домалюй

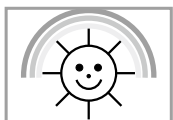

прочитай,
запам'ятай

це цікаво,
поради бджілки

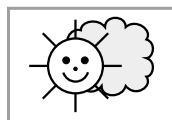
Мені б дуже хотілося знати, чи подобаються тобі наші подорожі. Тому я попрошу тебе трохи пофантазувати. У квадратику, який ти побачиш на початку подорожі, намалюй який-небудь символ, який допоможе мені зрозуміти, чого ти чекаєш від нашої зустрічі. А в кінці подорожі в такому ж самому квадратику спробуй оцінити свої враження й роздуми після заняття. Також подумай, чи виправдалися твої очікування, й вибери позначку, що найкраще відповідає відчуттям чи емоціям, які ти переживаєш.

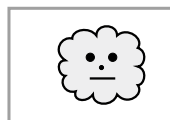
Це було краще,
ніж я
думав/думала

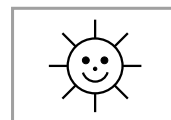
Мені не
сподобалася
подорож

Виправда-
лися, але
не повністю

Не можу
визначитися

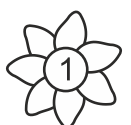

Так,
виправ-
дались

Не виправда-
лися, але я не
розчарована/
розчарований

Отже, у путь, знайомитися з дивним і неповторним краєм нашої України!

БАТЬКІВЩИНА ТА МИР. СТАВЛЕННЯ ДО НИХ У РІЗНИХ КУЛЬТУРАХ КРАЮ

Батьківщина – країна, яку людина вважає своєю рідною чи громадянином якої вона є

Громадянин/громадянка – особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує обов'язки, встановлені законами цієї держави

Патріотизм (грец. *патріс* та лат. *patria* – батьківщина) – громадянське почуття, змістом якого є любов до батьківщини і готовність пожертвувати своїми інтересами заради неї, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, особливе емоційне переживання своєї належності до країни і свого громадянства, мови, історії, традицій, готовність діяти в інтересах Вітчизни та стати на її захист у разі необхідності.

(За М. Тофтулом)

В усіх людей одна святиня,
Куди не глянь, де не спитай,
Рідніша їм своя пустеля,
Аніж земний в чужині рай.
Нема без кореня рослини,
А нас, людей, – без Батьківщини.
(М. Чернявський)

Напиши слова «Батьківщина», «злагода» і «мир» своєю рідною мовою. Вивчи ці слова двома-трьома мовами своїх сусідів.

Прочитай східну казку «Пісня солов'я». Чи доводилося тобі сумувати за рідною домівкою? Зміг/змогла би ти проміняти свій будинок на дорогий палац?

Якось один купець зловив у лісі солов'я, приніс додому й зробив для нього дуже красиву клітку із золота. Був у цього купця дивний сад, а в нім стільки квітів, що очі розбігалися. Посеред саду був фонтан, до якого спускалися мармурові східці. Купець поставив клітку поряд з фонтаном і щодня приходив слухати солов'я. А соловей тільки сумно дивився на небо й тужливо співав. Знайшов купець людину, яка розуміла пташину мову, і привів її до солов'я – хай розгадає, чому він страждає. Послухав чоловік і каже: «Господарю, пташка співає: «Батьківщино моя, гніздечко моє! Мені без вас не жити!»» Минали дні, а соловей співав дедалі жалібніше, дедалі сумніше. Тоді купець відчинив клітку й випустив солов'я на волю, а сам разом з тим, хто знав пташину мову, сів на коня верхи й поскакав

услід за ним. Соловей прилетів до свого порожнього гнізда. Сів на гілку й заспівав: «Батьківщино моя! Ти найпрекрасніша й наймиліша над усе!..» «Ох дивак цей соловей! У мене він жив у розкошах і золоті. Їв і пив зі срібла, але сумував. А тут, побачивши покинуте старе гніздо, співає-заливається!..» – вигукнув купець. «А ти не дивуйся, господарю! Кожному своя батьківщина, своє гніздо наймиліші», – сказав його супутник.

Прочитай уривок вірша Марійки Підгірянки «Село». Які картини викликають захоплення авторки? Поміркуй: за що ти цінуєш свій рідний край і свою країну?

Котить потік бистрі хвилі,
Над потоком хати білі,
Люди в них живуть привітні,
Серцю близькі, серцю рідні.
Недалеко звідси – школа,
Діточок рій все довкола.
Гей, родина то велика,
Сила краю, батьків віха.

А та річка бистра, синя
Плеще в ручки, як дитина.
А за нею на овиді
Верхи горді у Бескиді!
В село верхи позирають,
Мовби мовлять-промовляють:
«Жийте в мирі, діти гожі,
Ми стоїмо на сторожі!»

Намалюй на окремому аркуші свою батьківщину. Розкажи, якою ти хочеш бачити її у майбутньому.

Прочитай вірш «Батьківщина» поетки з Київщини Катерини Плівачук.

Чому це, мамо, журавлі,
Які у вирій відлітають,
Там залишившись, не живуть,
Назад весною повертають?
Бо народились і зросли
Вони на цій землі, дитино,
І найдорожча їм вона,
Бо це їх рідна Батьківщина.
Коли зростеш, моя дитино,
Люби цю землю – рідний край.
Не спокусися на чужину,
Де легко жить, не проміняй.
Підтримкою будь своєму народу,
Життя будуй у своїй країні.
Не покидай її, дитино,
Твори й працюй на Батьківщині.

Поясни, як ти розумієш ці прислів'я.

Найцінніше для людини на чужині – це її Батьківщина. (Арабське)
Mein Nest ist das best. Своє гніздо найкраще. (Німецьке)
Przystoi walczyć w obronie praw, wolności, ojczyzny. Не соромно боротися за права, свободу та Батьківщину. (Польське)
Az okos ember nagyra becsüli a házját. Розумна людина шанує свою Батьківщину. (Угорське)
У рідному краю гарно, як у раю. (Українське)

Прочитай народну легенду про походження назви нашої країни. Які ще тлумачення цієї назви тобі відомі? Які асоціації викликає слово «Україна» у тебе? Як нам треба берегти нашу країну?

Колись люди говорили, що Бог створив нашу землю і почав роздавати її різним народам. Наші предки пізно прийшли, і землі їм не дісталася. І почали вони благати: «Дай

нам, Боже, землі-материзни!» Господь їм відповів: «Буде вам матінка земля. Ідїть та осїдайте он на тому клаптику між морями». І показав, де саме. Та наші предки відповіли: «Нї. Ми не будемо там жити. Там уже живуть італійці, німці, французи». Погодився Господь і сказав: «Гаразд. Віддам я вам он той куточок понад Дніпром, що залишив собі на земний рай. Там є все: річки, озера, пустелі, ліси, гори. Але то незвичайний куточок – раїна. Земля там дуже родюча і пахне медом, вода – як молоко, а з неба в душу людей ллється пісня. На той куточок будуть зазіхати нечестивці, тому його треба пильнувати і боронити. Як будете і на правду відважними, то на тій землі станете господарями, а як ні – то рабами нечестивців». Пішли предки наші на ту землю й оселилися там. А країну свою назвали Україною. І тепер ми живемо на тій самій райській землі.

Послухай вірш «До України» ромського поета-пісняра Михайла Козимиренка його рідною мовою та в перекладі українською. Які слова засвідчують любов автора до своєї країни?

Дадэнгири пхув, Украина мири,
Ту сы мандэ екх сыр чачи даёри,
Мири дроги пхув, ман хан трэ дукха,
Ягаса пэкэн, сыр лонд дрэ якха.
Мири даёри, манг ило мро – оддава,
Ваш пэскэ мэ тутыр ничи на мангава,
Мэк блата хасёл, мэ жужя тут кэрава!
Сарэ манушэнгэ тэ дэл Дэвэл бахт,
Саро мэк хасёл, саро со бибахт!
Камам тэ шунав Шэвчэнконо лав,
Сарэн манушэн, сыр пшалэн, тэ полав!
Тэ наровэл Дай ваш вмардэ чхаворэн,
Чхавэ тэ бистрэн, со да сы марибэн,
Чхая тэ выджян май шукар пало ром,
Сарэн кхам татькирла, дэвлэса до дром!

Моя Україно, ласкавий мій краю,
Удень і вночі я твій біль відчуваю.
І очі застелюють сльози солоні,
І паморозь тихо лягає на скроні.
Для тебе нічого я не вимагаю,
Не б'ю себе в груди,
не рвуся до раю.
Мені лише треба дощу весняного,
Щоб плісняву змити
зі всього, зі всього.
Щоб бачив тебе я відроджену знову,
Пісні твої слухав
й Шевченкове слово.
Щоб й рома ти визнавала за сина,
Бо ти моя ненька, моя Батьківщина.

Прочитай вислови відомих людей світу про Батьківщину, громадянськість та патріотизм. Який вислів тобі подобається найбільше і чому?

- Патріотизм – це не фарбувати асфальт у жовто-блакитні кольори, а час від часу його ремонтувати. (*Сергій Жадан, український поет*)
- Усвідомлена любов до свого народу не поєднується з ненавистю до інших. (*Дмитро Лихачов, російський філолог*)
- Потрібно спочатку бути поганим громадянином, щоб потім стати хорошим рабом. (*Шарль Монтеск'є, французький філософ*)
- Немає патріотів там, де йдеться про податки. (*Джордж Орвелл, англійський письменник*)
- Наша Батьківщина благає допомоги красномовства, бо так багато її преславних подвигів поминається глибокою мовчанкою. (*Феофан Прокопович, український богослов*)
- Важливо, щоб ти був готовий померти за свою країну, але ще важливіше, щоб ти був готовий прожити життя заради неї. (*Теодор Рузвельт, президент США*)

Впиши пропущені слова у вислови про Батьківщину. Розкажи, як ти їх розумієш.

Без любові до _____ немає любові до _____ . (людини, Батьківщини)

Люблять _____ не за те, що вона _____ , а за те, що _____ .

(Батьківщину, велика, своя)

Не питай, що твоя _____ може зробити для тебе, питай, що ти можеш _____

для своєї країни. (країна, зробити)

Які якості, на твою думку, повинен мати громадянин/громадянка країни? Вибери зі списку та познач галочкою. Поясни, як ти їх розумієш.

АКТИВНІСТЬ	ГІДНІСТЬ	СМІЛИВІСТЬ
АГРЕСИВНІСТЬ	ЕГОЇЗМ	ТОЛЕРАНТНІСТЬ
БАЙДУЖІСТЬ	ЗЛІСТЬ	УВАЖНІСТЬ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	ІНІЦІАТИВНІСТЬ	ЧЕСНІСТЬ

Допиши речення.

Моєю Батьківщиною є чудова країна _____ . Місце, де я живу, – _____
_____, – є моєю батьківщиною. Я намагаюся піклуватися про свою
батьківщину й для цього я вже зробив/зробила _____

Я вважаю: щоб стати справжнім громадянином/громадянкою України, мені ще треба

Як ти думаєш, що таке мир? Придумай своє визначення слів «мир» і «війна», використовуючи слова в малюнках. Намалюй на окремому аркуші свої символи-асоціації до слів «мир» і «війна».

МИР – це життя у злагоді. МИР – це відсутність війни.

МИР – це коли люди не сваряться.

МИР – це спокій за своє життя й життя близьких.

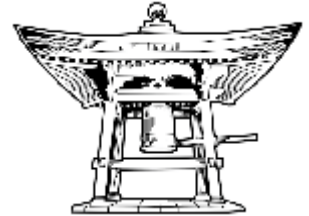
МИР – це _____

Війна – це _____

Щороку 21 вересня в усьому світі відзначають Міжнародний день миру (англ. *International Day of Peace*). За ініціативою Генеральної Асамблеї ООН цей день відзначається як день всесвітнього припинення вогню і відмовлення від насильства. У цей день кожен має замислитися над ціною миру, його важливістю для жителів усієї планети. В Україні свято встановлено згідно з Указом Президента України «Про День миру» від 5 лютого 2002 року. Таким чином наша країна підтвердила свою відданість і підтримку ідеалам миру. Існують символи миру – це умовні позначення, які свідчать про прагнення людей Землі жити у злагоді, спокої та дружбі. Як емблему на Міжнародний день миру використовують зображення білого голуба з оливковою гілкою. Її творцем є іспанський художник Пабло Пікассо. Символом спокою, мирного життя та дружби, вічного братерства і міжнародної солідарності всіх людей світу став Дзвін Миру. Вперше він був установлений у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку 1954 р., потім такий дзвін з'явився і в різних країнах світу. Дзвін Миру закликає до дії в ім'я збереження миру та життя на Землі, збереження Людини й Культури.

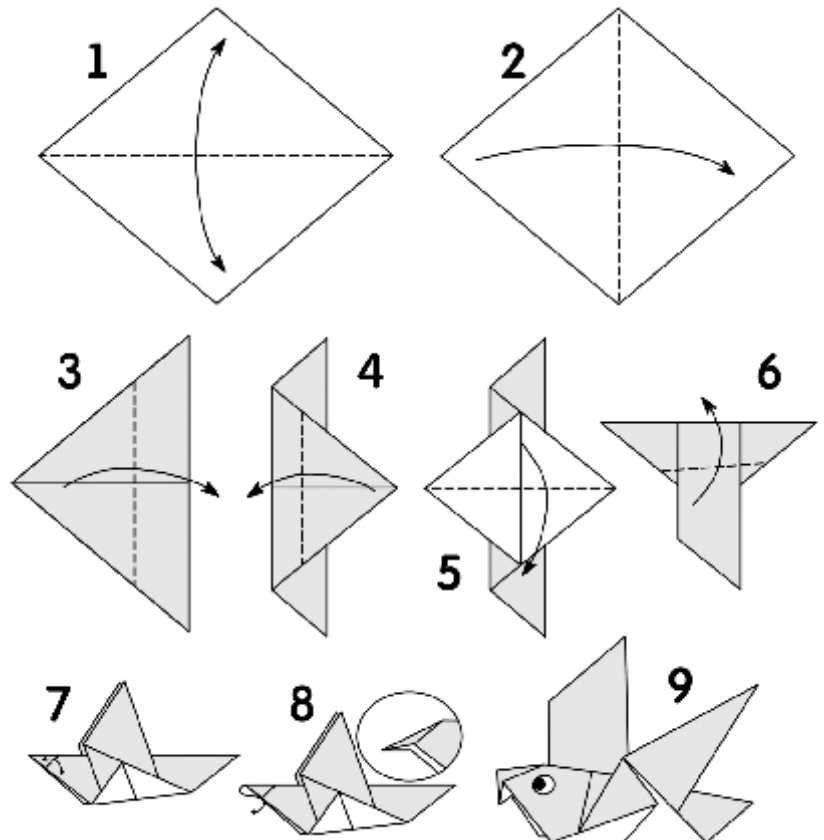

Розгадай ребус (див. правила на стор. 112).

Виготов фігурку голуба у техніці оригамі. Разом з однокласниками та однокласницями напишіть на фігурках побажання, якою ви хочете бачити нашу країну. Розмістіть фігурки голубів навколо карти України, щоб наша Батьківщина була завжди захищена миром і злагодою, радісним і щасливим життям.

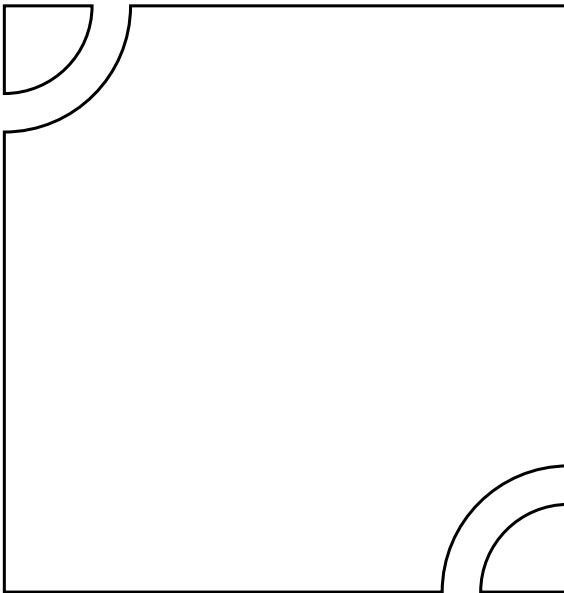
Прочитай уривок вірша Марії Скочиліс «Лист солдату». Спробуй сам/сама написати лист захисникам і захисницям нашої країни. Поміркуй, хто ще, крім військових, може захищати країну.

Привіт, солдате! Ти мене не знаєш,
Я просто дівчина, живу собі як всі,
В моєму місті тихо, не стріляють,
Але війна торкнулася душі.
Ти зараз там, на Сході, захищаєш
Свою країну на передовій,
Там дуже страшно, постріли лунають,
Та Ти ідеш вперед, вперед у бій.
Ти борешся за волю України,
За незалежність, за її життя

І за майбутнє кожної людини,
А серед тих людей також і я.
Ти тільки повернись, благаю, чуєш,
Ти не лети високо в небеса,
Бо тут, на цій землі, Тебе чекають
Батьки, дружина, діти... вся сім'я.
Я сподіваюсь, ці рядки почувеш,
А може, прочитаєш у листі,
Я дякую Тобі, що захищаєш
Мою країну, дякую Тобі...

Придумай і намалюй символ чи емблему миру та злагоди.

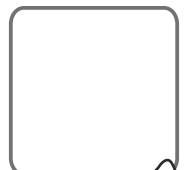
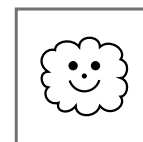
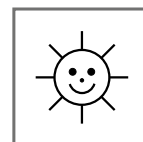
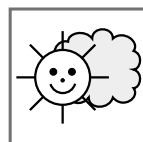
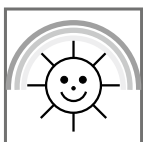
Вибери те, що, на твою думку, сприяє збереженню миру у твоєму найближчому оточенні.

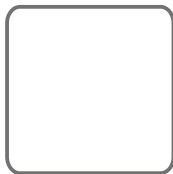
1. Бажання зрозуміти іншу людину.
2. Відмова від насильства.
3. Визнання прав і свобод інших людей.
4. Доброзичливість у спілкуванні.
5. Здатність визнати свою провину.
6. Здатність поставити себе на місце іншого.
7. Сприйняття інших такими, якими вони є.
8. Толерантність до чужих думок, вірувань, поведінки.
9. Уміння пробачати.

Поміркуй і запиши, що ти можеш зробити для збереження миру

- у своїй сім'ї _____
- у своєму класі _____
- на своїй вулиці _____
- у своєму місті _____
- у своїй країні _____

ДОБРОСУСІДСТВО. ЦІННІСТЬ ЄДНОСТІ, ПОРОЗУМІННЯ ТА СПІВПРАЦІ

Придумай визначення.

 Добросусідство – це _____

 Цінність – це _____

Чому люди вважають добросусідство однією з найважливіших людських цінностей?

Прочитай і згадай подібні прислів'я, які ти знаєш. Подумай: чому в різних культурах зустрічаються схожі за змістом прислів'я?

Згода міцніша за кам'яні стіни. (Вірменське)

Джемаат аткѳан таш узакъкъа тюшер. Гуртом можна зробити більше, ніж поодинці. (Кримськотатарське)

Накликавши вогонь на сусіда, і сам згориш. (Китайське)

Eintracht das Kleine mehrt, Zweitracht das Grosse verheert. Єдність збільшує мале, незгода руйнує велике. (Німецьке)

Dva tvrdé kamene nemelú dobre. Два тверді камені не мелють добре. (Словацьке)

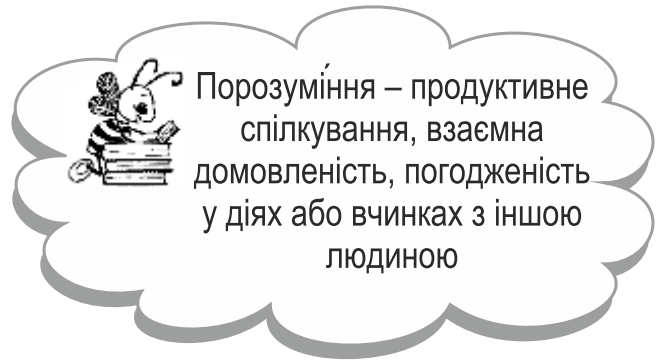
Sok jó ember kis helyen is elfér. Хороші люди в тісноті не сваряться. (Угорське)

Прочитай кримськотатарську легенду про східного мудреця Ходжу Насреддіна. Спробуй пояснити, що таке «родзинки» і «кишмиш». Розкажи, до чого привела сварка торговців. Як би ти вчинив/вчинила, якби опинився/опинилася на місці Насреддіна? Доведи, що Насреддін був добрим сусідом. Чому дуже важливо жити в мирі з сусідами?

ХОДЖА НАСРЕДДІН І ЙОГО СУСІДИ

Придбав Насреддін будинок у Криму. Будинок був хоча й маленький, але світлий і сухий. Сусідами по вулиці виявилися вірмени, греки, караїми, кримчаки, кримські татари, турки. Нікого з них не образив Насреддін. Усіх запросив на входини. Чебуреки й шашлики приготував, запашну каву заварив. Неначе всім залишилися задоволені гості. Та відчув Ходжа Насреддін з їхніх розмов, що немає серед них миру та ладу. Та й на базарі помітив, що мусульмани уникають купувати що-небудь у християн, а ті, у свою чергу, обходять

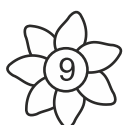
продавця-мусульманина. День і ніч Ходжа трудився на своїй ділянці, бо добре пам'ятав, що «на тій землі, де в тебе піт виступає, не лише просо, а й золото зростає». Зі всіма в мирі жив Насреддін, і не заростала травом дорога до його оселі. Кожному сусідові прагнув допомогти людяний Ходжа. І тому незабаром уславився в містечку як задушевна, мудра, працелюбна й чесна людина. Але зібралися темні хмари над містом. Спалахнула на ринку бійка між греком, що продавав родзинки, і торговцем кишмишу – турком. На допомогу забіякам прийшли одновірці. Побоїще з базару перейшло на вулиці містечка. Задзвеніли вікна будинків, заплакали й закричали діти й жінки. Ошалілі люди били невинних, знищували майно, різними мовами зверталися до одного й того ж Бога.

Докотилася бійка й до подвір'я Насреддіна. Він став перед входом, тримаючи в руках не палицю чи рушницю, а важкий, блискучий від постійної роботи кетмень. Піднявши це знаряддя землероба над головою, закричав Ходжа: «Люди! Сусіди! Схаменіться! Хіба не ходите ви по одній землі? Хіба не дихаєте одним повітрям? Хіба не гріє вас одне й те ж сонце? Хіба фрукти й овочі, вирощені мусульманами, мають інший смак, ніж плоди християн? Перестаньте сваритися й битися! Ось перед входом у мій двір фонтан, омийте свої руки, увійдіть до будинку, сядьте в тінь під деревом, спробуйте плодів мого саду». Великий був авторитет Насреддіна, схаменулися та заспокоїлися люди. Увійшли до його двору. Розташувалися по обидва боки постеленого на траві килима і, почастивавшись, переломили «хліб дружби» та почали розмовляти між собою. Старші мудрі люди, яких називають аксакалами, вирішили забрати товар у призвідників сварки – продавців сушеного винограду, щоб змішати родзинки з кишмишем і дітворі роздати. Домовилися надалі сварок та бійок не зчиняти і всіх людей, незалежно від віри й посади, шанувати.

Прочитай текст. Розпитай близьких, які приклади доброго сусідства, культурного взаємообміну, взаємодопомоги та співпраці між жителями населеного пункту або краю вони пам'ятають. Перекажи ці історії своїм однокласникам та однокласницям.

Наш край завжди був затишною оселею для представників багатьох культур. Закарпатці давно переконалися в необхідності взаємної поваги й доброзичливості, діалогу й взаємодії між людьми, незважаючи на відмінності їхніх мов, релігій і культур. Тому жителі Закарпаття можуть навести безліч прикладів добросусідства, взаємодопомоги та співпраці. Мешканці краю, незалежно від їхньої релігійної належності, разом відзначали свята, створювали сім'ї й, окрім своєї рідної, знали декілька мов, якими розмовляли мешканці населеного пункту. Під час Другої світової війни, ризикуючи життям, вони рятували своїх сусідів від нацистських розстрілів.

А що б ти міг/могла розповісти нащадкам про нинішні сусідські взаємини серед людей, які живуть на Закарпатті? Склади невелику розповідь і запиши її на окремому аркуші.

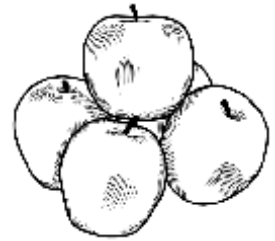
Співпраця – спільна з іншою людиною діяльність із очікуванням вдалого результату

Прочитай вірш «Йонатанки» закарпатського поета Степана Жупанина. Згадай, коли ти несподівано ділився/ділилася чимось зі своїми однолітками, як вони це сприймали. Розкажи, що ти відчував/відчувала коли доводилося отримувати несподівані подарунки від інших.

Ще скрипить снігами
Березневий ранок.
В клас приніс я друзям
Кошик йонатанок.
Зимували в сіні –
Пахнуть медоцвітом,

Ніби завітало
В школу тепле літо.
Смакували друзі,
Стали веселіші.
Яблука зимові
У гурті смачніші.

Прочитай бірманську казку «Корови нарізно – тигру радість». Подумай: чому тигру вдалося розсварити корів? Пофантазуй, що може статися, якщо раптом розсваряться між собою пальці на твоїй руці; речі, які ти носиш; різні клавіші в музичному інструменті тощо. У чому цінність і переваги єдності та співпраці?

У давні часи неподалік від лісу паслася череда корів. Трималися вони завжди разом, жодна від стада не відходила. А в лісі жив тигр, і був він дуже хитрий і підступний. Давно вже хотілося йому роздерти якусь корову. Але стадо було наче кам'яна скеля – спробуй тут потягти хоч одну! Тоді тигр вирішив якось роз'єднати стадо, посварити корів. Ось одного разу підібрався він до однієї корови і став їй нашіптувати: «Слухай, круторога, а знаєш, що он та, із загнутими рогами і запалими боками, надумала заколоти тебе?» Потім він підповз до іншої корови: «Гей, довгохвоста! Ти, я бачу, пасешся, ніби й нічого не сталося. Або не бачиш, як пнеться ота корова з прямими рогами. Та вона ударити тебе збирається!» Повірили корови хитрому тигрові і почали підозріло вдивлятися одна в одну і скоро пересварилися через якусь дрібницю. Вони вже не трималися всі разом, як раніше, – нарізно траву щипають, нарізно на водопій ідуть. І тепер тигру легко було роздерти їх усіх одну за одною. Так і з'їв усе стадо. З тих пір люди і кажуть: «Корови нарізно – тигру радість».

Прочитай текст, проведи обговорення й занотуй його результати.

Жити, не спілкуючись з іншими людьми, ми не можемо. Щодня вдома, у школі, у транспорті та навіть біля твого будинку ми розмовляємо і взаємодіємо з іншими людьми – твоїми рідними, друзями, сусідами. Але чому іноді виникають непорозуміння, недотримання обіцянок, чвари та образи? Вся справа в тому, що нам легко співпрацювати

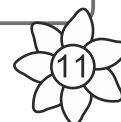
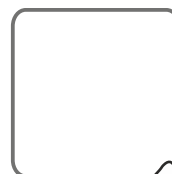
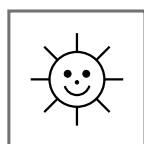
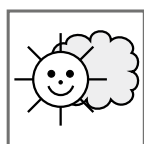
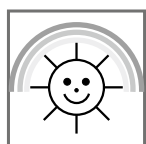
та порозумітися з однодумцями (людьми, які мають такі самі погляди). І набагато важче – з людиною, яка має відмінну від нашої думку. Погодись, навіть сам/сама із собою в думках сперечаєшся, робиш вибір щодня. Що ж говорити про спілкування з іншими людьми! Добра новина – можна і потрібно вчитися досягати порозуміння та співпраці. Поглянь на малюнок. Цифри, зображені на перетині кіл, показують, що утвориться в результаті поєднання двох понять. Сектор 1: Єдність + Співпраця = Втілення найкращих спільних ідей у життя! Сектор 2: Єдність + Порозуміння = Згуртованість, злагода, толерантне ставлення і врахування думки кожного! Сектор 3: Співпраця + Порозуміння = Продуктивне спілкування, погодженість у діях, досягнення чудових результатів! Як ти гадаєш, що може утворитися у секторі 4? Обговори свої міркування з однокласником/однокласницею, сформулюйте вашу спільну думку й запиши її нижче. Щойно, навіть не помічаючи цього, ти співпрацював/співпрацювала з іншою людиною. І, напевне, намагався/намагалася її зрозуміти, тобто застосовував/застосовувала навичку порозуміння. Якщо ви дійшли спільного висновку, тоді ваша взаємодія закінчилася єдністю. Тож кожного дня, виконуючи спільні завдання або працюючи в групах, ти маєш можливість практикуватися співпрацювати, взаємодіяти, досягати порозуміння й відчувати єдність зі своїми однокласниками та однокласницями. Однак не забувай, що, працюючи в команді, ви маєте не тільки спільну мету, а й спільну відповідальність за досягнення результату. Тому варто домовитися про певні правила роботи й дотримуватися їх, поважати одне одного й дослухатися до всіх думок, розподіляти завдання та об'єднувати зусилля.

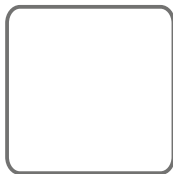

роботи й дотримуватися їх, поважати одне одного й дослухатися до всіх думок, розподіляти завдання та об'єднувати зусилля.

Подумай, як можна покращити життя у твоєму будинку, у школі, у твоєму місті. Уяви, що ти міг/могла би потрапити до мера твого міста, що б ти запропонував/запропону-вала зробити? А які ідеї в тебе є щодо того, як зробити шкільне життя цікавішим? Адже для цього не обов'язково мати купу грошей! Вартість твоєї ініціативи може складатися лише з бажання і часу кожного/кожної її учасника/учасниці. Занотуй свої ідеї нижче, щоб не забути, й приступай до їхнього втілення у життя!

«МИ» І «ВОНИ»: КОНСТРУКТИВНЕ СПІЛКУВАННЯ, ДРУЖБА Й СПІВПРАЦЯ

Прочитай казку Наталії Абрамцевої «Втрата» та спробуй уявити себе на місці однієї з гвоздик. Як би ти вчинив/вчинила на місці квітів, дізнавшись, що бачиш у дзеркалі лише своє відображення? Як ти думаєш, чи має значення колір волосся, очей, шкіри для дружби й співпраці людей?

Поряд із дзеркалом бабуся поставила вазу. Квіти побачили своє відображення в дзеркалі: дві гвоздики білі, дві рожеві й одна червона. Раніше вони не бачили дзеркал і не знали, що таке віддзеркалення. «Нас чекають прекрасні квіти», – сказала червона гвоздика. «Чарівні, чарівні», – додали гвоздики рожеві та білі. Квіти хвалили себе й не знали про це. Вони граціозно поклонилися. Ті, інші квіти теж поклонилися. «Запитаємо їх про що-небудь!» – вирішили гвоздики. Про що було питання? Неважливо. Але відповіді вони не почули. І тоді, і згодом. Невже ті, інші, не хочуть дружити?..

Дзеркало вирішило розкрити таємницю. Подзвонюючи, воно сказало, що це не інші гвоздики, а віддзеркалення. «Це ви! Прекрасні, чарівні, чудові квіти – ви!» Дзеркало не сумнівалося в тому, що гвоздики задоволені, але вони чомусь засумували й затихли. А потім червона гвоздика боязко запитала: «Ви впевнені, що тих квітів і справді зовсім немає?» – «Звичайно», – тихо задзвеніло дзеркало. «Шкода, сумно...» – сказали квіти. Дзеркало здивувалося: «Чому ж не пишаються, не радіють прекрасні квіти? Адже вони, виявляється, найгарніші». А гвоздики не думали про це й зовсім не раділи. Вони втратили друзів: гвоздику червону, дві гвоздики білі та дві рожеві...

Подумай і дай відповіді на запитання. 1. Що ти любиш найбільше? 2. Про що ти мрієш? 3. Чого б хотів побажати всім своїм однокласникам та однокласницям? Напиши свої відповіді на запитання в першому стовпчику. Підійди до однокласника чи однокласниці, з якими ти найменше спілкуєшся. Запиши їхні відповіді на ці ж питання в другій і третій колонках. Порівняй записи в стовпчиках. Розкажи, чи є щось спільне у ваших відповідях. Що тобі найбільше сподобалося у відповідях твоїх однокласників і однокласниць?

Я	ОДНОКЛАСНИК	ОДНОКЛАСНИЦЯ
1. _____ _____	1. _____ _____	1. _____ _____
2. _____ _____	2. _____ _____	2. _____ _____
3. _____ _____	3. _____ _____	3. _____ _____

Розшифруй (див. шифр на стор. 112) грузинське прислів'я та поясни, як ти його розумієш.

⊕□▭♡×▯▭ ▭⊕△×□ ⊕ ∩△◎△ - □ ⊕ □▭×▯◊
 ⊕□▭♡×▯▭ ▯▭∩△×▭△×. _____

Прочитай інструкцію до вправи «Салат із секретом, або Особистості зі смаком». Виконай її разом із однокласниками та однокласницями. Після презентації результату поміркуй і спробуй дати відповіді на такі запитання. Як поєднати різні характери й отримати гарний результат? Що стало запорукою успіху вашого рецепту? Чи збережеться смак, цікавість рецепту, якщо прибрати хоча б один інгредієнт? Чи всього вистачало у вашому салаті, що хотілося б додати? Як ти думаєш, чим гарна різноманітність? Чи вдалося тобі побачити себе «збоку»? Чи хтось поміняв свій овоч/фрукт на інший після обговорення в групі? Якщо так, чому? Чи легко вам було співпрацювати в групі? Що допомагало, а що заважало вашій співпраці?

Є думка, що людині набагато легше знаходити мову зі схожою на неї навіть зовнішньо людиною. Наразі ми пропонуємо тобі побачити переваги різних однокласників.

1. Припустімо, що різні овочі, фрукти та спеції говорять про різні риси характеру. Подумай, який овоч, спеція або фрукт/ягода більше нагадує твій характер. Якщо необхідно, додай до переліку свій варіант тлумачення або інший фрукт/овоч чи спецію, яка тобі найбільш пасує, та стисло опиши риси свого характеру.

- Буряк – червоний, сором'язливий і не завжди знає свою цінність для інших.
- Груша – доброзичлива, м'яка і затишна людина.
- Картопля вміє підлаштуватися (чи то бути картоплею-фрі, чи «в кожущку», чи пюре) і почувається добре в будь-якій компанії.
- Квасоля має твердість у поглядах і принципах, обстоює свою точку зору.
- Ківі – корисний і багато знає, до нього біжать за порадою, але його не завжди легко знайти, полюбляє побути на самоті.
- Олія готова вислухати кожного і намагається пом'якшити різні неприємні ситуації. Вона буває різна: кукурудзяна, оливкова, соняшникова тощо, але завжди в гуморі, адже її дитинство пройшло під яскравим сонцем.
- Помідор – веселун, іноді здається легковажним, але вміє розрядити будь-яку напружену ситуацію.
- Сіль – не дуже помітна ззовні людина, але без неї не відбувається жодна подія в класі, бо може запропонувати гарну ідею чи впоратися з будь-яким завданням.
- Сунічка полюбляє красу навколо, тому часто намагається прикрасити світ будь-яким способом: від пенала до зробленої презентації для уроку.
- Цибуля асоціюється з людиною, яка близько бере все до серця і може легко заплакати навіть через чужий біль.

• _____

2. Намалюй на окремому аркуші той фрукт/ягоду, овоч чи спецію, що може розповісти про твою вдачу.
3. За допомогою жеребкування об'єднайся з однокласниками та однокласницями в групи по 5–6 осіб і розкажіть одне одному про ті овочі/фрукти/спеції, які ви обрали, й чому вони відповідають вашим рисам характеру. Після обговорення учасники за бажанням можуть поміняти обраний овоч чи фрукт на той, що більш яскраво відображає характер цієї людини.
4. Приготуйте разом незвичайний овочевий чи фруктовий «салат з особистостей» і представте його назву та рецепт перед класом. Використовувати потрібно всі овочі/фрукти/ягоди/спеції, наявні у вашій групі. Готуючи ваш салат, пам'ятайте про вдалі комбінації: потрібно, щоб він був не тільки унікальним, а й смачним у реальному житті.
5. Після презентації ваших смачних «салатів» проведіть обговорення і дай відповіді на запитання, що містяться в завданні.

Прочитай українську казку «Журавель та чапля» у переказі Олени Пчілки або подивись мультфільм. Подумай: чи зміли журавель і чапля спілкуватися? Чому в них нічого не вийшло?

Був собі Журавель, і подумав він оженитися. «Кого ж би то взяти? Візьму Чаплю! – думає Журавель. – Вона мені по мислі! Якраз для мене!» От приходить до Чаплі та й каже:

– От я хочу тебе сватати, чи підеш за мене?

Подумала Чапля та й каже:

– Ні, щось я не маю охоти за тебе йти!

– Ну, як не маєш, то не маєш, Бог з тобою! – каже Журавель і пішов собі.

Але згодом роздумалася Чапля, приходить до Журавля та й каже:

– Знаєш що? Я вже роздумалася і вже хочу йти за тебе!

– А! – каже Журавель. – Ти роздумалась, і я тепер «роздумався», не хочу вже тебе брати!

– Ну, не хочеш, то й цур тобі! – каже Чапля, пішла така розгнівана.

Тим часом Журавель, як почав знов думати, розміркувався, йде знов до Чаплі.

– Вибачай, – каже, – що я тоді так тобі відказав. Тепер я надумався і хочу таки тебе брати!

– А! – каже Чапля. – Ти надумався, і я «надумалась», що мені за тебе не йти! Як то можна: я, молода, сама до тебе приходила, а ти мені так прикро відказав! Та щоб я після всього пішла за тебе? Ніколи у світі! Іди з очей!

Пішов Журавель. А Чапля як почала думати та й стала жалкувати: «Що се я, дурна, зробила! Нащо я Журавлеві відказала? Ну, чи добре ж отак самотою жити? Без господаря в хаті? Він же приходив, перепрошував. Піду скажу йому, що вже згоджуюсь!»

Пішла Чапля, здибалася мовби несподівано з Журавлем та й каже йому, що от так і так. Куди там! Журавель уже й не думає її брати.

– Що ж се, – каже, – таке: ти мені вже двічі гарбуза дала, та щоб я знов тебе сватав? Не хочу!

– Ну, не хочеш, то нехай же ти згинеш! – каже чапля. – Вже ж тепер і не думай, і слова мені не кажи ніколи про своє сватання! Нехай тобі біс!

А Журавель таке знов почав думати: «Отже, таки оженюся, що ж таки бурлакувати – без вірної дружини та без господиньки в хаті – недобре! Піду до Чаплі, перепрошу її гарненько, може, піде!»

Пішов, але Чапля таки затялась, не хоче.

– Бачиш, – каже, – таки ти прийшов до мене! Отже ж, тепер я не хочу, нізащо не піду!

І так вони все ходять та ходять, а побратися ніяк не можуть: коли одно «надумається», то друге «роздумається», та й нема згоди. От так і ходять до цієї пори!

Напиши діалог Чаплі та Журавля так, щоб вони почули одне одного й закінчення в казці було щасливим.

Прочитай вірш і ти дізнаєшся, скільки цікавого можна робити разом із другом/подругою. Розкажи: а що ти робиш разом із друзями/подругами?

Як добре з друзями дружити! –
Без них на світі не прожити!
Із другом можна малювати,
І в різні ігри ще пограти,
І їсти, й пити, й танцювати,

А можна просто помовчати.
Друг зрозуміти тебе може,
А якщо важко – допоможе.
Як добре з друзями дружити! –
Без них на світі не прожити!

У чому важливо погоджуватися з другом/подругою? Чи бувають випадки, коли важливо не погодитися? Наведи приклади, як можна не погодитися, не образивши при цьому свого/свою друга/подругу.

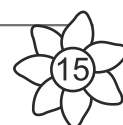
Прочитай бувальщину, надруковану сто років тому в дитячому журналі «Наш рідний край», що виходив у Хусті. Поміркуй, під час суперечок у яких випадках варто відступати, а коли треба обстоювати свою позицію.

Зустрілися на дорозі двоє подорожніх. Один їхав у місто, а другий – із міста. Зчепилися вони возами у вузькому місці та й кричать один до одного: «Дай дорогу – мені додому треба!» – «Ти дай дорогу! Мені спішно до міста треба!» Довго вони так сперечалися. Аж іде тою дорогою чоловік. Постояв, послухав сварку та й каже до них: «Кому швидше треба, той подайся назад, відступися».

Згадай ситуації, де справжній/справжня друг/подруга виявив/виявила би:

співчуття, емпатію _____
турботу, допомогу _____
чуйність, підтримку _____

Які якості допомагають людям помиритися, а які заважають? З'єднай стрілками.

- ГУМОР,
ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ
- ГОРДІСТЬ
- ДОВІРА
- ЕГОЇЗМ

- ДОПОМАГАЄ
ПРИМИРЕННЮ
- ЗАВАЖАЄ
ПРИМИРЕННЮ

- НЕВМІННЯ
ЧУТИ ІНШОГО
- НЕДОВІРА
- ОБРАЗА
- ТЕРПІННЯ

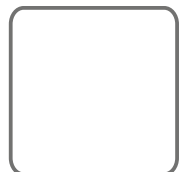
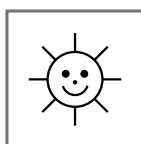
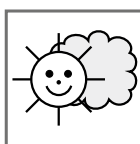
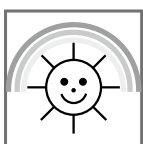
Подумай, у яких ситуаціях гордість і гумор можуть допомогти примиренню, а в яких – завадити. А які ще якості або дії можуть привести як до примирення, так і до продовження сварки? Напиши їх.

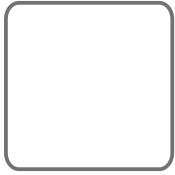

Зашифруй моїм шифром прислів'я про дружбу, яке тобі подобається, і дай його розшифрувати сусіду по парті. Обговоріть, чому ви вибрали саме ці прислів'я.

Слово «любов» можна відтворити у вигляді сердечка. Спробуй також за допомогою малюнка зашифрувати слово «дружба». Напиши своє ім'я та ім'я свого/своєї найкращого/найкращої друга/подруги, а між ними намалюй придуманий тобою символ дружби. Обміняйся зошитами з однокласником/однокласницею. Порівняй малюнки. Який вияв дружби найбільше цінують твої однолітки?

ЩО ТАКЕ НАСИЛЬСТВО. ЯК ЙОМУ ПРОТИДІЯТИ? ЛЮДСЬКА Й ОСОБИСТА ГІДНІСТЬ

Гідність – цінність
всього людини; ставлення
людини до самої себе
і ставлення до неї з боку
суспільства

Насильство – це
застосування сили або
психологічного тиску
до слабких або тих, хто не може
чинити опір

Людську гідність має будь-яка людська істота – і немовля, яке ще нічого ні хорошего, ні поганого в житті не зробило, і найбільший злочинець. Людську гідність слід відрізнити від особистої гідності, яка є поняттям, близьким честі, – таку гідність треба заробити. Особиста гідність росте, коли людина поводить себе благородно та порядно, і можна її втратити, якщо вчинимо підло. Для прав людини важливим є перше поняття – людська гідність, і як наслідок її існування – перелік свобод і прав. Наші права і свободи – це наш щит, що прикриває нас, нашу людську гідність від зазіхань з боку держави. Права людини не можуть дати нам гарантії, що нас будуть любити і пестити, не гарантують ні щастя в житті, ні навіть справедливості або хоча б мінімального добробуту – вони лише захищають нас від негуманного ставлення, принижень і зазіхань на нашу гідність, і то лише з боку одного, але найсильнішого порушника, тобто державної влади, яка може застосовувати різні засоби тиску і примусу.

(За Мареком Новіцьким)

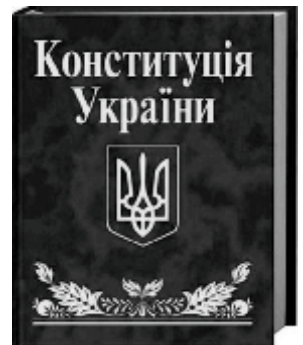
Головним законом нашої держави є Конституція України. Згідно з нашою Конституцією утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. У статті 3 цього документа людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Також про людську та особисту гідність йде мова в інших статтях Конституції, а саме:

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Про захист людської та особистої гідності є спеціальні статті в іншому важливому документі держави – Цивільному кодексі України, який регулює відносини між громадянами країни:

Стаття 297. Право на повагу до гідності та честі.

1. Кожен має право на повагу до його гідності та честі.

2. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими.

3. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі.

Стаття 23. Відшкодування моральної шкоди.

1. Особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

2. Моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. (...)

Булінг (англ. *bully* – задиратися, залякувати) означає різновид насильства: залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і таким чином підпорядкувати його собі.

Цькування – агресивне переслідування одного з членів колективу з боку інших членів колективу або його частини. Проявляється у бойкоті, дошкулянні, кепкуванні, дезінформації, доносах, завданні шкоди здоров'ю, дрібних крадіжках або псуванні особистих речей, приниженні особистої гідності.

Мобінг (з англ. *mob* – натовп) – форма психологічного насилля у вигляді цькування людини в колективі, щоб її «вичавити» звідти.

Хейзинг (з англ. *hazing*) – ритуалізоване жорстоке або принизливе поводження при вступі до певної групи та подальша підтримка ієрархії в цій групі.

Прочитай перелік. Якщо щось із цього переліку відбулося або відбувається зараз у твоєму житті, значить, ти став/стала жертвою насилля з боку твоїх однолітків, старших школярів або дорослих. Про це не можна мовчати. Обов'язково розкажи про це вчителю/вчительці або соціальному(-ій) працівнику(-ці). Також ти можеш зателефонувати на безкоштовну національну дитячу «гарячу лінію» – 0-800-500-225.

- З тебе коли-небудь глузували, тебе дражнили, обзивали чи цькували у твоєму шкільному колективі, принижували твою особисту гідність.
- Тебе ігнорували, не запрошували до гри, у спортивну команду, працювати в групі чи робити спільний проект.
- Тебе ображали чи ставилися до тебе упереджено через твою стать, колір шкіри, акцент, релігійні переконання або культурну належність.
- З тебе знущалися через окуляри, брекети, слуховий апарат або через одяг, твій зріст, статуру, розміри чи форму тіла тощо.
- Тобі казали, що ти погана, невдячна, недобра, ні на що не здатна дитина.

- На тебе тиснули друзі чи хтось із дорослих, пропонуючи зробити щось, чого ти не хотів/хотіла, а потім ти шкодував/шкодувала і відчував/відчувала сором.
- Хтось коли-небудь повівся з тобою жорстоко чи підло, а ти не зміг/змогла чи побоявся/побоялася сказати про це.

Прочитай ситуації та разом із сусідом/сусідкою по парті спробуйте відповісти на запитання. Обговоріть ваші відповіді в четвірках, шістках і всі разом.

Ситуація 1. Оксана з 4-Б пішла в туалет. Там дві дівчинки з 9-А класу почали вимагати у неї гроші. Оксана сказала, що грошей у неї немає. Тоді вони взялися штовхати її. З того часу, як тільки вони бачать Оксану, кепкують над нею.

Питання до ситуації 1. Що ви зробили б, якби були Оксаною? До яких наслідків може призвести ця ситуація? Що це, дівчата просто дражнять чи знущаються?

Ситуація 2. Хлопчаки з 4-А дуже дружні. Всі вони мають прізвиська, але переважно необразливі.

Питання до ситуації 2. Які прізвиська мають хлопці вашого класу? Чи завжди вони необразливі? Чи можуть прізвиська завдавати болю? Що б ви зробили, якби хтось дав вам образливе прізвисько? Яких прізвиськ не має бути?

Ситуація 3. Фанг приїхав із Китаю – він єдиний хлопчик азіатського походження в класі. Батько радить йому ігнорувати неприємні висловлювання дітей на свою адресу. Нещодавно декілька хлопчиків почали кидати в нього камінці.

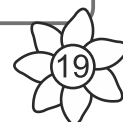
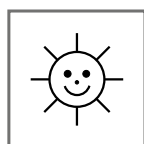
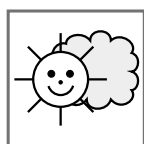
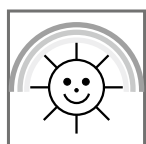
Питання до ситуації 3. Що ви відчували б, якби були Фангом? Чи звернулися б ви за допомогою у школі? Які можуть бути наслідки цієї ситуації?

Подумай, які види насилля, знущання ти найчастіше спостерігаєш серед своїх однолітків у школі або на вулиці. Запиши їх нижче. Об'єднайся в групу зі своїми однокласниками та однокласницями й обговоріть, з якими виявами насилля (булінгу, цькування тощо) ваші однолітки найчастіше зустрічаються. Поміркуйте разом, як цим виявам можна завадити.

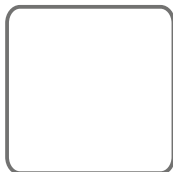

Спробуй створити територію без насилля у себе вдома, у дворі, у класі. Пофантазуй і намалюй на окремому аркуші якусь уявну турботливу істоту. У середині малюнка за допомогою символів познач поведінку, відносини (слова та дії), які ти хочеш бачити у своєму класі, а зовні – ті, які не хочеш. Обговоріть ваші малюнки з однокласниками та однокласницями.

ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДИ НАШОГО КРАЮ. НЕОБХІДНІСТЬ ЇЇ ОХОРОНИ

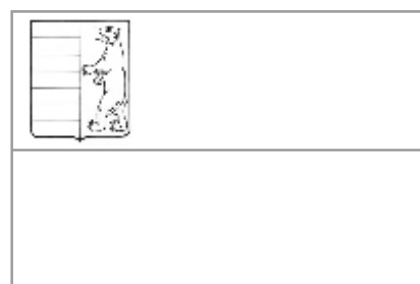
Прочитай вірш Миколи Рішка «Нарциси, мої нарциси...». Про який куточок нашої країни йде мова в цих рядках? Де в природі можна зустріти нарциси? Розкажи про свою улюблену квітку. Який куточок природи твого краю є для тебе найулюбленішим і чому?

Нарциси мої, білокрилі нарциси,
Ви юності подих, ви мрії мої,
Про вас несе пісню усміхнена Тиса
Під спів солов'иний в далекі краї!

Гірська легендарна, казкова долино,
Ти вабиш до себе, чаруєш гостей.
Цвіти, усміхайся моїй Верховині,
Яка нарцисово на волі цвіте.

Розглянь карту Закарпатської області. Розмалюй різними кольорами райони й напиши назви районних центрів. Віднайди місце, де ти проживаєш. Розкажи про природу твоєї місцевості.

Прочитай текст і підкресли одним кольором знайомі, а іншим – незнайомі тобі географічні назви та терміни. За допомогою учителя/вчительки розбери зміст термінів і знайди на фізичній карті Закарпатської області підкреслені тобою назви.

Закарпатська область – унікальний регіон на карті України, який ще називають Срібною Землею. Вона розташована на крайньому заході України, межує з Львівською та Івано-Франківською областями, а також із чотирма державами Європейського Союзу і є державним кордоном України з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. Це одна з наймолодших областей країни. Вона утворена 22 січня 1946 р. На карті України Закарпаття займає досить малу площу – 12 тис. 800 кв. км, що становить 2,1 % усієї території України. За територіально-адміністративним поділом включає 13 районів, 5 міст обласного підпорядкування, 6 міст районного значення; 19 селищ міського типу і 579 сіл. Обласний центр – місто Ужгород.

Закарпаття є унікальною екологічною системою Заходу України з різноманітним рельєфом, кліматичними умовами та різноманітністю ландшафтів. Гори наче обіймають наш край своїми хребтами-долонями, захищають його від лютих вітрів з півночі та сходу, з північного заходу – Татрами, з півдня – західними Румунськими горами і Мармароським масивом. Тому тут майже завжди на кілька градусів тепліше, ніж за Карпатами. А злі вітровії – рідкість. Зелені гори Карпати займають майже дві третини території краю з найвищою вершиною України – Говерлою (2061 м над рівнем моря). Гірська частина області включає хребти, які прорізани численними долинами гірських річок. Найбільший хребет Карпат – Полонинський. Найбільші полонини – Боржава, Красна, Рівна, Свидовець та ін.

Закарпаття багате на поклади різноманітних корисних копалин дорогоцінних, кольорових та рідкісних металів (германій, золото, ртуть, свинець, срібло, цинк тощо), кам'яну сіль, деревне вугілля, газ, будівельні матеріали (базальт, мармур, керамзит та ін.), мінеральні та термальні води тощо. Цілющі мінеральні води Закарпаття, яких налічується близько 62 родовищ, знають в Україні та за її межами. Незважаючи на значні запаси, цей тип вод використовується дуже мало. На місці шести джерел працюють водолікарні, в 11 місцях виходу води на поверхню збудовані санаторії чи курорти. І лише 4 родовища є осередком розливу мінеральної питної води торгових марок «Лужанська», «Поляна Квадова», «Поляна Купель», «Свалява», «Шаянська» тощо.

Термальні води області містяться у понад 30 джерелах і мають різний ступінь мінералізації. Глибина свердловин сягає від 100 до 1200 м. Термальні води майже завжди лікувальні, хоча їх можна використовувати і як джерело теплової енергії, адже вода, яка піднімається на поверхню, досить тепла: від 20 до 58 °С. Найбільше джерел у Берегівському, Виноградівському, Тячівському, Ужгородському та Хустському районах. У багатьох місцях видобутку такої води з надр краю створено лікувальні заклади та курорти: Велятино, Берегове, Косонь, Мукачево, Нижнє Солотвино тощо. Відомі дані про один з перших бальнеологічних курортів Закарпаття на термальних водах, який почав працювати з 1600 р.

Територія Закарпаття вкрита густою мережею річок, їх по краю протікає 9429. Майже всі вони невеличкі, 152 річки – довжиною понад 10 км, і лише 4 – понад 100 км. Це найзволоженіша місцевість нашої країни. Всі річки області несуть свої води до р. Тиси – найбільшої лівої притоки Дунаю. Озер в області – 137, з них лише 32 – постійні озера. Найбільше озеро – Синевир, яке ще називають Морським Оком. Розташоване воно на висоті 989 м і має площу 7 га, а найбільшу глибину – 24 м. Вражає своєю красою й озеро Бренебескул, яке причаїлося на схилі гори Гутин-Томнатик на висоті 1801 м над рівнем моря. Незвичайним є термальне озеро в Косоні – це немов великий басейн, у який із глибини 1190 м надходить вода температурою +41 °С. На околиці Солотвина розташувалися солоні озера, склад яких аналогічний водам Мертвого моря. Сіль у Солотвині видобувають із часів Середньовіччя.

Цікавий своїм різноманіттям рослинний та тваринний світ нашого краю. На нього суттєво впливає те, на якій висоті відносно рівня моря росте або живе представник флори чи фауни регіону. Загальна кількість видів рослин становить 2027 одиниць, серед представників тваринного світу 80 видів ссавців, 281 вид птахів, 16 видів земноводних, 60 видів риб, 13 видів плазунів, 100 видів молюсків.

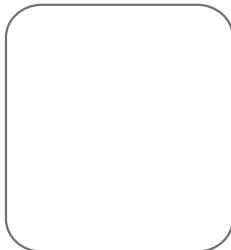
Напиши назви представників рослинного і тваринного світу Українських Карпат у порядку збільшення букв у словах. Назви: борсук, бузина, бук, вовк, вуж, глухар, горностай, граб, клен, козуля, кріт, куниця, ласка, липа, лисиця, модрина, олень, ондатра, первоцвіт, пролісок, саламандра, сосна, тис, форель, явір, ялина, ялівець, ящірка.

РОСЛИННИЙ СВІТ

ТВАРИННИЙ СВІТ

Прочитай загадки Лесі Вознюк і з'єднай стрілочками з малюнком-відгадкою. Домалюй у рамочках ілюстрації, яких не вистачає. Пригадай, що ти вже знаєш про ці рослини.

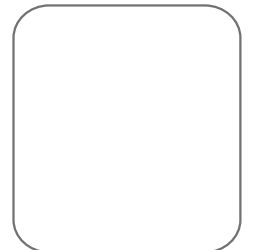
Не оса, а жало має, не вогонь, а обпікає.
Коли йдете в ліс гуляти, обмініть її, малята.

Квітень жовту фарбу взяв, моріжок розмалював,
Із-під пензлика розквітли, наче сонце, диво-квіти.

Що за диво-дивина в житі квітка є одна?
Палає, мов ліхтарик, червоний кептарик.

Він беззубий, а кусає,
Він безрукий, а хапає,
Ще й причепиться міцненько
До штанців і до сукенки.

Прочитай вірш Галини Малик «Зламана гілка» та подумай, які небезпеки підстерігають живу й неживу природу, що нас оточує. Як ти її можеш захистити?

Зламав Івасик гілку із берези
І кинув геть, коли награвся нею.
Веселий він побіг собі додому.
Вона ж лежить на глинищі рудому.
В самотині зітхає гілка тяжко:

Уже на ній не сяде більше пташка.
Вже вітерець її не захитає,
«Хитати ще?» – її не запитає.
В її прожилках не бродити соку,
Не гріти мрію ніжну і високу!
Івась у ліжку спить спокійно, тихо.
Невже не знає він, що скоїв лихо?
Природа рідна – наша втіха,
То хай не знає вона лиха!
Ми всі господарі природи,
То ж збережімо її вроду!

Роздивись малюнки птаха і тварин та придумай до них загадки або ребуси. Подумай, у яких регіонах Закарпаття вони мешкають. Якщо ти зустрівся/зустрічалася із цими тваринами – розкажи про свій досвід.

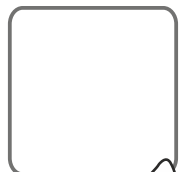
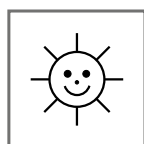
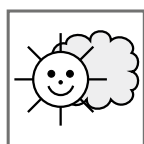
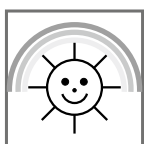
Подумай, що сприяє збереженню рослинного і тваринного світу. Познач варіанти відповідей, які, на твою думку, є правильними.

☐ Використання добрив, отрутохімікатів.	☐ Лісовідновлення і розведення тварин.
☐ Вирубування лісів.	☐ Надмірний збір лікарських рослин.
☐ Встановлення на трубах заводів очисних фільтрів.	☐ Полювання на звірів і птахів.
☐ Дотримання законів про охорону природи громадянами.	☐ Скидання сміття у воду.
	☐ Сортування і переробка сміття.
	☐ Створення заповідників.
	☐ Червона книга.

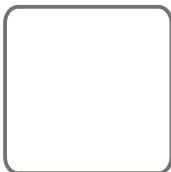
Розшифруй анаграми, у яких «заховалися» різні професії. Які з цих професій допомагають охороняти природу? Підкресли та розкажи про одну з них.

НОАГРОМ А _____	ДУВА́НИРЕСИРКЛЬ Д _____	ОКМРЯ́ М _____
ХЕО́АРЛОГ А _____	ОГКО́ЕЛ Е _____	КА́РЕРУП П _____
ЮТБА́НК Б _____	РЕ́ГЕ Є _____	ВНПРІКА́ЦІ ООРКЗПА́У П _____ З _____
ЕРИНА́ТЕВР В _____	ІКОТЕ́ЗОХН З _____	ДИ́ВСІКАН С _____
А́ЗОВДОЛ В _____	ЛНІ́ІСК Л _____	ПО́ГАФТОР Т _____

ЧТО ТАКЕ ЧЕРВОНА КНИГА?

Придумай визначення.

 Екологія – це

 Ландшафт – це

Людино, схаменись мерщій!
Вік на землі недовгий твій.
Окрім, що ми були людьми,
Чим ще себе прославим ми?
Убитим птахом на зорі
Чи лісом, що до пня згорів?
Чи сміттєзвалищем в гаю,
Що затхлість видиха свою?
Чи річку з мертвою плотвою?
Степ з погорілою травою?

Людино, схаменись мерщій!
Ти у природи у боргу.
І славен вік хай буде твій
Буянням квітів на лугу,
І співом голосним пташини,
І нивою з колоссям житнім,
Й червоним кетягом калини,
Й волошки поглядом блакитним,
І свіжістю трави в росі,
І тихим шелестом лісів...

(Д. Кононенко)

Прочитай текст та постарайся дати відповіді на запитання після нього. Читаючи текст, познач олівцем на полях: позначкою «v» – інформацію, яка вже тобі відома; знаком «+» – нову інформацію; знаком «?» – інформацію, яка незрозуміла; знаком «!» – інформацію, яка тебе зацікавила. Після того як розбереш із дорослими незрозумілі місця, спробуй відповісти на питання: для чого потрібна Червона книга? Скільки часу знадобилося фахівцям МСОП, щоб розробити перший варіант Червоної книги? Чому цю книгу декілька разів перевидавали? Що символізують різні кольори сторінок Червоної книги?

Людство не завжди замислювалося над тим, що рослинний і тваринний світ хоча й поповнюється, проте не є невичерпним. Одні рослини й тварини використовуються як їжа, інші – у господарстві, треті – бездумно знищуються людиною задля забави або зникають унаслідок зміни ландшафту чи погіршення екологічної ситуації на планеті. Безрозсудне господарювання й руйнівне використання природних ресурсів привели до того, що деякі види рослин і тварин зникли з лиця землі, а інші опинилися на межі вимирання.

У 1948 р. у невеликому французькому містечку Фонтенбло було засновано Міжнародну спілку охорони природи й природних ресурсів (МСОП), яка повинна координувати роботу державних, наукових і громадських організацій більшості країн світу з охорони живої природи. У числі перших її рішень було створення в 1949 р. постійної Комісії з виживання видів (Species Survival Commission), або Комісії з рідкісних видів. Основною метою Комісії було складання світового списку (кадастру) тварин, яким з тих або інших причин загрожує зникнення. Цей список почали називати Червоною книгою (Red Data Book), оскільки червоний колір символізує сигнал небезпеки.

Перше видання Червоної книги МСОП вийшло у світ у 1963 р. у двох томах і розсилалось тільки відомим державним діячам і вченим. Спочатку в цю книгу було занесено 211 видів і підвидів ссавців і 312 видів і підвидів птахів. Три томи другого видання книги вийшли в 1966–1971 рр. Червона книга мала вигляд товстого перекидного календаря, будь-яка сторінка могла бути замінена новою. Однак у ній з'явилися сторінки, що мають різний колір. На червоних сторінках подаються відомості про види, які перебувають під загрозою зникнення. Дані про види, чисельність яких скорочується, друкуються на жовтих аркушах. Відомості про них становлять особливу Янтарну книгу. Рідкісні види занесені на білі сторінки. Чорні сторінки – для зниклих видів. А ось інформацію про врятовані види почали друкувати на аркушах зеленого кольору.

Червону книгу називають книгою сорому і водночас книгою совісті людей. Сорому тих, хто бездумно знищує природу, забуваючи, що без рослинного і тваринного світу загине життя на планеті. Книга совісті тих, хто, не шкодуючи зусиль і коштів, намагається зберегти чарівний світ природи.

Згідно із виданням Червоного списку МСОП 2000 р. на планеті за останні 500 років вимерло 766 видів, хоча вже у виданні 2006 р. такими зазначалися 784 види, тобто за 6 років людство втратило 18 представників флори і фауни, а відновило лише 13. Робота над Червоною книгою МСОП продовжується. Цей документ повинен постійно доповнюватися й оновлюватися, оскільки умови проживання рослин і тварин постійно змінюються і дедалі нові й нові види можуть опинитися на межі вимирання.

Прочитай вірш «Червона книга» Б. Дубровіна у перекладі Д. Кононенка і поміркуй вголос: чому автор пропонує внести до Червоної книги людину?

Охороняються Червоною книгою
Багато рідкісних тварин і птахів,
Щоб вижив простір багатолікий
Заради світлих майбутніх днів.
Щоб пустелі нагрязнути не посміли,
Щоб душі наші не почали пустіти,
Охороняються звірі, охороняються змії,
Охороняються навіть польові квіти!
Ми ліси і поля ображаємо,
Від образ наших річкам болить.

А собі вибачаємо й вибачаємо,
Та майбутнє нам не вибачить!
Берегти нам треба надійно,
Захищати в людей на виду
Чистоту наших помислів рвійних,
Безкорисливість і доброту.
Я прошу вас, облиште всі чвари й інтриги
Й, щоб життя не залишило нас,
Запишіть до Червоної книги
Ви Людину всіх націй і рас!

У 1976 р. було створено Червону книгу України. До неї було занесено 29 видів ссавців, 28 видів птахів, 4 види земноводних, 6 видів плазунів, 18 видів комах і 110 видів рослин. Сучасна Червона книга України – основний державний документ, що узагальнює матеріали про сучасний стан рідкісних рослин і тварин у країні. На її основі розробляються різні заходи, спрямовані на охорону, відновлення та раціональне використання флори та фауни країни. Червона книга України складається з двох томів. Перший – «Тваринний світ» – у виданні 1994 р. містить відомості про 382 види та підвиди тварин, а у виданні 2009 р. – вже 542! Другий том – «Рослинний світ» – у 1996 р. мав 541 вид рослин і грибів, а у 2009 р. вже 826! Серед рослин, занесених до Червоної книги України, є 272 види із Закарпаття. 168 видів різних представників тваринного світу Закарпаття становлять майже половину відповідних розділів Червоної книги. Взагалі Закарпатська область посідає друге місце після Криму за унікальністю рослинного багатства, яке занесене до Червоної книги України.

Веденням Червоної книги України займається спеціальний підрозділ в уряді нашої країни. Познайтеся з нею можна на сайті: <http://redbook-ua.org/> Червона книга не єдиний документ у нашій країні, який допомагає людям піклуватися про охорону природи. Окрім цього, ухвалені закони: «Про охорону навколишнього середовища» (1991 р.), «Про тваринний світ» (1993 р.), «Про захист рослин» (1998 р.), «Про рослинний світ» (1999 р.), «Про Червону книгу України» (2002 р.) та ін. У 1994 р. Україна затвердила міжнародну Конвенцію про біологічне різноманіття (1992 р.), а в 1996 р. – Бернську конвенцію про охорону дикої флори і фауни, а також їхніх природних місць існування в Європі (1979 р.).

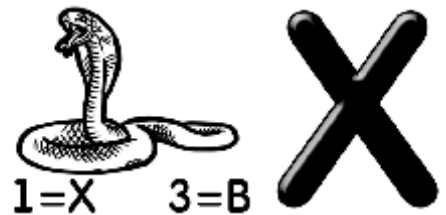

У філворді заховано 11 назв рослин і тварин, занесених до Червоної книги Українських Карпат. Слова читаються в будь-якому напрямку, а «ламаються» – лише по горизонталі і вертикалі. Унизу стрілочкою вказано, як, наприклад, можна прочитати слово «полоз».

К	О	Н	Б	А	К	Н	Е
Л	А	В	О	Б	Р	Ь	Л
І	Я	З	Р	Е	О	Н	О
Р	Б	У	Н	А	Р	А	Н
Л	Е	Л	К	Р	Ф	А	Ш
А	К	Е	И	Ц	Р	Е	Л
П	С	Н	Н	И	О	З	О
І	Д	І	Ж	С	П	О	Л

Відгадай ребус й ти дізнаєшся, який представник фауни Закарпаття вже зник з нашого краю.

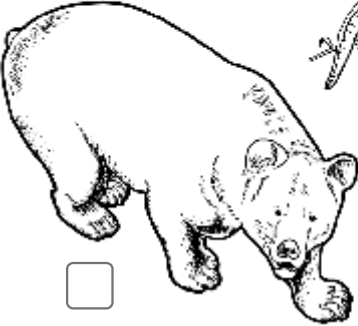
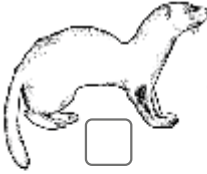

Цю квітку гуцули називають «шовкова косиця», а західноєвропейці – «левою лапою». Спробуй віднайти інші назви цієї рослини.

Розглянь малюнки деяких представників флори і фауни Закарпаття, занесених до Червоної книги України. Пронумеруй малюнки відповідно до назв. Що ти знаєш про них? Чи бачив/бачила ти їх у природі?

		1. Бабка перев'язана		
☐	☐	2. Беркут	☐	☐
		3. Бражник «мертва голова»		
		4. Бурий ведмідь		
	☐	5. Жук-олень		
		6. Лосось дунайський		
☐		7. Рись карпатська	☐	☐
		8. Тритон		
	☐	9. Тхір степовий		
		10. Шафран сітчастий (крокус)		☐

Прочитай текст. Пошукай в Інтернеті, які ендеміки та релікти зустрічаються у твоєму регіоні. Підготуй розповідь про один із них або намалюй його на окремому аркуші.

Ендеміки – представники флори і фауни, які поширені тільки на певній території. Їх ще часто називають «місцевими жителями» або «аборигенами». Понад 2 % рослин нашого краю становлять ендемічні види, що ростуть лише в Східних Карпатах. Це волошка мармароська, костриця карпатська, медунка Філярського, молочай карпатський, рододендрон східнокарпатський – чагарник зі шкірястими овальними листочками і ясно-рожевими дрібними квіточками, з яких у Румунії варять напрочуд смачне варення, тощо. Серед карпатських ссавців є підвиди, які поширені лише в Карпатах: гірські підвиди крота, татранська норичка, карпатська рись, тритон тощо.

Релікти – це мандрівники в часі, довгожителі, які прийшли до нас із глибокої давнини. До наших часів збереглися рослини, які називають тисячолітніми, – це сальвінія, хвощ великий тощо. А ще у нас можна зустріти аконіт низький, волошку карпатську, грушанку карпатську, молочай карпатський, фіалку відхилену тощо. Реліктова Долина нарцисів поблизу міста Хуста на Закарпатті – єдине в Європі місце природного зростання нарциса вузьколистого. Її поява сягає часів льодовикового періоду. Ця долина площею близько 85 га оголошена пам'яткою природи. Загалом у Долині нарцисів росте 498 видів різних рослин, зокрема 15 видів квітів, які занесені до Червоної книги України, 16 видів орхідей.

Екзоти – це іноземні рослини, завезені з різних куточків світу й адаптовані до наших умов. Сьогодні на Закарпатті нараховується понад 300 видів екзотичних рослин. Це гімалайська сосна, дугласія, китайські магнолія й яблуня, японські айва та сакура й ін. А ще кипарисовики, самшит вічнозелений, скумпія звичайна («парикове дерево»), катальпа бузколиста («сигарне дерево»), павлонія пухнаста («адамово дерево») тощо.

						<input type="text"/>
---	---	---	---	--	---	----------------------

ЗАПОВІДНИКИ Й ЗАКАЗНИКИ. ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ

Заповідник – заповідна природна територія (тобто та, що перебуває під особливою охороною), де оберігаються рідкісні й цінні рослини, тварини, унікальні ділянки природи, культурні цінності; проводяться комплексні наукові дослідження

Прочитай визначення, які переплуталися між собою. Подумай і спробуй правильно з'єднати стрілочками охоронні об'єкти з їхніми характеристиками.

Заказник

окремі унікальні природні об'єкти (дерева, парки, джерела), що мають наукове, пізнавальне, історичне, культурно-естетичне значення

Пам'ятка природи

велика природна територія, на якій поєднано охорону природи та відпочинок людей

Заповідні урочища

територія, на якій на відкритому ґрунті культивуються різні види рослин, часто рідкісних і екзотичних, поряд з якими створюються красиві декоративні споруди, скульптури, водойми тощо

Дендрологічний парк

ділянка під охороною, яка виділяється серед навколишньої місцевості природними ознаками (ліс серед поля, луки, болото серед лісу) й має важливе наукове, природоохоронне й естетичне значення

Національний парк

територія, що виділена для збереження окремого природного комплексу або одного з його компонентів (тільки рослин, тільки тварин або окремих їхніх видів тощо)

Станом на 2018 р. у Закарпатській області сформовано мережу у кількості 459 природо-охоронних об'єктів загальною площею 183 тис. га; з них 34 об'єкти загальнодержавного значення та 425 – місцевого. До природно-заповідного фонду Закарпаття належать: Карпатський біосферний заповідник; три Національні природні парки: «Синевир», «Ужанський» та «Зачарований край»; шість природних заповідників: «Долина нарцисів», «Кузійський», «Мармароський», «Свидовецький», «Угольсько-Широколужанський» і «Чорногірський»; два регіональних ландшафтних парки – «Притисянський» і «Синяк»; 11 заповідних урочищ; 19 заказників; 9 пам'яток природи; Ботанічний сад Ужгородського державного університету; Дендрологічний парк «Березинка» (Мукачівський р-н) тощо. До списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включений українсько-словацький об'єкт «Букові праліси Карпат», розташований на території Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку. Останній входить до складу польсько-словацько-українського міжнародного біосферного заповідника «Східні Карпати».

Полоніна – це безліса ділянка верхів'їв гір, що використовується для випасу овець, кіз та для сінокошу

Праліс – це такий лісовий масив, який ніколи не зазнавав людського втручання

Чи є у твоєму населеному пункті або в його околицях цікавий природний об'єкт або територія, які потребують охорони і піклування, але вони ще не внесені в число заказників чи пам'яток природи? Обговори з однолітками та з дорослими, що можна зробити, щоб зберегти цей куточок природи вашими власними зусиллями.

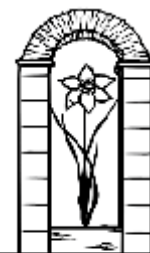

Прочитай і постарайся нанести на карту (стор. 20) приблизне місце розташування об'єктів Карпатського біосферного заповідника.

Карпатський біосферний заповідник – природоохоронна територія міжнародного значення. Він створений у 1968 р., а з 1992 р. входить до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, що віднесені до найцінніших на нашій планеті. Розташований у межах Виноградівського, Рахівського, Тячівського та Хустського р-нів Закарпатської області. На його території розташовуються Говерла (2061 м), легендарна гора Близниця (1883 м), високогірні озера Несамовите (1750 м над рівнем моря) та Марічейка (1510 м), Долина нарцисів, найвідоміші букові праліси, найбільша карстова печера Українських Карпат «Дружба». На околиці Рахова створений єдиний в Україні природничий Музей екології гір та історії природо-користування. Його експозиція розповідає про історію Карпатських гір, основні типи ландшафтів, рослинний і тваринний світ тощо та особливості природокористування, зокрема традиції та культуру українських горян – бойків, гуцулів, лемків. Поблизу Рахова біля с. Ділового встановлено пам'ятний знак, що символізує один із географічних центрів Європи.

Заповідник складається з 8 ізольованих один від одного масивів (Свидовецький, Чорногірський, Кузій-Трибушанський, Мармароський, Угольсько-Широколужанський, Долина нарцисів, Чорна гора, Юлівська гора). На цих територіях охороняється 1350 видів рослин, 48 видів дерев, понад 200 рідкісних та ендемічних видів рослин і тварин. Тут представлено рослинне різноманіття Українських Карпат – від передгір'я (діброви, букові, мішані та хвойні ліси) до полонин (180–2061 м над рівнем моря з вільхо-сосновим криволіссям та високогірною флорою). Найціннішим міжнародним об'єктом охорони на Закарпатті і в Україні є букові праліси. Їхній вік – 170–220 років, у окремих випадках – 300–500 років. Крім букових пралісів Карпат, цінність становлять дубові, грабово-дубові, дубово-букові та буково-дубові ліси рівнинної частини Закарпаття, які являють собою основну частину територій ботанічних заказників «Чорна гора» і «Юлівська гора». Досить багато тут і червонокнижних рослин.

Долина нарцисів

У заповіднику охороняється 66 видів ссавців, 193 види птахів, 9 видів плазунів, 13 видів земноводних, 23 види риб, 1 вид круглоротих, понад 10 тис. видів безхребетних. Його фауна налічує понад 100 ендемічних видів тварин, з яких щонайменше два відомі тільки для цієї заповідної території. Загалом тут охороняється 75 видів тварин, занесених до Червоної книги України, та 20 видів, занесених до Європейського червоного списку. Тут зустрічаються довгохвоста сова, жовна (дятел), рись, снігур, характерні для широколистяних лісів чорний дрізд, середній, білоспинний і сивий дятли, мухоловка, голуб-синяк, лісовий кіт, кабан, саламандра плямиста тощо. Звичними мешканцями на цій території є благородний олень, птах кáнюк, лісова куниця, руда нориця, повзик, трав'яна жаба – види, які поширені по всьому лісовому поясу Карпат. До рідкісних тварин, що занесені у Червону книгу України, тут належать видра, горностаї, лісовий полоз, пугач, тритон карпатський, чорний лелека, десять видів кажанів тощо. У заповідних холодних гірських річках водяться бабець-головач, голян, форель струмкова, щипавка, угорська мінога та інші.

Прочитай про пам'ятки і музеї живої природи Закарпаття. Розкажи, чи є парки або пам'ятки природи у твоєму населеному пункті. У яких ще парках ти побував/побувала разом із дорослими чи однокласниками та однокласницями.

Гордістю жителів Закарпатської області є 9 пам'яток природи регіонального значення. Серед них «Великий Яворець та Обнога» та «Урочище Голятин» (Міжгірський р-н), «Високий Камінь» (Воловецький р-н), «Гора Яворник» (Великобerezнянський р-н), «Тепла Яма» (Ужгородський р-н), «Скелі Близниці» та «Урочище Довгий потік» (Рахівський р-н) тощо.

Цікавими є регіональні ландшафтні парки: «Притисянський» (Ужгородський, Мукачівський, Берегівський та Виноградівський р-ни), «Синяк» (Мукачівський р-н). Щовесни можна спостерігати неймовірну і неповторну красу природи у дендропарку «Березинка», що неподалік від Мукачева, – цвіте шафран Гейфеля. У колекції дендропарку нараховується близько 2000 деревно-чагарникових порід, а це – найбільша дендрологічна колекція Закарпатської області. Є екзотичні та рідкісні види: аралія маньчжурська, бамбук, барбарис Юліана, кедри – атласький, гімалайський і ліванський, секвоя вічнозелена, тис ягідний, ялиця велетенська та інші.

Парк садово-паркового мистецтва санаторію «Карпати» (Мукачівський р-н), закладений ще у 1848 р. В парку зростає понад 50 видів декоративних рослин, зокрема бук пурпуролистий, гліцинія китайська, оцтове дерево, сосна кедрова, дуб європейський, тюльпанове дерево, самшит вічнозелений, ялина та ін. Відомим в Україні та за її межами є Ужгородський ботанічний сад, який створено 1945 р. при Ужгородському національному університеті. У ньому налічується 130 видів і різновидів хвойних рослин. На альпійській гірці представлені 150 видів гірських рослин. В оранжереї ростуть тропічні і субтропічні рослини: банан, лавр, евкаліпт, папая, 10 видів пальм, 250 видів кактусів.

Національний природний парк «Ужанська долина» (Великоберезнянський р-н) включено до Світової мережі біосферних резерватів (заповідників) ЮНЕСКО. Парк є членом Європейської федерації природно-заповідних територій «Європарк» і створений з метою охорони і збереження пралісів. На території парку зростає близько 900 видів рослин, понад 300 лишайників, 143 мохоподібних, 58 видів грибів та 164 види водоростей. З них більш ніж 100 видів занесені до Червоної книги України та 4 види – до Міжнародного червоного списку.

Відомий в Україні та за її межами національний природний парк «Синевир» створено у 1989 р. у межах Міжгірського р-ну та частини Хустського р-ну. З 2011 р. тут діє єдиний в Україні реабілітаційний центр для бурих ведмедів. Із 2017 р. національний парк «Синевир» входить до світової спадщини ЮНЕСКО як один з масивів букових пралісів Карпат та місце розташування унікальних боліт. Синевирське озеро визнане водно-болотним угіддям міжнародного значення і є одним із семи природних чудес України. Його ще називають Морським Оком, бо посередині озера є острівцець, схожий на зіницю ока.

Третім національним природним парком області є «Зачарований край», який створено у 2009 р. на території Іршавського р-ну. Він також входить до світової спадщини ЮНЕСКО. У парку водяться рідкісні види тварин: борсук європейський, бурий ведмідь, дикий кабан, карпатський благородний олень, лісовий кіт, сарна, рись звичайна, бобер європейський і харіус. Перебуваючи у «Зачарованому краї», можна ще відвідати геологічний заказник «Зачарована долина» і гідрологічну пам'ятку природи «Болото Чорне Багно» («Чорні Багна»).

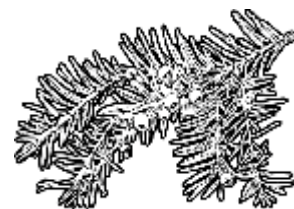
Які легенди, перекази та історії про пам'ятки природи краю тобі відомі? Якщо згадаєш – напиши назву та про який саме пам'ятник йде мова.

ЗАКАЗНИКИ ЗАКАРПАТТЯ

Окрасою Закарпаття є 21 заказник загальнодержавного значення та 28 – місцевого. До гідрологічних заказників загальнодержавного значення віднесено Апшинецький заказник (Рахівський р-н). Охороняється лісовий масив, який має велике водозахисне та водорегульовальне значення.

До ландшафтних заказників загальнодержавного значення входить Брадульський заказник (Тячівський р-н). У ньому охороняється територія на скелястих схилах гір на висоті 1000–1740 м, де лісом вкрито 90 % площі. У цій місцевості переважають різновікові ялинові ліси з домішкою бука і явора. У підліску – бузина, горобина, вовчі ягоди звичайні. У трав'яному покриві є жовтець карпатський, листовик сколопендровий, а також зозуліні сльози та лілія лісова, занесені до Червоної книги України. У заказнику можна зустріти тис ягідний – найдовговічніше дерево

Українських Карпат. Його вік може досягати 4 тис. років. До рекордсменів-довгожителів належить також кедр європейський – його вік може сягати 3 тис. років.

До загальнозоологічних заказників належить Великодобронський заказник (Ужгородський та Мукачівський р-ни). Це місце оселення цінних мисливських видів тварин та

птахів, як-от: сарна європейська, свиня дика, вивірка лісова, борсук, ондатра, фазан, куріпка сіра, чапля, сіра норка європейська та ін. Заказник є місцем постійного гніздування та концентрації під час перельотів значної кількості водоплавних птахів, серед яких – пугач, журавель сірий, зміїд, лелека чорний. З рослин трапляються рябчик шаховий, водяний горіх плаваючий, занесені до Червоної книги України.

До ботанічних заказників віднесено заказник «Чорна гора» у Виноградівському районі, який є одним із заповідних масивів Карпатського біосферного заповідника. Геологічну основу Чорної гори становлять вулканічні породи, на яких сформувалися специфічні ґрунти, що дали життя буковим та дубовим лісам. Крім того, на виходах андезитових порід збереглися єдині в Україні осередки ясена білоцвітого. Чагарники представлені такими видами, як бирючина, виноград лісовий тощо. Особливо цікаві осередки рідкісних для Українських Карпат видів рослин – вишні степової, ковили найкрасивішої, кукурудзи чубатої, перлівки трансільванської, півників угорських та ін. Загалом на території заказника зростає близько 400 видів вищих рослин.

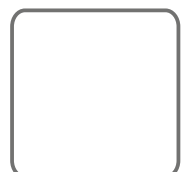
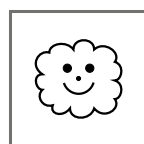
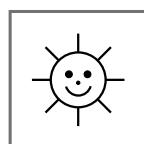
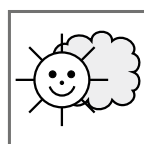
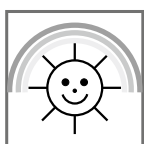
Можливо, у тебе вдома або в класі є кімнатні рослини, маленький куточок природи або зоокуточок. Розкажи, як ти піклуєшся про ці рослини чи тварин.

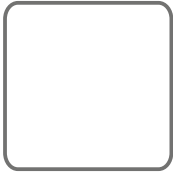

На Закарпатті є пам'ятники бджолі, гусям, свині, яфіні. Проведи разом із дорослими розвідку й знайди, де вони розташовані.

Тепер ви знаєте про силу-силенну цікавих місць Закарпаття! Проте для кожного з нас важливе те, що розташоване поруч і до чого можна торкнутися безпосередньо. Пропонуємо вам дізнатися про найближчу місцеву природну пам'ятку або витвір природи та, уявивши себе екскурсоводом або дослідником, скласти коротку розповідь та намалювати ілюстрації про це визначне місце. Згодом здобутими відомостями можна поділитися з друзями та знайомими, влаштувати спільну з батьками екскурсію до парку чи заповідника. А ви зможете стати на час відвідування справжнім працівником-провідником територією вже знайомого вам об'єкта.

ЗНАЙОМСТВО З ПАМ'ЯТКАМИ АРХІТЕКТУРИ КРАЮ

Придумай визначення.

Архітектурa – це

Зодчий – це

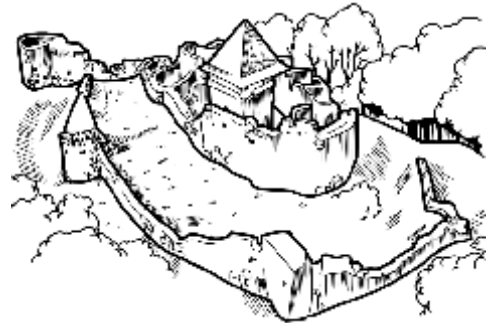

Прочитай текст. Спробуй зрозуміти або віднайти в Інтернеті, які з описаних пам'яток архітектури представлені на ілюстраціях. Постарайся правильно підписати ці ілюстрації. Розкажи, які з описаних пам'яток архітектури ти вже відвідав/відвідала. Поділися своїми враженнями. Поміркуй, яку архітектурну споруду ти ще хотів/хотіла би включити до цієї розповіді.

У Закарпатській області нараховується 137 пам'яток архітектури національного значення. Це переважно фортифікаційні (старовинні замки, мури, фортеці) і культові (монастирі та храми) споруди. Найвідомішими є Невицький, Ужгородський замки і Паланок у Мукачеві. Також можна оглянути руїни Хустського, Середнянського й Угочанського (м. Виноградів) замків та ін.

Із найстаріших мурованих культових споруд можна згадати Горянську Ротонду Св. Анни в Ужгороді (XIII–XIV ст.), каплицю Св. Мартина і Миколаївський монастир (XIV ст.) у Мукачеві, костьоли (XIII–XIV ст.) у Береговому та його околицях – у селах Добросілли і Зміївці, Мужієвому, францисканський монастир та костели (XIII–XV ст.) у м. Виноградіві, реформаторський костел (XIII–XVIII ст.) у Тячеві і Єлизаветинський костел (XIV–XV ст.) у Хусті, Хрестовоздвиженський кафедральний собор (XVII ст.) в Ужгороді та ін.

Закарпаття уславилося також рідкісними зразками дерев'яної архітектури. Це, наприклад, Миколаївські церкви (XV–XVIII ст.) у селах Діброві та Колодному Тячівського р-ну, Середньому Водяному Рахівського р-ну та селах Ізках, Рокитах Міжгірського р-ну; Михайлівські церкви (деякі – із дзвінницями) в селах Вишці

(1700 р.) і Ужку (1745 р.) Великоберезнянського р-ну, с. Івашковиці Іршавського р-ну (1658 р.), с. Крайникові (1688 р.) Хустського р-ну, Шелестівська (1777 р.) в Ужгороді; Святодухівські церкви в селах Гукливому і Котельниці (XVIII ст.) Воловецького р-ну та в с. Колочаві (1795 р.) Міжгірського р-ну тощо.

Також на Закарпатті можна побачити інші пам'ятки архітектури – роз-

кішні палаци (наприклад, графів Шенборнів у Мукачеві, князя Бетлена у Береговому, XVI–XVII ст.), маєтки (наприклад, барона Перені у Виноградіві, XVI–XVII ст.); ратуші, промислові підприємства – Середнянські винні погребі і броварню (шпихлір) (XVIII ст.) в Ужгороді та ін.

Прочитай вірш Лідії Повх «Старе місто» і поміркуй, про які скарби йдеться у цьому творі. Що означає слово «скарби» в прямому та переносному значенні? Що тобі вже відомо про князя Лаборця? У якому місті він жив?

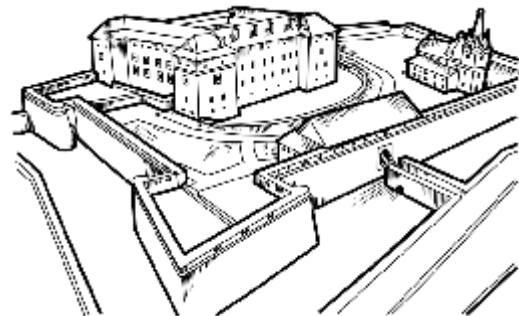
У старому місті – Замкова гора.
Знала вона лиха, знала і добра.
Сірий, хмурий камінь що в собі несе?..
Він мовчить віками, пам'ятає все.
Потаємну стежку сховано в спориш.
Стежечко-мережко, ти про що мовчиш?
Це ж, мабуть, тобою Лаборець тікав,

Як світилися гори від нічних заграв.
Гей, вікно вузьке там, у вишині,
Чий то за стіною плач, чий пісні?
З поля теплий вітер раптом налетить –
І стара колиска в замку заскрипить...
Тихо так ховають у траві горби
Дорогого краю дорогі скарби!

Чи доводилось тобі бувати в замках Закарпаття? У яких саме? Чим тебе вразили ці будови? Як ти гадаєш, для чого в давнину зводилися замки? Яку роль вони відіграють тепер?

Ужгородський замок виник понад тисячу років тому на невисокій, однак неприступній з півночі Замковій горі біля виходу з Ужанської долини. Спочатку тут було розміщене дерев'яне укріплення – городище слов'янського племені білих хорватів – столиця князя Лаборця. За літописами, укріплення Унг (давня назва Ужгорода) було завойоване угорцями, а князя було страчено. На кінець XIII – початок XIV ст. розпочинається будівництво кам'яної фортеці. Можливо, саме тоді на подвір'ї замку збудовано кам'яну церкву, де діяла перша в нашому краї школа. Фундаменти цієї церкви ще збереглися. Впродовж століть фортеця укріплювалася. У 1598 р. для володарів замку – графів Другетів був зведений палац. Якби ворог узяв фортецю, палац міг би оборонятися самотужки. У

1653 р. були укріплені зовнішні мури, 1658-го – збудовано головну браму. З трьох боків фортецю оточено вирубаним у скелі сухим ровом 15–20 м завширшки і 10 метрів глибиною, а з північного сходу її захищає круте урвище. Ужгородський замок має форму неправильного чотирикутника з масивними вежами на кутах. Фортеця огорожує площу 2,5 га. Підземний хід з'єднує його з річкою Ужем. Згідно з легендами, Ужгородський замок колись сполучався підземними ходами також із Невицьким, Мукачівським і Середнянським замками.

Мукачівський замок має власну назву – Паланок. Понад тисячу років тому на Замковій горі в околицях Мукачева існувало дерев'яне укріплення слов'ян. Перші відомості про кам'яний замок належать до XI ст., коли король Угорщини Ласло I наказав укріпити фортецю задля захисту від набігів кочівників. Коли у 1086 р. на замок напали половці, а у 1241 р. – ординці, Паланок вистояв, захистивши мешканців міста. На той час фортеця являла собою квадратну вежу, яку потім стали називати Старою турнею (вежею). Під нею є колодязь глибиною 85 м, про який існує багато легенд українською та угорською мовами. У 1396 р. право на володіння замком дістав подільський князь Федір Корятович. Він розбудував замок і обніс його муром. На кутах муру спорудили чотири круглі вежі діаметром близько 9,5 м та товщиною стін 2,5 м. Внутрішній край глибокого рову навколо замку оточили дубовим частоколом – паланком (так виникла назва). У 1635 р. Паланок придбав трансільванський князь Ракоці, рід якого вів довгі виснажливі війни з Австрією. 1789 р. замок було перетворено в одну з найсуворіших тюрем Австрії, серед в'язнів якої були угорський поет Шандор Петефі, чеський композитор Їржі Ружичка, французький посол Каміл Турно. 1896 р. на честь тисячоліття приходу угорських племен у Європу тюрма була закрита, замок почав занепадати. З 1960 р. в замку створено музей.

Серед замків у нашому краї є один, що будувався не з метою оборони. Цей палац побудований графом Ервіном Фрідріхом Шенборном-Бухгаймом у 1890–1895 рр. на сонячному схилі гори в реліктовому лісі та був місцем відпочинку віденської знаті під час полювання в Карпатах. Оригінальність палацу у тому, що він має 365 вікон (кількість днів у році), 52 димоходи (як у році тижнів) та 12 входів (як у році місяців). Замок прикрашений багатим декором – барельєфами, вітражами тощо на тему родової геральдики графів Шенборнів. На вежі діє баштовий годинник з курантами. У палацовому парку встановлені закладний пам'ятний знак (з написом угорською мовою) і дві скульптурні композиції – «Олень» і «Ведмедиця з ведмежатком». Коло палацу розбитий чудовий сад з рідкісними породами дерев і декоративним озером у центрі. Обриси ставка умовно відтворюють карту Австро-Угорської імперії. У замку вже понад півстоліття діє санаторій «Карпати».

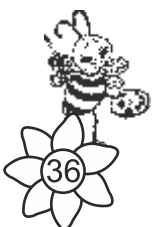
Прочитай текст. Згадай, які культові споруди є у твоєму населеному пункті. Поміркуй, представники яких професій беруть участь у будівництві у наш час. Які сучасні будівельні матеріали вони використовують?

Там, де Замкова гора круто спадає в бік міста, розташований кафедральний греко-католицький собор. Це своєрідна візитна картка міста над Ужем. Будівництво собору розпочалося 1640 р. Ліс привозили з околиць, вапно випалювали в Перечині та Ракові, залізо та інструменти виготовлялися на місцевій фабриці. На будівництві працювали ужгородські гончарі, каменярі, ковалі, муляри, теслі та інші ремісники. Транспорт забезпечували селяни з навколишніх сіл та містечок. 1646 р. будівництво завершилось. Весь комплекс складався з колегії, школи і церкви. Спочатку тут розмістились єзуїти, однак згодом, з 1775 р., церкву передали Мукачівській греко-католицькій єпархії. Перебудова й пристосування до потреб греко-католицького обряду тривали кілька років, і урочисте освячення Воздвиженського храму відбулось 1780 р. Велику роль в оновленні церкви відіграв художник Фердинанд Видра, перший учитель відомого закарпатського художника Гната Рошковича. Згодом собор кілька разів перебудовувався. Так, вхід із чудовими чотирма колонами розробив і звів угорський архітектор Ласло Фабрі у 1877 р., а наступного року на одній із двох веж встановили годинник. 1939 р. собор розписав відомий художник Йосип Бокшай, а згодом він виготовив неймовірної краси кольорові вітражі – вікна-картини з кольорового скла. У підземеллях собору розташована крипта – поховання відомих людей міста, зокрема єпископів.

На Верховині основним будівельним матеріалом було дерево. Прочитай легенду про церкву в с. Колочаві-Горбі. Згадай, про які дерев'яні церкви ти уже знаєш. Спробуй побудувати із конструктора або сірників та інших матеріалів будь-яку споруду.

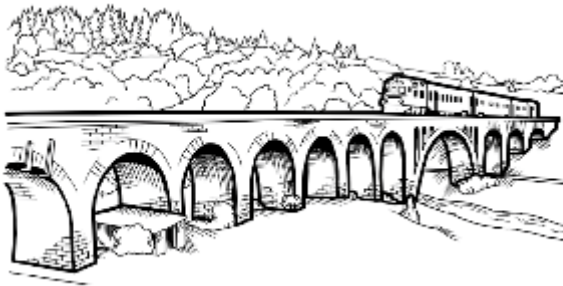
Колись давно село, яке не мало церкви, не вважалося за село. На Горбі довгий час не було церкви. Та ось почали люди збирати гроші, аби збудувати церкву, айбо зібрали мало: вистачало лише найняти майстрів. Майстрами найняла громада трьох братів із Горінчева. Коли з ними токмився староста сільської громади, то сказав: «Ви починайте роботу. А через рік ще раз обійдемо від хижі до хижі і зберемо хто що має, аби купити цвяхи, залізні скоби. А доти зруб можна вигородити». А той рік був дуже неврожайний, бо що не вимерзло, то миші поїли, а цвяхи та залізні скоби тоді були дуже дорогі. І майстри пожаліли людей й обійшлися без цвяхів і залізних скоб. Бо такі добрі майстри були. Збудували церкву і над дверима вирізали церковні букви. Хто розуміє читати, прочитає, у якому році збудовано церкву і що в тому році у селі був великий голод. Уже майже чотириста років пройшло з того часу, але церква стоїть собі, хоч без цвяха й залізних скоб збудована.

Намалюй на окремому аркуші ілюстрацію культової архітектурної споруди, яку можна побачити у твоєму селі/місті або районі.

Якщо тобі хоча б раз доводилось мандрувати залізницею із Закарпаття в Львів чи в Івано-Франківськ, то ти, вочевидь, знаєш, що таке тунелі та акведуки. Коли близько 150 років тому вирішили прокласти на Закарпатті залізничні колії, зіткнулися з багатьма проблемами. Щоб здійснити задум у складній гірській місцевості, потрібні були кваліфіковані спеціалісти. Тому з усіх куточків Австро-Угорської імперії для прокладання залізниці запросили будівельників різних національностей: австрійців, угорців, чехів, хорватів, німців. Також на державному рівні було ухвалене рішення запросити спеціалістів з Італії, переважно з північних гірських земель. Італійські майстри мали досвід будівництва залізниць у схожій гірській місцевості Альп, вважалися найкращими у Європі каменярами та володіли технологією чистого кам'яного мурування, яку застосовували при будівництві аркових кам'яних мостів, тунелів, підпірних стін та інших складних інженерних споруд. Щоб збудувати колію, необхідно було провести підготовчі роботи, зокрема насипати земляні насипи з високими схилами в ущелинах, розрити землю в гористих місцях, в окремих з них за допомогою вибухівки підірвати скелі тощо. До цих робіт долучались сотні селян з навколишніх поселень. Під час прокладання

залізниці спорудили численні мости, тунелі. І нині вражає міцність підпірних прибережних стін і акведуків, викладених вручну з тесаного каменю, що за століття витримали не один паводок бурхливих гірських вод. Десятки залізничних станцій і проміжних зупинок, що супроводять рух поїздів, ще й понині мають ошатний та добротний вигляд.

Випиши з розповідей у цій подорожі назви тих пам'яток архітектури, які можна побачити у твоєму населеному пункті або його околицях.

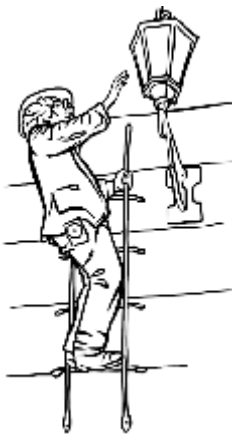
Прочитай розповідь та уяви собі Ужгород минулого. Які звуки та запахи доповнюють цю картину? Про що б розповіли будинки твого населеного пункту?

Є такі будинки, які, наче люди, проживають довге й цікаве життя. Якби їхні стіни уміли розповідати, то ми б дізнались багато чого. Почули б, наприклад, про світові війни, про землетруси і повені, про сумування їхніх власників перед виїздом в Америку чи в Сибір. А може, деякі з них оповіли б про радісне повернення додому з далеких мандрів? Чи про пишні бали, новорічні ялинки, про радісні голоси дітей у дворах, що граються в захопливі ігри чи знаходять під ялинками подарунки... Тут випікалися смачні тістечка, бо

це будинок кондитера, а тут щотижня мились люди, бо це міква – ритуальний будинок єврейської громади.

Ось у цьому сірому, що задумався-здивився вікнами згори на місто, 200 літ тому жив з великою родиною Міхай Фінцицький. Цей ужгородський міський голова зібрав та видав у Будапешті першу збірку казок із Карпат. А в цьому будинку мешкав мандрівник Лаудон, що привозив з мандрів екзотичні рослини, – так з'явилися в Ужгороді перші в Україні сакури. А тут у напівпідвальних кімнатах мешкав із сім'єю міський ліхтарник єврей Гейза-бачі, який щовечора запалював гасові ліхтарі. Історія не зберегла того факту, де жили точильник ножів і другар Юрай, садівник Йончій, молочниця Йолана, ковбасник Пішта, однак без їхньої присутності, як і без присутності кондитера Фері та кравця Пінкуса, життя в цьому місті не було б затишним і зручним.

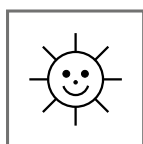
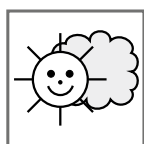
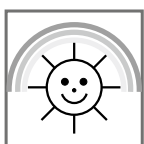
Розгадай кросворд до нашої теми.

1. Назва замку в Мукачеві.
2. Назва селища, де збереглися викопані в скелі винні підвали.
3. Друга частина прізвища австрійського графа Шенборна, що побудував мисливський замок у Карпатах.
4. Ритуальний будинок єврейської громади – місце для обмивання.
5. Поховання в підземеллі собору.
6. Прізвище графів, володарів Ужгородського замку.
7. Назва села на Іршавщині, де у 1470 р. без жодного цвяха була побудована найстаріша дерев'яна Миколаївська церква краю.
8. Прізвище подільського князя, який розбудував Мукачівський замок і заснував монастир.
9. Назва міста Закарпаття, де можна побачити залишки середньовічної фортеці-замку.
10. Вікна-картини з кольорового скла.
11. Залізничний міст над прірвою.

			1	а					
		2		р					
		3		х					
			4	і					
5				т					
6				е					
				7	к				
8				т					
			9	у					
	10			р					
				11	а				

Придумай екскурсійний маршрут для свого/своєї приятеля/приятельки, що приїхав/приїхала здалека, щоб познайомити його/її з архітектурними шедеврами Закарпаття, якими ти особливо пишаєшся. Згадай, які цікавинки ти міг/могла би показати своїм гостям у своєму населеному пункті та його околицях.

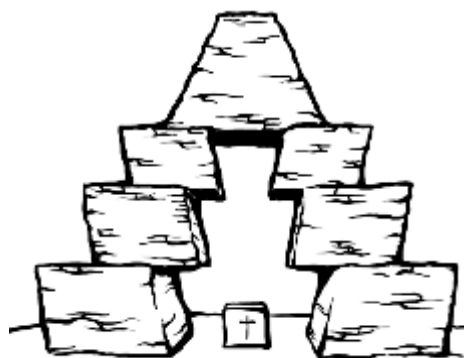
ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ, ЯКІ ЗРОБИЛИ НАШ КРАЙ ВІДОМИМ У ЄВРОПІ

Закарпаття – земля, яка здавна була населена слов'янськими племенами. У різні часи воно мало назви Карпатська Русь, Руська Країна, Угорська Русь, Подкарпатська Русь, Карпатська Україна, Закарпатська Україна, Закарпатська область. У IX–XI ст. Закарпаття входило до потужної східнослов'янської держави – Русі-України, яка на той час мала високу матеріальну і духовну культуру. З кінця X ст. до середини XX ст. Закарпаття входило до складу Угорського королівства, Австрійської імперії, Чехословацької республіки, хортистської Угорщини, але ніколи не втрачало своєї слов'янської ідентичності та економічних і культурних зв'язків з народами по той бік Карпат. У 1920 р. Закарпаття дістало статус автономії у складі Чехословацької Республіки. Навесні 1939 р., коли Гітлер розчленував Чехословаччину, південні райони Закарпаття, де проживало угорське населення, були віддані Угорщині. На початку 1939 р. на території краю виникло нове державне утворення – Карпатська Україна, Соїм якої обрав першим її президентом Августина Волошина. Та 15 березня 1939 р. війська хортистської Угорщини окупували територію краю і припинили існування цього державного утворення. У жовтні 1944 р. на Закарпатті проголошена самостійна держава – Закарпатська Україна зі своїм урядом – Народною Радою. Це державне утворення існувало до липня 1945 р., коли відбулося приєднання Закарпаття до України. З 1946 р. була заснована Закарпатська область у складі УРСР, а з 1991 р. – незалежної України.

Верецький перевал у Воловецькому районі розташований на межі Закарпатської і Львівської областей. Колись він називався Руські Ворота або Ворітський і був одним із основних шляхів через Карпати. За свідченням літописів, саме через Верецький перевал у 895–896 рр. сім угорських племен, що просувалися зі Сходу на Захід, перейшли Карпати й почали завоювання Паннонської (Тисо-Дунайської) низовини. У пам'ять про цю подію, яка вплинула на історію середньовічної Європи, на перевалі був встановлений пам'ятник.

Прочитай текст. Подумай, про яких ще відважних жінок ти чув/чула або знаєш. Яких жінок (із твоїх сучасниць) ти особливо виділяєш і цінуєш?

У XVII ст., під час визвольної боротьби угорців проти австрійців, на Закарпатті сталася подія, що увійшла в історію Європи як приклад мужності та героїзму жінки – княгині Ілони Зріні (1643–1703) – національної героїні Угорщини і Хорватії. У листопаді 1685 р. австрійський генерал Зігберт Гайстер захопив Ужгородський замок і підійшов до Мукачівського. На той момент у замку перебувала його володарка – княгиня Ілона зі своїм сином –

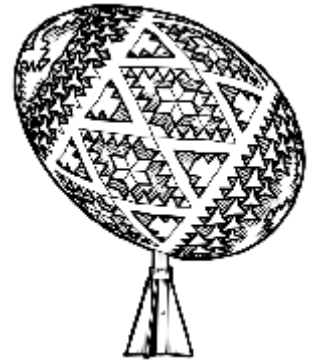

майбутнім очільником визвольної боротьби Ференцом II Ракоці – і гарнізоном, який складався із 2500 вояків. Вона вирішила захищатися й фактично очолила оборону замку. Наприкінці 1686 р. австрійці відступили, не здолавши навіть водяного рову навколо замкової гори. Звістка про героїчну оборону Мукачівського замку вразила всю Європу. Як міжнародну сенсацію сприймали європейські держави непокору княгині австрійцям, тоді як уже вся Угорщина скорилась Габсбургам. У 1687 р. почалася третя облога Мукачівського замку, яка тривала майже цілий рік. Наприкінці року становище захисників замку стало критичним: закінчилися запаси, допомога не прийшла. Лише 15 січня 1688 р. княгиня підписала капітуляцію і попала у полон.

Прочитай текст. Чи відомо тобі про закарпатців за кордоном? Запитай рідних, можливо, хтось із вашої сім'ї теж колись виїхав в одну з цих країн? Розпитай тих, хто подорожував, як живеться українцям на чужині.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. відбувалось одне важливе історичне явище, яке вивело закарпатців на світові обшири і зробило їхню Батьківщину відомою світові, – масовий виїзд людей за океан. У той час Америка потребувала дедалі більше робочих рук, і тому виник міф про казкову країну мрій, де гроші ллються рікою. Закарпатців закликали поїхати туди на заробітки. Із 1870-го до 1914 рр. виїхало понад сто тисяч закарпатців. З часом вони зрозуміли, що легенди про казкову країну не зовсім відповідають дійсності. Прагнучи повернутися додому, як тільки пощастить зібрати кілька сотень доларів, вони жили вкрай убого, не відмовлялись від найважчої роботи. За нашими земляками закріпилася слава витривалих, невибагливих, працьовитих, спокійних і чесних людей. Небагато із них змогли повернутися, однак не поривали зв'язків із рідним краєм. У важкі часи вони не раз демонстрували свою підтримку і зберігали свою культуру. Наприклад, у канадському Веґревілі (провінція Альберта) розташований пам'ятник, який нагадує українську писанку. Тугу переселенців за батьківщиною добре відображає словацька народна пісня.

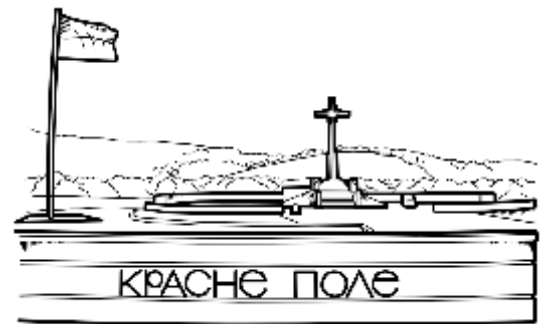
Keď sa Slováč od svej vlasti odberal,
na Kriváni, na tom vršku zavolal.
Na Kriváni, na tom vršku ešte raz,
ozýva sa po doline smutný hlas.
Zbohom, zbohom ty Kriváne vysoký,
či sa ešte uvidíme cez roky.
Za rok za dva, za tri môjho trápenia,
či ťa ešte oči moje uvidia.
Zbohom otec, zbohom mati, sestra, brat,
ja už musím ísť do sveta vandrovať
Amerika, nuž ta mi je druhá mať,
ňesmiem sa ja za svojimi obzerat.

Як словак із батьківщини від'їжджав,
На Кривані, на вершині заспівав.
На Кривані, на високім заспівав,
Сумний голос по долині посилав:
Прощавай же ти, Криваню високий,
Чи колись тебе ще стріну за роки?
Чи побачать мої очі тебе раз?
Чи побачу, любі гори, іще вас?
Прощавайте, батьку, мамо і брати!
Вже мені додому звідси не піти!
Америка мені буде рідний дім.
Не посмію й озирнутись за своїм.

Колись давно наше Закарпаття називалось Карпатською Україною. Самостійна Карпатська Україна проіснувала короткий час, та до неї була прикута увага всієї світової громадськості. Проголошення незалежності краю 14 березня 1939 р. здійснило мрії українців про свободу, але вторгнення хортистів звело нанівець це починання. Прочитай розповідь про боротьбу за незалежність за часів Карпатської України – про бій на Красному полі.

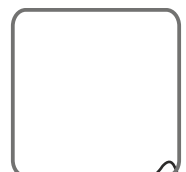
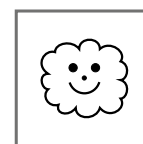
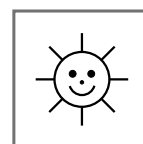
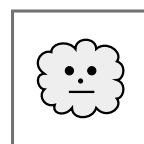
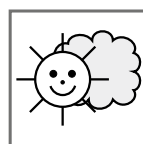
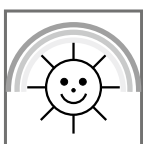
Є недалеко від Хуста рівне, як стіл, поле, яке споконвіку називають Красним. Мабуть, тому, що дає це поле чудові – красні – врожаї. Однак були в історії Закарпаття дні, коли Красне поле по-справжньому стало червоним – від крові. Це було в березні 1939 р., коли була проголошена незалежна держава – Карпатська Україна. Хортисти – поплічники Гітлера – вирішили придушити її незалежність ще в самому зародку і великими силами напали на молоду країну. В оборону Карпатської України поруч з українцями, що з'їхалися-зійшлися сюди звідусюди, навіть з Америки, стали євреї, румуни, словаки та ін. Письменник Юрій Станинець так згадує про ті часи: «Людей різних віросповідань, різних партій, різного віку об'єднувало це магічне слово – Україна. Люди – і молодь, і старші – віталися «Слава Україні!» А пісні про січових стрільців, гімн «Ще не вмерла Україна...» були чи не найулюбленішими...» У ті дні весь світ заговорив про наш край. Американські радіостанції передавали зведення про те, що діється в центрі Європи, кожних півгодини. Однак Європа, яку захопили з одного боку Гітлер, з другого – Сталін, мовчала. Чесні люди усього світу співчували захисникам молодій державі в Карпатах, які між двома вогнями взялись відвойовувати собі Батьківщину. Та сили були нерівними: у кривавому бою під Хустом полягли сотні натхненних оборонців Карпатської України. Минули роки. Про героїзм оборонців Карпатської України у радянські часи не можна було навіть згадувати. Однак народ не забуває своїх героїв. На Красному полі встановлено на честь тих подій величний хрест. Пам'ять про дні Карпатської України увіковічено в піснях та народних переказах.

Прочитай народну пісню «Чи чули с-те, рідні браття», яка оспівує події у Карпатській Україні 1939 р. За що боролися наші предки? Що приносить війна?

Чи чули с-те, рідні браття,
Як боролось Закарпаття?
Сорок тисяч воювало,
Кров невинну проливало.
Понад Хустом ворон кряче,
На чужині мати плаче.
Не плач, мати, та й не тужи,
Син ранений та й не дуже.

Голівонька начетверо,
А серденько нашестеро...
Не плач, мамко, син не встане,
Україна ще постане,
Ще й зелена Верховина,
І Карпатська Україна.
Чи чули с-те, рідні браття,
Як боролось Закарпаття?

НАШІ СПІВВІТЧИЗНИКИ ТА ЗНАМЕНИТІ ОСОБИСТОСТІ, ЯКІ УСЛАВИЛИ КРАЙ

Придумай визначення.

Історична особистість –

Суспільна діяльність –

Закарпаття – земля, що народила прославлених діячів культури, науки й політики, які зуміли заявити про себе не лише як уродженці України, а й діячі сусідніх національних культур, держав, які сьогодні визначають культурну політику світу, є орієнтиром для країн, що стають на шлях власного цивілізаційного розвитку. Часто їх сприймають як великих американців, ізраїльтян, німців, поляків, росіян, румунів, словаків, угорців та ін. Але багато хто з них визнавали себе належними до української нації.

Прочитай вірш «Бабусина казка» Марійки Підгірянки. Зверни увагу на те, як факт середньовічної історії – прихід подільського князя на Закарпаття – у народній уяві перетворився на казку. Поміркуй, чи завжди те, про що розповідають нам казки і легенди, відбувалося насправді. Роздивись ілюстрацію і спробуй зрозуміти, про яку історичну особистість йде мова у цьому творі. У якому місті Закарпаття йому поставлений пам'ятник і чому?

Серед піль і нив
Наш князь Федор жив.
Був хоробрий,
Мудрий, добрий,
Свій народ любив.
А в горах жив змій,
Звався Веремій,
Вечір кожний
Змій ворожий
Ходив на розбій.
Хлопців убивав,
Дівки в службу брав,
А із діток-малоліток

Кровцю випивав.
Пішов плач і страх
По селах, містах –
Гинуть дітки-малолітки
Змієві в зубах!
На Подільську путь
Посли з гір ідуть:
Рятуй, княже,
Плем'я наше
Од змієвих пут.
Князь конем пригнав,
Ясний меч підняв –
Ясним мечем

Змію з плечей
Сім голів ізтяв.
Наче шум сто рік,
Радісний б'є крик:
– Слава, князю,
Наш витязю,
Слава та й повік!
Що на поміч став,
Що народ спасав,
Що тих діток-
Малоліток
Змієві не дав!

Михайло Андрійович Балудянський (1769–1847) був визначним ученим-правознавцем, економістом, державним діячем та реформатором у Російській імперії. Освіту почав здобувати на філософському факультеті Угорської королівської академії в Кошице (нині місто в Словаччині). У 1789 р. закінчив юридичний факультет Віденського університету та розпочав викладацьку роботу в Угорській юридичній академії у місті Надьвараді (нині – місто Орадя, Румунія). У 1797 р. став доктором права Будапештського університету. Володів сімома мовами. У 1803 р. був запрошений до Росії. У Петербурзі він працював на різних посадах, викладав економічні і політичні науки спадкоємцям трону. У 1819–1821 рр. став деканом юридичного факультету і першим ректором Петербурзького університету, склав його статут. У 1825 р. очолив комісію Михайла Сперанського зі складання Зводу законів Російської імперії і згодом видав 15 томів цієї праці. Балудянський був автором значної кількості проектів, записок з адміністративного права, фінансів, аграрних відносин, місцевого управління (критикував феодально-кріпосницькі відносини й обґрунтував необхідність реформ) і наукових праць.

Прочитай текст про одного з найшанованіших державних діячів Закарпаття Августина Волошина. Поміркуй, що допомогло Волошину стати мудрим державним діячем. Які якості повинен мати гарний керівник, лідер?

Августин Іванович Волошин (1874–1945) є відомим українським культурним, політичним і релігійним діячем, Героєм України. Він народився в с. Келечині (сучасний Міжгірський р-н, Закарпаття) в родині сільського священика. У 1884–1892 рр. навчався в Ужгородській гімназії. Далі вчився у Будапешті – на теологічному факультеті, а пізніше – у Вищій педагогічній школі. Здобув диплом викладача математики і фізики в середніх навчальних закладах. З 1897 р. став греко-католицьким священиком. У 1900–1917 рр. працював професором, а в 1917–1938 рр. – директором учительської семінарії в Ужгороді. Активною політичною діяльністю в українських громадсько-політичних організаціях Закарпаття почав займатися з 1919. Він увійшов до складу Директорії Підкарпатської Русі. Заснував і очолював Народно-християнську партію (1923–1939), від якої обирався послом до чехословацького парламенту (1925–1929). Був провідним діячем Учительської Громади Підкарпатської Русі. У 1933 р. Папа Пій XII іменував о. Августина Волошина папським прелатом у самостійній Мукачівській греко-католицькій єпархії. 26 жовтня 1938 р. А. Волошин був призначений новим прем'єр-міністром автономного уряду Карпатської України, а 15 березня 1939-го став президентом цієї держави. Під час окупації краю Угорщиною емігрував разом з урядом за кордон і поселився в Празі, де працював в Українському вільному університеті професором педагогіки, а потім деканом, ректором. У травні 1945 р. він був заарештований радянськими спецслужбами і того ж року помер у московській в'язниці.

Поміркуй, якій особистості або події ти би хотів/хотіла би поставити пам'ятник у твоєму населеному пункті. Який він має мати вигляд і чому?

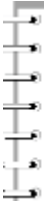

Напиши, які знамениті люди жили у твоєму регіоні або відвідували його. Якщо якась особистість тобі дуже цікава, підготуй про неї презентацію або розповідь.

Прочитай розповідь про видатну співачку сучасності. Розкажи, як вона, на твою думку, уславила свій рідний край. Поміркуй: що потрібно зробити, щоб уславити себе?

На Закарпатті 27 вересня 1944 р. в угорському с. Гаті на Берегівщині народилася відома оперна співачка Гізела Ципола, яку називають «золотим сопрано України». Співала вона змалечку. У 1969 р. Гізела закінчила Харківський інститут мистецтв по класу співу. У 1969–1988 рр. працювала солісткою Київського театру опери та балету, також виступала з концертами у різних країнах, багато гастролювала. За своє сценічне життя Г. Ципола виконала понад 50 оперних партій, серед яких Чіо-Чіо-Сан, Мімі, Тоска («Мадам Батерфляй», «Богема» і «Тоска» Дж. Пуччіні), Маргарита («Фауст» Ш. Гуно), Аїда («Аїда» Дж. Верді) та ін.

Чи відомо тобі, що...

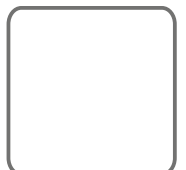
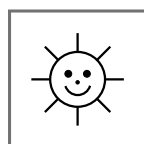
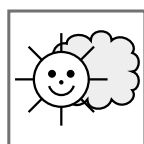
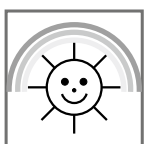
- Святослав Вакарчук, український музикант та громадський діяч, лідер «Океану Ельзи», народився у Мукачеві.
- Народний артист України Степан Гіга народився в с. Білках Іршавського р-ну.

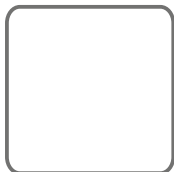

Поговори з рідними про своїх сучасних родичів та предків. Уважно роздивись людей, що тебе оточують у твоїй школі, на вулиці, у громаді. Можливо, серед них є людина, яка зробила в житті дуже багато доброго, гарного й корисного. Розпитай про неї й розкажи своїм однокласникам та однокласницям.

Подумай і напиши, ким би ти хотів/хотіла стати в майбутньому і як би ти міг/могла прославити своє місто, регіон.

СПОРТСМЕНИ І РЕКОРДИ. СПОРТ У НАШОМУ ЖИТТІ

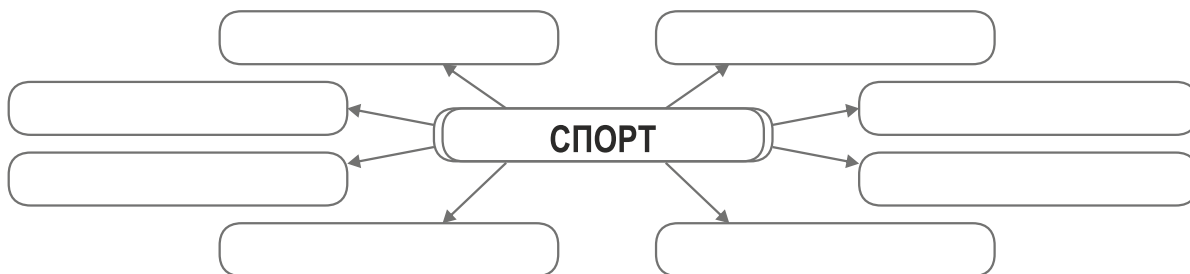
Відгадай загадку.

Бокс, хокей, бобслей, футбол,
Сноуборд і волейбол...

Стадіон, басейни, корт —
Об'єднало слово...

Обговори з однокласниками/однокласницями, що спорт дає людині. Складіть асоціативний куц до слова «Спорт».

Спорт (англ. sport, походить від давньофранцузького disport – дозвілля, розвага) – це організована за певними правилами діяльність людей, яка потребує їхніх фізичних та інтелектуальних здібностей, а також міжособисті стосунки, що виникають у процесі гри. Спорт – це змагання за певними правилами та підготовка до цих змагань. Часто спорт править розвагою для глядачів. Види спорту поділяються на індивідуальні й командні. Окремо виділяють розумові види спорту й технічні види спорту. До розумових видів спорту належать різного роду настільні ігри. У технічних видах спорту використовуються різноманітні механізми й машини: мотоцикли, автомобілі, літаки, моторні човни тощо.

Прочитай український переклад віршів, написаних засновником сучасного олімпійського руху П'єром де Кубертенем. Розкажи, що особисто для тебе значить спорт. Чи займаєшся ти яким-небудь видом спорту? Чи уболіваєш за якусь команду?

О СПОРТ! ТИ – МИР!
Несеш ти радість, щастя й мир,
Немов ріка – весняні води.
Під покривалом твоїх крил
Племена дружать і народи.
На ґрунті дружби і змагань
Фонтаном б'ють джерела чисті.
І п'ють ту воду без вагань
І немічні, і мускулісті.
Тож на вустах твоє ім'я
У місті, в чумі і в наметі.
О Спорт! Ти – мир і надбання
Усіх народів на планеті!

О СПОРТ! ТИ – НАСОЛОДА!
Спливає час, за віком вік.
Життя незмінне тріумфує.
Скрізь, де проходить чоловік,
Там завжди поруч спорт крокує.
Супутник нашого буття,
Одвічний дух його вирує,
Нам щирі радості життя
Душі і тілу він дарує.

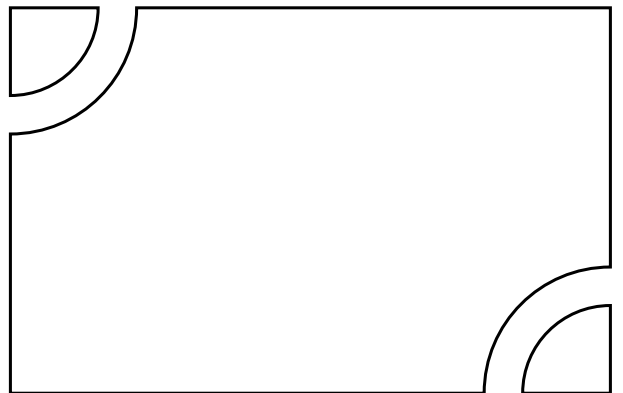
Склади синквейн на тему «Спорт».

Прочитай текст. Чи доводилось тобі бачити олімпійські кільця? Скільки їх, якого кольору? Що вони символізують? Запитай про це дорослих, однолітків, скористайся Інтернетом. Намалюй емблему олімпіад.

Олімпійські ігри – міжнародні спортивні змагання, які проводяться через певний проміжок часу. Вони зародилися в Стародавній Греції в місті Олімпії й були визначною подією в житті греків – за ними навіть вели відлік часу. Під час Олімпійських ігор припинялися війни. Сучасні Олімпійські ігри розпочалися з 1896 р. Вони бувають літніми й зимовими. Літні, як і в давні часи, проводяться кожні чотири роки. Зимові Олімпійські ігри об'єднують зимові види спорту й проводяться через два роки після літніх. Переможці змагань отримують довічне звання олімпійського чемпіона – це найвище досягнення у спорті. Олімпіади проводяться під гаслом «Citius, altius, fortius» (пер. з латини: «Швидше, вище, сильніше»). Також популярним є гасло «Головне не перемога, а участь».

Окрім звичайних Олімпійських ігор, на тих же аренах, де вони відбувалися, з 1992 р. проводять Паралімпійські ігри – міжнародні спортивні змагання для людей з інвалідністю. Спорт для таких людей створює умови для успішної життєдіяльності, відновлює психічну рівновагу, дає змогу повернутися до повноцінного життя. Паралімпійський рух в Україні почав розвиватися з 1989 р., і вже сформувалися 4 національні федерації спорту людей із порушеннями опорно-рухового апарату, зору, слуху та інтелекту. Україна брала участь у шести літніх і п'яти зимових Паралімпійських іграх. Паралімпійська збірна України – одна із найсильніших у світі: на олімпіадах 2016 і 2018 рр. наша команда посіла 3 і 4 місця.

Асоціація сприяння міжнародному руху «Спорт для всіх» (TAFISA) оголосила перелік 20 найпопулярніших і наймасовіших видів спорту у світі: баскетбол, велосипедний спорт, волейбол, гольф, екстремальний спорт, єдиноборства (вільна, греко-римська боротьби, бокс, дзюдо, ушу, карате), йога, культуризм, легка атлетика, лижний спорт, настільний теніс, національні види спорту, плавання, ролер-спорт, скелелазіння, спортивне орієнтування, спортивні танці, теніс, футбол, хокей. Це дослідження TAFISA провела у 200 країнах. Перше місце в рейтингу посіла легка атлетика, якою займаються 9,6 % населення планети. Друге місце дісталось футболу – 8,4 %, а третє – плаванню (8,1 %).

Відгадай загадки. Відгадки запиши.

З гірки мчаться сани-біб,
В них сидить кілька осіб.
Швидкість там – не для дітей!
Звуть вид спорту цей _____

З нетерпінням зиму ждуть,
Лід малюють – іскри йдуть!
Гострі та стрімкі вони.
Мають назву _____

Той, хто диво-дошку має,
Із гори, як птах, злітає.
Це не гра – зимовий спорт!
Зветься вид цей _____

Ця спортивна боротьба –
Рух на лижах і стрільба...
Гонка – справжній марафон!
Цей вид спорту _____

Дві команди, як в футболі,
Та на крижаному полі,
І дорослих, і дітей
Позбирав на лід _____

Кулю шкіряну ганяють,
Лиш одну на полі мають!
По ногах не б'ють – це фол!
Називають гру _____

Люди здавен любили змагатися в силі та спритності, а найсильніших та найспритніших з-поміж себе всіляко шанували. Про спортивні турніри згадується в народних казках, адже рука принцеси діставалась тому, хто найвище злітав на коні, найшвидше бігав, найвлучніше стріляв. Змаганнями із влучності та спритності, лицарськими турнірами за часів Середньовіччя урізноманітнювалося життя в замках. Спочатку спортивні змагання були частиною пастуших розваг чи розваг лицарів, а згодом – великих масових свят та гулянь.

У кожного народу є свої ігри та розваги, пов'язані зі спортом. Наприклад, угорці навесні та восени влаштовували за селом кінні перегони і визначали з-поміж себе найкращого вершника. Серед українців та словаків було поширене змагання на силу рук, добре відоме в Європі як армреслінг: учасники сидять один проти одного, долоні їхні зчеплені в замок, і кожен намагається якнайшвидше притиснути руку конкурента до столу.

Найдавніша письмова згадка про сучасний спорт на Закарпатті з'явилася майже 200 років тому в будапештській газеті, де надрукували імена переможців турніру з фехтування. Згодом, 160 років тому, з'явилися перші повідомлення про закарпатців-переможців з легкої атлетики – бігу, стрибків у висоту та довжину. В історію фізкультурного руху увійшла Ужгородська гімназія. З ініціативи викладача Антала Абта у 1856 р. там було створено один з перших учнівських атлетичних гуртків.

У другій половині XIX століття набуває популярності теніс. Спочатку його вважали жіночим видом спорту, та згодом він став популярним серед міської знаті. Кальман Ланер у 1911–1914 рр. був чотириразовим чемпіоном країни у чоловічому одиночному розряді та двічі виборював цей титул у парі зі своїм земляком Бейлою Рохлітцем. Закарпатський тенісист Емануїл Манкович упродовж тривалого часу був чемпіоном Чехословаччини, і на його рахунок за короткий час з'явилися три золоті і сім срібних та бронзових медалей. З 1912 р. на Закарпатті почали культивувати і настільний теніс. Щоправда, «пінг-понг», як називали цю гру, не вважався спортом – грали для розваги. А перші спортивні змагання проводилися тільки з середини 20-х років.

Улюбленим видом спорту був футбол. В Ужгороді в нього грали з 1893 р. У 1902 р. утворилося «Товариство ужгородських футболістів», а у 1906 р. заснований «Ужгородський атлетичний клуб», спортсмени якого у 1914 р. виграли першість серед команд Угорщини. 1925 р. був створений футбольний спортклуб «Русь». Команда складалась переважно з учителів Ужгородської гімназії. А оскільки вона вилітала на змагання на літаку, мала прізвисько «Летючі вчителі». Видатний бомбардир «Русі» Цебек Чанчінов входив до складу збірної Праги і мав світову славу.

Поширеними були шахи, у які грали відвідувачі кафе. А перший шаховий турнір на Закарпатті провели в Ужгороді у червні 1908 р. Серед зимових видів спорту були популярні ковзання на льоду та катання на санках. Змагання з кінного спорту проводилися напередодні та під час оранки, сівби, косовиці та мали характер розваги.

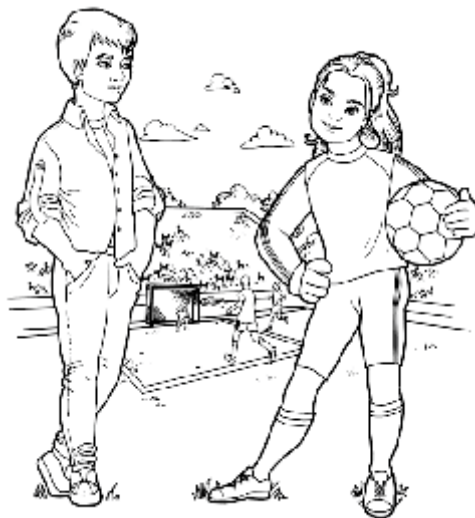
Чи знаєш ти, що...

- Баскетболістка Марина Копча-Ткаченко (народилася у Мукачеві) стала олімпійською чемпіонкою у 1992 р., виступаючи в Барселоні у складі об'єднаної команди.
- Спортсмен-фехтувальник Василь Станкович з Іршави два рази виборював олімпійське срібло і багато інших нагород. Працював головним тренером України, СРСР, Індонезії та Угорщини, наставником з фехтування у клубах США.
- Член паралімпійської збірної України закарпатець Олександр Сухан був тріумфатором кількох супермарафонів на інвалідних візках (за що потрапив до Книги рекордів Гіннеса), уперше в СРСР в такому фізичному стані стрибнув із парашутом; також в інвалідному візку на катамарані сплавлявся гірською Тисою, а разом із Ю. Драбом здійснив сходження на Говерлу.
- Футболіст Й. Сабо, який був тренером збірної України та клубу «Динамо-Київ», є уродженцем м. Ужгорода.
- Шкільну молодь краю у минулому залучали у спортивні організації – у єврейський «Кадімах», угорський «Черкес», український «Пласт», чеський «Скаутинг».
- У 1928 р. найсильнішою людиною світу був визнаний Іван Фірцак (Кротон) на прізвисько Іван Сила – закарпатець із с. Білок на Іршавщині. Деякі його силові трюки досі ніхто не може повторити.

Прочитай вірш Лідії Повх «Спорт». Поясни, як ти розумієш його останній рядок. Який вид спорту подобається тобі найбільше і чому?

Люблять спорт усі на світі:
Молодь, старші, навіть діти.
Люблять звірі, риби, птахи,
Навіть жаби та мурахи.
Хто – пливе, хто – ходить пішки,
Хто – виходить на пробіжки,
На змагання, на рекорд...
Рух – здоров'я, сила – спорт!

Розкажи, про які спортивні рекорди ти знаєш. Чи є у тебе який-небудь особистий спортивний рекорд? Яких спортсменів твого населеного пункту ти знаєш? Якими українськими спортсменами ти особливо пишаєшся?

Йога – це стародавнє учення про самовдосконалення. Перші свідчення існування йоги на Землі датуються III тис. до н. е. Навіщо потрібна йога? Індійські вчителі запевняють, що регулярні заняття йогою допомагають розслабитися, зняти напругу, покращують роботу внутрішніх органів і систем організму, підвищують працездатність і розумову активність, розвивають координацію рухів. Основою йоги є пози – асани, – які робить людина, коли тренує своє тіло й приводить його у гармонію із диханням, внутрішніми відчуттями та емоціями. Спробуй зробити декілька асан. Якщо ці вправи тобі сподобаються – пошукай більш детальні інструкції й описи інших асан в Інтернеті або запишись у групу занять йогою.

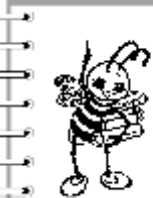
- «Пробудження»: сядь на підлогу і схрести ноги. Поклади руки на коліна. Тримаючи плечі опущеними, тягнися хребтом угору, відчуй себе квіточкою, що виходить із землі назустріч сонечку.

- «Вулкан»: на вдиху одночасно підними руки вгору і стань навшпиньки. Кінчики пальців і п'яти тримай разом. Всім тілом тягнися до неба.

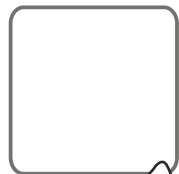
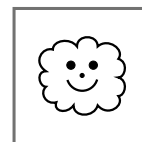
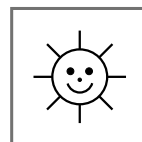
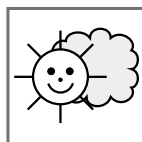
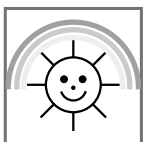

Перевір свої знання з теми «Спорт». Дай відповіді на запитання.

1. Назви батьківщину Олімпійських ігор.
2. Як називається чиста перемога в боксі?
3. Як називається найголовніший тенісний турнір?
4. Назви довжину дистанції марафонського бігу.
5. Як називається спортивна колюча зброя з клинком прямокутного перетину?
6. Як називається майданчик для боксу?
7. Як називається етап початку бігу?
8. Який спортивний костюм для занять цим видом спорту не змінювався з позаминулого століття?
9. Який вид спорту супроводжує японську мову?
10. Якому спортсмену, щоб перемогти, потрібно влучно стріляти і швидко бігати?

Щорічно у другу суботу вересня в Україні відзначається День фізичної культури і спорту. Мета цього свята – популяризація спорту в країні серед молоді та пропаганда здорового способу життя. Для цього на Закарпатті кожного року проводиться безліч спортивних змагань, щорічні забіги. Приєднуйся!

ВІДОМІ ВЧЕНІ ТА ВИНАХІДНИКИ ЗАКАРПАТТЯ

Слова, які ти бачиш у назві подорожі, напевно, дуже знайомі тобі. А чи замислювався/замислювалася ти над походженням цих слів? Наприклад, винахідник. Співзвучне до слова «знаходити». Тому винахідником називають людину, яка вперше вигадала або вперше по-новому застосувала відомі до цього часу предмети, ресурси, зокрема й по-новому працювала з інформацією та зробила нові висновки. А ось дослідником/дослідницею називають людину, яка вивчає, проводить досліді з різними явищами. А також у процесі своєї роботи може робити нові відкриття, наприклад розпізнавати нові можливості звичних речей або вивчати джерела інформації, узагальнювати наявну інформацію та робити певні висновки.

Поміркуй, чи може одна й та сама людина бути і винахідником, і дослідником? А дослідником і майстром? Що допомагає одній і тій самій людині поєднувати різні ролі? Що може стати на заваді? Пропонуємо тобі дати своє визначення деяких понять, які ти бачиш нижче, кількома словами. Зроби це непростим способом – впиши щонайменше 5 асоціацій, які приходять на думку, коли ти чуєш слова «вчений», «майстер», «відкриття». Поділися результатами з сусідом/сусідкою по парті, з однокласниками та однокласницями. Чи багато асоціацій збіглися? Як гадаєш, чому?

ВІДКРИТТЯ _____

ВЧЕНИЙ _____

МАЙСТЕР _____

Прочитай про тих наших земляків, хто вже досяг успіху в науці й чиїми відкриттями та винаходами пишаються не тільки в нашій країні, а й в усьому світі. Подумай, на кого з них ти хотів/хотіла би бути схожим/схожою і чому.

Венелін Юрій (справжнє ім'я – Георгій Гуца, 1802–1839) народився в с. Тибаві на Свалявщині. Ввійшов у історію науки як один з основоположників слов'янознавства в Україні та Російській імперії. Навчався в Ужгородській духовній семінарії, згодом – на філософському факультеті Львівського університету, а також у Московській медичній академії і вишах Угорщини. Захопився історією болгар та даків (предків румунів), зібрав 86 літературних пам'яток болгарського народу, став автором першої «Граматики сучасної болгарської мови». Ю. Венеліну споруджено пам'ятник у столиці Болгарії – м. Софії.

Голоняк Нік (Микола) – відомий американський учений і винахідник, професор Іллінойського університету. Народився в Америці у 1928 р. в родині закарпатських українців-емігрантів. Він перший із членів своєї родини здобув освіту. Йому належить патент на

лазерний світлодіод, що працює у кожному CD чи DVD приводі, і ще більш ніж 30 важливих винаходів, зокрема зчитувач штрих-кодів, світлодіодні лампи тощо. Ще у 1963 р. винахідник передбачив, що світлодіоди замінять традиційні лампи розжарювання, оскільки перевершують їх за якістю й енергозбереженням. За свої дослідження, наукові відкриття й винаходи Нік Голоняк дістав безліч відзнак і премій від наукових і державних інституцій світу.

Гошовський Володимир (1922–1996) – вчений європейського рівня, засновник кібернетичної етномузикології. Народився в Ужгороді. Мав вірменське й українське коріння. Навчався в університеті у Празі, пізніше – у Львівській консерваторії. Студіював слов'янську філологію й етнографію, вивчав європейські мови (німецьку, італійську, іспанську). З 1955 р. записав понад 1600 народних пісень із 60 сіл Закарпаття і ще декілька сотень – в інших селах сусідніх областей Карпатського регіону. Він вперше зробив аналіз народних пісень на основі принципів лінгвістики і кібернетики, став автором численних статей і книжок.

Зейкан Іван (1670–1739) – видатний закарпатський педагог, який народився в с. Карачині (нині – присілок с. Перехрестя Виноградівського району). Освіту здобував у Сату-Маре, Львові, Регенсбурзі, Празі, Відні. У червні 1698 р. став перекладачем російського «великого посольства», очолюваного російським царем Петром I. У 1708 р. Петро I доручив Зейкану виховання своїх двоюрідних братів, а пізніше – свого онука. Зейкан супроводжував братів у навчальній поїздці по Європі. Ця подія стала основою сюжету для кінофільму «Тютюновий капітан».

Лаудон Іштван (1862–1924) народився в Ужгороді. Тут здобув початкову й середню освіту, потім закінчив Будапештський університет. Працював у гімназії, викладав мови і природознавство. Об'їздив усю Австро-Угорщину, Італію, побував у Єгипті, відвідував Азію. Особливо облюбував він Мармароські гори. Саме тут, в Усть-Чорній, 1902 р. йому вдалося відкрити новий у Європі вид рослини – ельцгоцію Патрена. З подорожей він незмінно привозив цінні й рідкісні види рослин, частину з яких висаджував у своєму знаменитому дендропарку. Перша сакура, як і дерево гінкго чи платан, з'явилась в Ужгороді завдяки Лаудону. Йому вдалося з кількох її видів відібрати сорти, що найбільше пристосовані до природних умов нашого краю.

Лінтур Петро (1909–1969) – видатний закарпатський вчений-фольклорист. Народився в с. Горонді Мукачівського р-ну. У 1937 р. закінчив Празький університет і став викладачем Хустської гімназії, далі працював в Ужгородському державному університеті. Опублікував велику кількість праць з історії літератури, критики та фольклору. Зібрані пам'ятки усної народної творчості публікувалися Лінтуром у збірниках «Народні балади Закарпаття» (1959), «Казки зелених гір» (1966), «Три золоті слова» (1968), «Дідо-Всевідо» (1969). Особливої популярності набув збірник «Закарпатські казки Андрія Калина» (1955 р.). Петро Лінтур досліджував жанр народних балад, побутування казкового епосу, паралелі в усній народній творчості українців та інших слов'янських народів.

Лодій Петро (1764–1829) – вчений-філософ і педагог народився в с. Збої (тепер територія Словаччини) у сім'ї священика. Вчився на батьківщині та в Румунії. Він досконало знав класичні мови, літературу, вільно володів українською, російською, польською та словацькою мовами. Ґрунтовно знав філософію, логіку, історію природознавства, історію суспільства, політику, право, математику. 1787 р. Лодій став професором Львівського університету, а згодом – Краківського і Петербурзького. Був прихильни-

ком жіночої освіти в Росії і навіть склав повний навчальний план (т. зв. «План навчання П. Д. Лодія»). Лодій є автором численних наукових і педагогічних праць.

Маркусь Василь (1922–2012) – відомий у світі політолог, публіцист, громадсько-політичний діяч, народився в с. Бедевлі, що на Тячівщині. Закінчив Хустську гімназію. Під час II світової війни боровся з окупаційним режимом під проводом ОУН. У 1945 р. Маркусь змушений був залишити рідний край, рятуючись від переслідувань за свої українські державницькі переконання. Здобувши вищу юридичну і політичну освіту в університетах Німеччини, Швейцарії, Бельгії і Франції, став знаним науковцем, автором більш ніж 300 праць, професором Університету ім. Лойоли в Чикаго, головним редактором Енциклопедії української діаспори.

Орлай Іван (1771–1829) – доктор медицини, педагог, письменник. Народився в с. Паладь-Комарівці під Ужгородом. Навчався в Ужгороді, Львові, Відні і Петербурзі. У Дерптському університеті захистив дисертацію на звання доктора медицини й хірургії, а Кенінгсберзький університет присвоїв йому звання доктора філософії. Тривалий час листувався з відомим німецьким поетом Й. Гете. Орлай обстоював право дітей бідних батьків на навчання, бо серед них є чимало здібних до науки. Педагогічну майстерність виявив на посаді директора Ніжинської гімназії, а потім – Рішельєвського ліцею в Одесі (1826–1829 рр.)

Фединець Олександр (1897–1987) – видатний вчений-хірург, який народився в мальовничому с. Малому Раковці на Іршавщині. Після поранення на фронті під час I світової війни вирішив стати медиком і розпочав навчання в Будапештському університеті. Майже в один час з О. Фединцем у Будапешті медицину тоді вивчали такі відомі закарпатці, як Гаврило Данилович, Микола Долинай, Микола Різдорфер, Антін Бращайко. Працював хірургом на Закарпатті й у Братиславі. За наукові досягнення О. Фединець був нагороджений золотою медаллю Братиславського університету ім. Я. А. Коменського, медаллю Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика.

Звісно, вчених, які народилися і працювали в нашій країні, і зокрема у твоєму регіоні, набагато більше, ніж ти побачив/побачила у цьому зошиті. Поговори із дорослими, пошукай в Інтернеті й спробуй знайти інформацію про вчених, винахідників/винахідниць і просто творчих людей, що живуть поруч із тобою.

- Вчений із Закарпаття Петро Бобонич винайшов глюкометр у вигляді наручного годинника. З його допомогою діабетики можуть дізнаватися рівень цукру в крові в будь-який момент. Для цього не потрібно здавати кров.

- Валентин Фречка, учень 11-го класу Сокирницької школи Хустського р-ну, винайшов спосіб створювати папір з опалого листя, за що виборов золоту нагороду Genius Olympiad 2018, яка проходила на базі американського вишу State University of New York at Oswego.

- Учена-біолог Розалія Сливко має патенти на більш ніж 16 винаходів з діагностики і лікування алергічних захворювань з використанням спелеотерапії, мінеральних вод Закарпаття та солотвинської кам'яної солі.

Поміркуй, у якій царині знань або в якій галузі ти хотів/хотіла би зробити якесь відкриття чи винахід. Як ти думаєш, що для цього потрібно зробити?

Поміркуй разом із однолітками: якщо людина має право отримати прибуток із використання своїх винаходів, то чи має вона нести матеріальну чи моральну відповідальність за шкоду, яку може заподіяти певний винахід здоров'ю людини, існуванню людства чи природи?

Чи знаєш ти, що такі винаходи, як гасова лампа, компактний диск, гіпсова пов'язка та попередник рентгену, кінескоп для показу кінострічок, годинник-глюкометр, рукавичка для людей з вадами зору та багато інших важливих і необхідних речей, належать українцям з різних куточків нашої країни? Але, на жаль, деякі з винахідників/винахідниць не змогли вчасно описати своє відкриття, запатентувати його й представити світовій спільноті, тому й не вони сьогодні є визнаними «батьками» цих корисних речей.

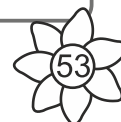
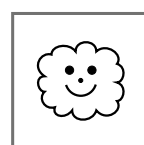
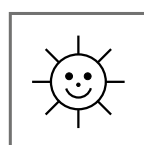
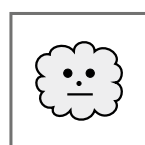
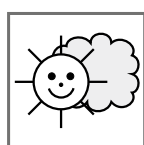
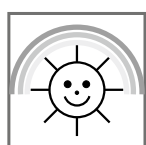
Як ти зміг/змогла побачити, в Україні живуть дуже талановиті люди з допитливим розумом, спостережливі та уважні до деталей. Але деякі ідеї, винайдені українцями, світ побачив під іменем інших вчених. Не виключено, що декілька людей одночасно можуть дійти однакових висновків під час дослідів. Як же довести, що ідея належить саме тобі? Ось декілька важливих кроків, яких треба дотримуватись:

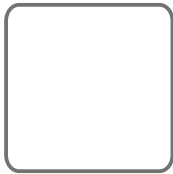
1. Найнадійніший захист – це патентування в спеціальному державному бюро. Це можливо зробити навіть у твоєму віці за допомогою батьків. Але, щоб запатентувати ідею, потрібно зробити прототип (міні-копію, пробний екземпляр, приклад коду з інформацією), тобто надати ідеї матеріальної форми.

2. Під час виготовлення прототипу потрібно нотувати кожний свій крок. Таким чином ти матимеш докази, як його отримав/отримала, як дійшов/дійшла цієї думки. А також підказки для себе, що треба врахувати на майбутнє, що вдалося, а від чого довелося відмовитися.

3. Якщо ти спілкуєшся з потенційним покупцем/покупчиною або людиною, яка готова оплатити виготовлення прототипу (таку людину називають інвестором/інвесторкою), будь певен/певна, що описуєш основні риси продукту. Не потрібно розповідати деталі виготовлення, технологію і кроки – так твою ідею можуть вкрасти. Опиши, для чого ця річ створена і кого вона може зацікавити.

4. Подумай над логотипом та назвою. Вона може бути пов'язана з властивостями продукту, як, наприклад, торгова марка «Ласунка» (назва говорить про смак продукції). Також назва може походити від імені автора, наприклад дизайнери називають торгові марки своїм ім'ям – Vovk, Pustovit, AndreTan тощо. І головне – не зупиняйся. Завжди виграє той, хто мріє і втілює ідеї в життя.

ПІДПРИЄМНИЦТВО Й ТОРГІВЛЯ. НАРОДНІ МАЙСТРИ/МАЙСТРИНІ ТА ПІДПРИЄМЦІ(-НИЦІ) КРАЮ

Придумай визначення.

Майстер/майстриня –

Підприємець/
підприємниця –

Розкажи, які народні ремесла й види декоративно-ужиткового мистецтва ти знаєш.

На Закарпатті живуть творчі і дуже талановиті люди. Серед них є чимало майстрів та умільців, які займаються різноманітними ремеслами: від бісероплетіння до шкіряного виробництва. Вони об'єднуються в різноманітні творчі спілки й організації, наприклад Національну спілку майстрів народного мистецтва України. На Закарпатті працює 63 школи мистецтв, Коледж мистецтв ім. А. Ерделі Закарпатського художнього інституту тощо, які готують нове покоління народних майстрів.

Передивись речі, якими прикрашена твоя оселя та якими ти користуєшся у повсякденному житті, – можливо, на чомусь ти знайдеш клеймо або підпис народного(-ї) майстра/майстрині, про яких йде мова в тексті. Розкажи про це в класі. Які ще цікаві вироби народних майстрів/майстринь і аматорів/аматорок ти зустрів/зустрічала під час відвідування музеїв, ярмарків у своєму населеному пункті? Яких ще майстрів/майстринь ти знаєш?

Декоративно-ужиткове народне мистецтво Закарпаття відоме здавна. Упродовж віків славиться воно вишивками, іконописом, лозоплетінням, художньою керамікою, обробкою дерева, шкіри, тканини, ткацтвом тощо. Карпатські гори і праліси давали деревину для бондарів, різьбярів та інших народних майстрів, серед яких можна згадати скульпторів і різьбярів Василя Брензовича, Володимира Глеба, Гіді Ендре, Андрія Зубенка, Івана Кізіна, Віталія Кінча, Євгена Рубця, Анатолія Сакалоша, Василя Свида, Василя Сідака, Василя Смердула, Михайла Тулайдана, Петра Ходанича, Івана та Юрія Шкрібляків та ін. З деревом і металом працюють такі митці, як Василь Асталаш і Василь Тимко.

Одними з основних закарпатських ремісників були й залишаються ті, хто займався лозоплетінням. Особливо відоме своєю історією с. Іза, де майже кожен житель займається

цим видом декоративно-прикладного мистецтва. Плетуть усе: бутлі, вулики, крісла-гойдалки, кошики, торбинки, дитячі колиски, клітки для птахів, столи тощо, застосовуючи ті самі способи і техніки, що й у минулих століттях: «віконця», «у кістку», «у кружки», «мотузка», «у прутик» тощо. Серед майстрів і майстринь лозоплетіння можна згадати Людмилу Бондарук, Віру Вучкан, Людмилу Дьоміну, Івана Кашка, Василя Кеміня, Ярему Лаврука, Антоніну Скремінську, Василя Чохнея, Василя Шулинця та ін.

На гірських пасовищах-полонинах випасались отари овець, з вовни яких ткачі і ткалі традиційно тчуть оригінальні килими, узорні ліжники, рушники, крайки, тканину для вбрання: сорочок, спідниць, суконь; верети, доріжки, наволочки, накидки, серветки тощо. На Закарпатті відомі цілі села, де створюють неповторні овечі ліжники, наприклад Річка на Міжгірщині, Богдан, Луги на Рахівщині. У нашому краї працюють такі відомі на всю Україну килимарниці, як Наталія Герц, Лариса Бровді, Терезія Чувалова, Марія Матіко. Найпоширенішим видом народного промислу на Закарпатті є вишивка різними техніками. Серед майстрів/майстринь відомі ткалі Гафія Візичканич, Марія Гаврило-Барзул, ткач Микола Кокіш та ін., серед майстринь, що займаються вишивкою, виготовляють гобелени, працюють з бісером, – Меланія Балаж, Дося Вербищук, Єва Карабін, Олена Комишна, Марія Купарь, Ірина Куцик, Марія Поштак, Магдалина Пуглик-Белень, Ольга Салей, Марія Федоришин, Терезія Чувалова, Катерина Шуба та ін. Кращі традиції ткаць і вишивальниць вивчаються й розвиваються.

Завдяки значним покладам різних типів глин Закарпаття було одним із найрозвинутіших регіонів гончарства та керамічного виробництва. З місцевої глини вправні гончарі виробляли різноманітний орнаментований побутовий посуд – глечики, миски, тарілки, а також кахлі. З глиною як керамісти/керамістки і скульптори/скульпторки працюють Людмила Аверкієва, Михайло Белень, Іван Бендик, Маріанна Берез, Ярослав Борецький, Іван Бровді, В'ячеслав Вінковський, Андрій Возницький, Владислав Габда, Ольга Гал, Михайло та Іван Галаси, Олександр Дворак, Антоніна Ісак-Дурда, Тетяна Левляс, Ольга Лукач, Мирослава Росул, Артур Руцук, Олександр Сопільняк, Наталія Стегура, Володимир Черепаня, Володимир Щур, Людмила Яшкіна та ін.

Уславили себе й місцеві іконописці – Павло Марінець, Ілля Бродлакович та ін. Дуже поширений на Закарпатті і такий вид мистецтва, як живопис на склі, що прийшов із сусідньої Румунії. Він вирізняється яскравими кольорами і рослинними мотивами. Це певне співвідношення червоного, синього, зеленого, білого і жовтого кольорових відтінків. На склі в Закарпатті малюють навіть ікони. Серед майстринь, що створюють живопис на склі, можна згадати Людмилу Губаль, Вікторію Кузьму та ін. Є на Закарпатті і майстри-гутники, наприклад Андрій Бокотей та ін. Окрім того, славляться гуцульські вироби зі шкіри, кольорових металів, широко відомі писанки (Надія Вербищук та ін.) і витинанки (Емма Левадська та ін.).

Розпитуючи дорослих, відвідуючи бібліотеку чи за допомогою мережі Інтернет, спробуй дізнатися, чи живуть у твоєму населеному пункті народні майстри/майстрині й що вони виробляють. Розкажи про них у класі, і якщо вам буде цікаво з ними зустрітися, запросіть їх на урок.

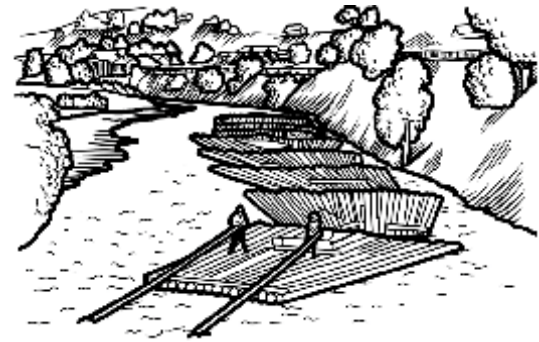

Прочитай про розвиток промислових підприємств на Закарпатті. Розпитай дорослих, кого із відомих підприємців, засновників промислових підприємств твого населеного пункту вони можуть згадати.

Першими підприємствами на Закарпатті були мануфактури, які належали здебільшого графам. Найбільшою за обсягами була мануфактура з видобування солі біля Солотвина. У солекопальнях працювали переважно німецькі та угорські робітники, а вивезенням солі на склади та її доставкою до покупця займалися здебільшого українські та румунські селяни, які використовували свої вози та коней. Двісті років тому в солотвинських шахтах, за документами, працювало понад 1200 робітників.

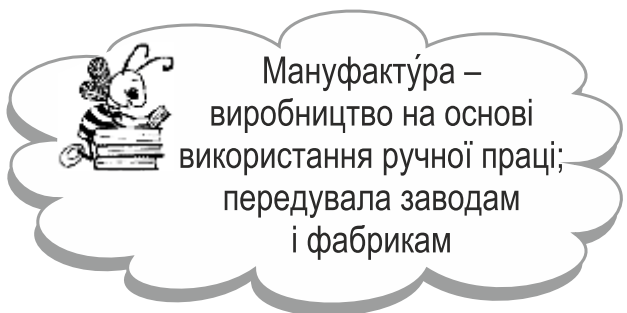
Майже 300 років тому в Мукачеві була організована мануфактура з виробництва полотна. У 1767 р. з угорського Сепеша були запрошені майстри, а з 1796 р. майстром Й.Тугемою організовано високоякісне фарбування полотна. Вироби цієї мануфактури славились на ринках Австрії, Польщі, Угорщини, її сукно поставлялося для потреб армії. Тут також вироблялись вовняні ковдри, які успішно збували на ринках Відня.

У 1793 р. майстром І. Лангом на замовлення графа Шенборна в с. Грабівниці відкрито підприємство з виготовлення паперу, продукція якого збувалася через відомого торговця Л. Рапопорта у Польщі. У 1798 р. ліс із Ясіні та Рахова постачався на кораблебудівельний завод у Гданську. Продукція з деревини сплавлялась по Тисі та Дунаю далеко за межі нашого краю, аж до Будапешта та Белграда. Своєрідними були лісорозробні мануфактури, де для пиляння дерева застосовувалися знаряддя, які приводилися в рух силою води. З Карпат у Центральну Європу доставляли дошки, заготовки для реманенту та меблів, а згодом, після відкриття у ХІХ ст. меблевих підприємств, – меблі.

Серед усіх мануфактур на Закарпатті помітно виділялися залізоплавильні, або ливарні, підприємства. Одна з найбільших мануфактур з виплавлення чавуну та сталі розташовувалась у с. Нижній Визниці біля Мукачева і була заснована майстром Вайсером. Кваліфікованих робітників було запрошено з Яновиць (Чехія). Таке ж виробництво було засноване і в селах Фрідішеві та Шелестові біля Мукачева, де відкрили три залізоплавильні домни. На основі видобутого заліза працювали низка майстерень з виготовлення залізного реманенту – мотик, лопат, пил, плугів, сокир тощо. Ці підприємства поєднували працю гірничих майстрів, сталеварів, ковалів.

Торгівлею займалися традиційно представники єврейської общини, які в містах і майже в кожному селі утримували магазини та корчми. Згодом на основі деяких мануфактур виникли відомі підприємства, наприклад Фрідішівський ливарний завод, Мукачівська трикотажна фабрика, Ужгородський завод «Перемога».

Мануфактура – виробництво на основі використання ручної праці; передувала заводам і фабрикам

Прочитай про життєвий шлях деяких визначних підприємців і подумай, завдяки чому ці люди стали першими серед інших. Поміркуй, яких давніх і сучасних підприємців твого населеного пункту ти знаєш.

Грінфілд Мартін (справжнє ім'я – Максиміліан Грюнфельд) народився в 1928 р. у єврейській родині в с. Павлові на Свалявщині. Коли в селище прийшли нацисти, у концтабір Освенцим відправили всю його сім'ю. У концтаборі він займався пранням одягу. Одного разу Мартін ненавмисно порвав одну з сорочок, і інший ув'язнений навчив його користуватися голкою і вправно шити. Майже всі його родичі стали жертвами Голокосту. У 1947 р. він поїхав до тітки в США. У Нью-Йорку юнак влаштувався прибиральником на швейну фабрику. Там Мартін продемонстрував своє вміння гарно шити, і незабаром його перевели на посаду кравця. Потім, пройшовши всі щаблі кар'єри, колишній прибиральник став директором фабрики, а в 1977 р. викупив її і дав підприємству своє ім'я. Сьогодні він один із найвідоміших кравців у США. Серед його клієнтів – президенти Білл Клінтон, Барак Обама, відомі актори Голлівуду Пол Ньюман, Леонардо ді Капріо та ін.

Каламуняк Мирослава – відома підприємниця, організаторка виробництва з пошиття одягу. Народилася в с. Оселі Яворівського р-ну Львівської області. Після закінчення школи приїхала в Ужгород, влаштувалася робітницею. Для того щоб здобути необхідні знання, у 1989 р. дістала диплом економіста в Ужгородському державному університеті. З 1977 р. працює на Ужгородській швейній фабриці, її трудова діяльність пройшла на різних ділянках роботи в трудовому колективі, де була спочатку швеєю, потім майстром, керівником підрозділу, а згодом очолила його як директор. Має почесне звання «заслужений працівник промисловості України» (1998 р.), нагороджена відзнаками Президента України – орден княгині Ольги III (2003 р.) та II (2007 р.) ступенів.

Роберт Максвелл (справжнє ім'я Ян Людвік Гох, 1923–1991) з'явився на світ у єврейській хасидській родині в Солотвині. Як тільки почалася угорська окупація, він виїхав до Франції, а потім до Британії, де взяв ім'я Роберт Максвелл і британське громадянство. Більшість родичів, що залишилися на батьківщині, загинули в концтаборі Освенцим. Воював проти нацистів – був шифрувальником, служив офіцером британської розвідки. Володів дев'ятьма мовами. Після закінчення війни він став займатися медіа-бізнесом – заснував видавництво «Пергамон прес», був головою газетної компанії Mirror Group Newspapers і видавництва Macmillan, у його медіаімперію також входили видавець комп'ютерних ігор Mirrorsoft в Англії і видавець комп'ютерних ігор Spectrum Holobyte у США, а в 1990 р. почав видавати газету «The European».

Ровт Алекс – українсько-американський підприємець єврейського походження, мільярдер, власник низки великих підприємств у галузі хімічної промисловості. Народився у Мукачеві, там учився у школі, згодом закінчив Львівський торгово-економічний інститут. Вивчив англійську, угорську, німецьку, польську, чеську мови, деякі із них – самостійно. Виїхав на заробітки за кордон. В Угорщині спочатку працював вантажником, потім продавцем, завідувачем магазину й пройшов шлях до начальника головного управління збуту плодоовочевої продукції Угорщини. Пізніше емігрував з Угорщини до США. Деякий час працював у фірмі «Мілмард», у ювелірній фірмі, потім відкрив власний ресторан. Нині він – президент компанії «IBE Trade Corp» у Нью-Йорку з виробництва й реалізації мінеральних добрив. Не забуває й про свою батьківщину – відомий як меценат Закарпаття.

Напиши, якими, на твій погляд, знаннями, уміннями та якостями має володіти підприємець/підприємниця.

Людина має вчитися, їсти, лікуватися, мати житло, одягатися, переміщатися в просторі тощо. Потреба – це необхідність володіти певними речами, а також користуватися послугами – в освіті, охороні здоров'я, побуті, розвагах тощо. Для того щоб задовольняти потреби людей у товарах і послугах, існує бізнес.

Бізнес (з англ. – заняття, справа) дає людям те, що їм потрібно для життя. А людина, яка займається бізнесом, називається бізнесменом або підприємцем. Бізнесмен має 1) вивчити потреби людей, 2) знайти або зробити те, що їм необхідно, 3) продати це людям, які все це споживають і тому називаються споживачами. Це величезна праця, що потребує постійних зусиль. Що ж змушує бізнесмена так працювати? Головна його мета – отримати від своєї справи більше коштів, ніж у неї вкладено, тобто отримати прибуток.

Прибуток – це частина виручки від продажу товару (виконання робіт або послуг), що залишається після виплати та покриття всіх витрат на виробництво цих товарів і після оплати всіх податків. Прибуток дає можливість розвивати свій бізнес, вкладати гроші в цікаві проекти, робити для себе необхідні покупки, краще харчуватися, одягатися, відпочивати й т. д. Великий і регулярний прибуток також дає змогу займатися благодійною діяльністю. Крім цього, бізнесмен може отримувати моральне задоволення від самореалізації, втілення своїх ідей, виробництва корисних товарів тощо.

Однак підприємницька діяльність – це не тільки радість перемог. У бізнесі є гостра конкурентна боротьба, суперництво, ризик втрат та інші проблеми. Важливо вірити у свою ідею, мати чіткий план її реалізації й не боятися складнощів.

У нашій країні тепер у кожної людини є можливість мати свою справу і бути власником/власницею. Хто ж такий/така власник/власниця? Це людина, яка має право володіння, користування, розпорядження яким-небудь майном. Бізнесмен/бізнесменка, як і власник/власниця, може мати у своєму розпорядженні засоби виробництва – будинки, землю, інструменти, машини, комп'ютери тощо, зокрема звичайну духовку, якщо збирається сам/сама випікати тістечка, або бандуру, якщо збирається грати в переході й цим заробляти гроші. Отже, якщо у підприємця/підприємниці є власність на засоби виробництва чи гроші на їхню оренду, він/вона може почати свою справу (бізнес). Обсяг діяльності залежить від вкладеного в нього капіталу, тобто грошей. Якщо на старті підприємницької діяльності ти обмежений/обмежена в коштах, значить, потрібно розраховувати на свої сили або знайти інвестора/інвесторку – того, хто має вільні гроші й готовий їх вкладати в цікаві ідеї з метою отримати прибуток чи безкорисливо, як благодійник/благодійниця. Пошук грошей для реалізації ідей називається

«фандрайзинг». Практика показує, що майже всі великі ідеї, наприклад виготовлення автомобілів чи комп'ютерів, на самому початку не викликали великого захоплення у тих, хто мав капітал і міг допомогти втілити в життя нове відкриття. Також багато цікавих ідей сучасним бізнесменам спали на думку ще під час навчання у школі. Тож, якщо у тебе є бізнес-ідея, не втрачай надії й наполегливо шукай можливості її втілення.

Для успішного заняття бізнесом необхідно розуміти, що таке маркетинг. Щоб домогтися успіху, треба зрозуміти, для кого ти працюєш. Розуміння і задоволення потреб своїх споживачів – це і є маркетинг. Мета маркетингу – дізнатися і зрозуміти чи переконати свого споживача/споживачку (клієнта/клієнтку) настільки, щоб без цього товару або послуги він/вона не міг/могла обходитися. Товари і послуги, за які ми просто зараз готові дістати гроші з гаманця, і є попит. Наприклад, парасольки найкраще продаються у дощову погоду. Ще один приклад. Бізнесмен Байрон Різ вирішив стати справжнім Санта-Клаусом для дітей у всьому світі, адже кожен малюк взимку мріє про подарунок чи хоча б лист від нього. Він зробив сайт SantaMail.org, щоб діти мали можливість відправити свої листи в «Сантамейл» на «Північному полюсі». Щоб отримати персоналізовану відповідь від Санти, батькам діточок треба було заплатити 9,95 доларів. Це, може, й невелика сума, але якщо помножити її на 300 тис. відповідей, які Байрон від імені Санти відправив тільки у 2016 р., то виходить кругленька сума.

Все має свою ціну, зокрема товари та послуги. Ціна – це кількість грошей, які правлять за річ, продукт або послугу. Як встановлюється ціна? На ринку зазвичай покупці торгуються з продавцями. Продавець називає ціну, вищу від тієї, яку очікує отримати, а покупець, навпаки, називає ціну, нижчу від тієї, яку готовий сплатити. Торгуючись, вони встановлюють ціну, яка влаштовує їх обох. У магазинах зазвичай торгуватися не вийде – там всі платять однаково. Від чого залежить ціна? Від витрат на виготовлення й від попиту. Чим вищий попит, тим вища ціна. Найпростіший метод ціноутворення – собівартість + надбавка, де собівартість – це сума грошей, витрачена на те, щоб зробити товар або надати послугу, а надбавка – це прибуток, який ти сподіваєшся отримати.

Наприклад, ти можеш виготовити повітряного змія. Для того щоб його зробити, потрібно купити клей, папір, палички для каркаса, фарби, нитки тощо. Формула ціни на змія може бути така: 50 грн. – ціна всіх матеріалів і твоєї роботи з виготовлення плюс надбавка за ідею і винагородження (20 % від 50 грн.) – 10 грн. Разом остаточна ціна – 60 грн. Якщо зробити і продати 100 таких зміїв, то отримаєш 6000 грн., з яких 1000 грн. буде чистим прибутком. Якщо ж ти їх зробиш і будеш продавати на фестивалі повітряних зміїв і попит на них буде дуже великий, тоді надбавка може бути більша – до 100 %, відповідно і прибуток буде більший. Хоча якщо робити таку велику кількість зміїв, то ще потрібно буде заплатити за відкриття підприємницької діяльності, оренду приміщення, зарплату помічникам, податки, ліцензію на торгівлю і за оренду торгового місця тощо. Всі ці витрати також повинні увійти в собівартість товару. Без прибутку будь-яка комерційна діяльність втрачає сенс.

(За А. і П. Владимирськими)

Прочитай текст про одного із підприємців нашого краю. Поміркуй разом із дорослими, чому, на ваш погляд, бізнес цього підприємця став успішним.

Якось пенсіонеру Олексію Синельникову спало на думку робити домашній сир. Він придбав маленьку сироварню на 20 л і поставив на кухні. Купував у місцевої газдині, що має корову, молоко і після переробки отримував 2 головки сиру. Спочатку пригощав друзів, а потім запропонував цей сир місцевому ресторатору, і той запропонував його продавати.

Виклали інформацію в Інтернет, що тепер в ОТГ є власна сироварня й можна купувати своє, якісно зроблене. Почали приходити покупці, й підприємець вже не встигав задовольняти попит на його продукцію. Мер запропонував взяти у міста в оренду за 1 гривню на рік приміщення занедбаного військового містечка і розвивати своє підприємство – сирну мануфактуру. Тепер з'явилася можливість переробляти по 500 л молока за раз, стали працювати чотири людини. Зберігаючи високу якість, почали урізноманітнювати асортимент сирів, додавати до них різні овочі, спеції, фарбувати природними барвниками у чорний, зелений та ін. кольори й давати своїм виробам цікаві місцеві назви, запропонували екскурсії по сироварні і дегустації. Це настільки вирізняло ці сири від інших, що люди стали приїздити у сироварню і купувати сири для споживання і як місцевий сувенір. За два роки сироварня стала дуже відомим і успішним підприємством.

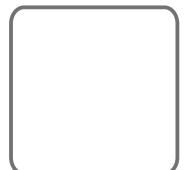
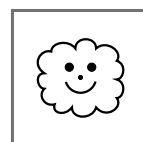
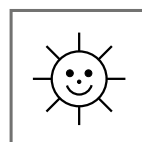
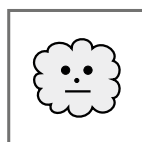
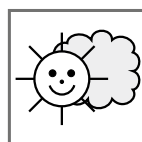
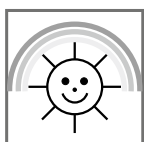
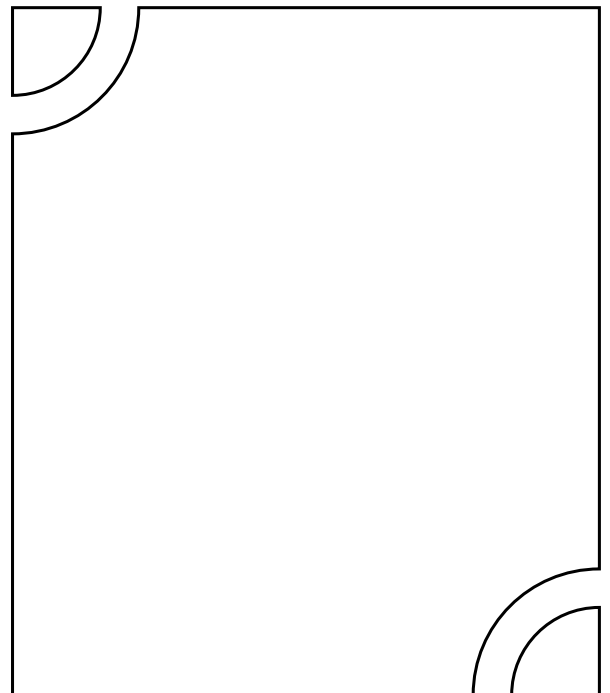
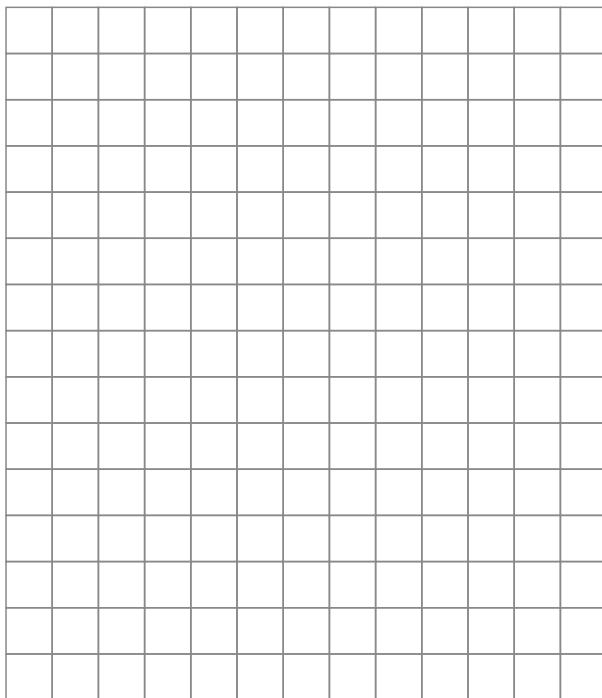
Подумай, які приватні підприємства й успішні заклади торгівлі, харчування, побутових та інших послуг є у твоєму населеному пункті. А яких закладів чи підприємств, на твій погляд, бракує? Чи хотів/хотіла би ти у майбутньому відкрити свою справу? Яку саме і чому?

Спробуй скласти кросворд із назв промислових підприємств, торговельних чи розважальних центрів, прізвищ відомих підприємців/підприємниць та майстрів/майстринь твого населеного пункту.

Придумай і намалюй власний логотип, тобто зображення, яке буде говорити про твоє ім'я, хобі, ідею, яку б хотів/хотіла втілити в майбутньому.

МЕЦЕНАТСТВО Й МИЛОСЕРДЯ

Благодійність, або добродійність, – безкорисливе надання допомоги тим, хто її потребує

Меценатство – благодійна діяльність у сферах освіти, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки і наукових досліджень

Милосердя є діяльним прагненням допомогти кожному, хто має в цьому потребу. Відповідно до християнського віровчення обов'язком кожної людини визначено такі милосердні вчинки: голодного нагодувати, спраглого напоїти, голого одягнути, недужого відвідати, померлого поховати. Добра порада іншій людині вважається виявом духовного милосердя. Милосердя ґрунтується на таких якостях людини, як чуйність, уважність, доброзичливість, і несумісне з пихою, байдужістю, брутальністю.

В ісламі, як і в інших світових релігіях, постійне моральне вдосконалення ставиться за обов'язок кожному/кожній мусульманину/мусульманці. Згідно з віровченням, Аллах, який є милостивим і милосердним, вимагає і від мусульман проявляти такі ж якості. При цьому в Корані йдеться не лише про співпереживання, співчуття тому/тій, хто потрапив/потрапила у складне становище, а й про надання йому/їй реальної безкорисливої допомоги і підтримки. Всі мусульмани мають платити зак'ят – милостиню, або податок на користь тих, хто потребує допомоги.

У давніх євреїв існували етичні норми про необхідність співчуття ближньому, надання йому моральної і матеріальної підтримки. Вважається, що добродійність є одним з основних постулатів іудаїзму. Старий Завіт містить декілька законів, що передбачають свого роду оподаткування на користь бідних. У Талмуді добродійність позначається як праведність або справедливість: бідний має право отримувати, а спроможна людина повинна давати. Проте від обов'язку проявляти милосердя не звільняється ніхто: ні сильний світу цього, ні останній бідняк.

Подумай, чому раніше медсестру в лікарні називали сестрою милосердя.

Прочитай притчу. Які емоції вона у тебе викликала? Які живі істоти (і зокрема люди) навколо тебе найбільше потребують милосердя й співчуття? Як ти гадаєш: чи кожна людина здатна на милосердний вчинок?

Один старий ішов берегом моря і раптом побачив хлопчика, який піднімав з піску морських зірок і кидав їх у воду. Старий підійшов ближче і спитав: «Навіщо ти кидаєш ці морські зірки у воду?» Хлопчик, не припиняючи свого заняття, відповів: «Якщо вони залишаться на березі до завтрашнього ранку, коли почнеться відплив, то загинуть». – «Але це ж просто нерозумно! – вигукнув старий. – Озирнись! Тут їх тисячі на всьому узбережжі. Твої спроби нічого не змінять!» Хлопчик підняв наступну морську зірку, на мить

здумався, кинув її в море і сказав: «Для цієї зірки я зараз змінив усе». Тоді старий теж підняв зірку й кинув її в море. Потім ще одну. До ночі на пляжі було безліч людей, і кожна піднімала і кидала в море зірку. І коли зійшло сонце, на пляжі не залишилося жодної неврятованої живої істоти.

Англійський поет і релігійний діяч XVI–XVII ст. Джон Донн колись сказав: «Бути милосердними – це значить робити все, що ми спроможні зробити». Разом із сусідом/сусідкою по парті обери одну із наведених нижче ситуацій і напишіть на пелюстках квітки-семицвітки ваші можливі дії – яким чином ви могли б проявити милосердя, допомогти в цій ситуації. Хто із твоїх знайомих потребує співчуття і допомоги?

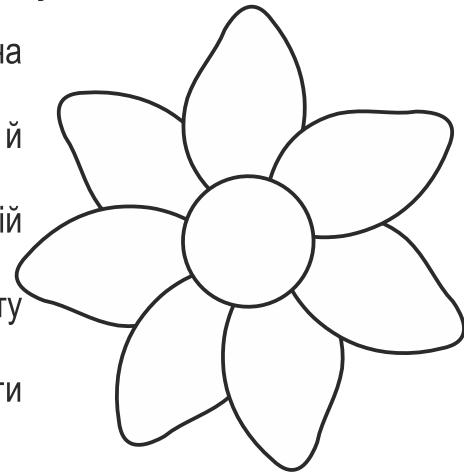
1. У дворі живе дуже милий і спокійний пес-безхатко, а на вулиці лютий мороз.

2. Ви зустріли на вулиці іноземця, який загубився в місті й не володіє жодною з мов, яку ви знаєте.

3. У вашому під'їзді живе одинока старенька бабуся, якій важко пересуватися.

4. У багатодітної родини з вашого населеного пункту згоріли оселя й майже все майно.

5. По дорозі зі школи ви побачили, що старші діти знущаються над молодшими.

Прочитай вірш Марійки Підгірянки і визнач, про що тут ідеться – про благодійність, меценатство чи милосердя?

Наша рідна хата мала, проста,
Та для всіх нас є в ній місця доста.

Ще й як сиріточка до нас зайде.
То і собі місце на ніч знайде.

Прочитай текст. Згадай, що таке толока і кого називають волонтером. Поміркуй, яку допомогу ти вже втиг/встигла надати людям. До кого ти виявив/виявила милосердя? Кого із сучасних меценатів/меценаток і благодійників/благодійниць твого населеного пункту ти знаєш?

На Закарпатті люди завжди намагалися допомагати одне одному. Через несприятливі умови за неврожайних років траплявся голод. У літописах згадується, як 400 років тому серед літа випав сніг і стояли морози, врожай загинув. У такі голодні роки люди йшли в пошуках хліба в багатші низинні села, де їх годували та давали з собою скромну їжу – боби, горох, кашу. Під час частих повеней, траплялося, не тільки гинув врожай, нищилися запаси їжі, змивалось водою житло. Таким людям, як і погорільцям, громада збирала гроші на придбання найнеобхіднішого, зносила їжу, одяг, побутові речі. У містах за благодійні кошти організовували харчування та місце, де можна переночувати, для бідних. Так, у центрі Ужгорода була постійна їдальня для бідних євреїв, при католицькому та протестантському соборах годували протестантів та католиків, а на території Ужгородського замку орден Отців Василіан годував обідами за рахунок пожертв своїх вірян. У Карпатах у церквах на іконах чи інших коштовних церковних речах – золотих чашах, рідкісних книгах, хрестах,

дзвонах – можна зустріти написи зі згадкою про того, хто і з якої нагоди подарував цю річ церкві. Часто люди дарували землю під будівництво храму чи школи. Однак інколи благодійники бажали бути невідомими, і тоді, вважалося, про їхні добрі вчинки знає і пам'ятає Бог. У таких випадках на речах писали: «Дарував один добрий чоловік / одна добра жінка...»

Особливою була благодійність в освіті. На подаровані кошти графа Другета в Ужгороді вибудували першу в Україні гімназію. Перший дитячий садок в Ужгороді – Будинок Терези – також відкрито за кошти благодійників. Для дітей, які втратили батьків, релігійні громади відкривали й утримували сиротинці – своєрідні інтернати, де діти під наглядом вихователів мешкали, харчувалися й навчалися. Сім'ї, які не мали власних дітей, усиновлювали їх від рідних, двоюрідних чи троюрідних братів і сестер або брали в родину сиріт. У селянських бездітних сім'ях вірили: якщо вони усиновлять дитину, то «Бог змилується і дасть їм своїх дітей». Усиновлені вважались повноправними членами сім'ї і мали право на спадок.

Відомо, що багаті родини, навіть маючи своїх дітей, брали для проживання і навчання дітей з бідних сімей. Так, у сім'ї Августина Волошина, який своїх дітей не мав, завжди перебувало на вихованні по кілька дівчаток, якими опікувалась його дружина Ірина, а на початку ХХ ст. він віддав один зі своїх будинків під інтернат для студентів.

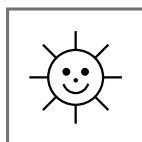
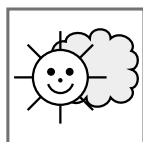
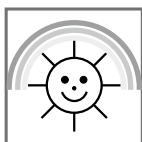
У часи воєн благодійністю займалися не тільки багаті люди, а й всі, хто мав таку можливість, допомагаючи війську та пораненим. Ми свідки того, як багато людей стали волонтерами, щоб допомогти рідній країні та армії під час війни. Люди щиро, всім чим тільки могли, ділилися й діляться з вимушеними переселенцями з Криму та Донбасу, допомагають їм пристосуватися до нових умов.

Юрій Гарастей (1930–2014) народився у лемківському с. Черноголові Великоберезнянського округу. Початкову й середню освіту здобував в Ужгороді, Перечині, Хусті, пізніше – Маріанських Лазнях у Чехії. Оволодів 14 мовами. Далі навчався в університетах Рима і Фрісбурга (Швейцарія). Ю. Гарастей проводив дослідження церковної історії України і Білорусі. Він став всесвітньо відомим не тільки як учений, а й як благодійник. Завдяки йому побачили світ десятки книжок, у 1959–1960 рр. було знято 60-хв. документальний фільм «Український Рим» – про пам'ятні місця, пов'язані з українською історією і культурою цього міста. Не можна не згадати його великі особисті заслуги у спорудженні в с. Середньому на Ужгородщині греко-католицької церкви, освяченої у 2004 р. До його добрих справ слід віднести пожертви на видання щорічних календарів – альманахів «Просвіта», на діяльність крайового просвітянського хору, передачу в бібліотеку «Просвіти» книжок із власної бібліотеки та ін.

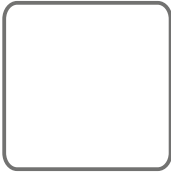

Уяви собі, що ти вже дорослий/доросла й тебе обрали головою громади або мером міста. Що, на твій погляд, можна було б зробити (наприклад, які закони можна запропонувати чи що побудувати, заснувати тощо), щоб допомогти нужденним і хворим людям, щоб у твоєму населеному пункті всі були задоволені життям, веселі й щасливі.

ВІДОМІ РЕЛІГІЙНІ ДІЯЧІ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ЗАКАРПАТТЯМ

Атеїзм – світогляд, який заперечує, або не має віри в існування Бога чи богів, духів, інших надприродних істот

Конфесія – об'єднання вірян чи особливості віросповідання в межах певного релігійного вчення, наприклад, католицизм, православ'я і різні варіанти протестантизму – це конфесії в християнстві

Прочитай короткі історії життя й діяльності релігійних діячів, відомих не лише в нашому краї, а й далеко за його межами. Подумай, що об'єднує цих людей. Розкажи, яка із розповідей тобі найбільше сподобалася і чому.

У культурному розвитку нашого краю особливою була роль людей від релігії. Через церкви та монастирі поширювалася освіта, розповсюджувалися книги. До найвизначніших релігійних діячів, які вплинули на розвиток Закарпаття, належать єпископи Іоанн Декамеліс та Андрій Бачинський, історик Михайло Лучкай, філософ та поет Василь Довгович, будитель Олександр Духнович, письменник Іван Сільвай, політик Августин Волошин та ін. Прочитай короткі життєписи деяких із них.

Єпископ **Іоанн Йосип Декамеліс** (1641–1706) за походженням був греком. Відомо, що до прибуття в Мукачівський монастир вивчав релігію у Римі, а також був писарем бібліотеки у Ватикані (Італія). Він мав гарну освіту, володів багатьма мовами та багато читав. На Закарпатті як єпископ одразу став опікуватися не тільки церквами, а й школами. Декамеліса вразила відсутність друкованих книг, підручників. Саме тому він сам почав створювати книги і видавати їх власним коштом. Декамеліс писав книжки латиною, а перекладав їх доступною народіві мовою переписувач Іван Корницький. Декамеліса ще за життя називали «поширювачем світла знань». До нас дійшли його «Притчі» (1692), «Катехізіс» (1698), «Буквар» (1699). Ці книги в минулому були у кожній церкві Закарпаття і довгий час використовувались у школах як підручники.

Андрій Федорович Бачинський (1732–1809) – відомий церковний греко-католицький діяч, єпископ Мукачівський (1772–1809), просвітител. Народився в с. Бенятині Ужанської жупи (тепер у Словаччині). Дістав блискучу освіту. Домігся усамостійнення Мукачівської єпархії. А. Бачинський у 1778 р. увійшов до верхньої палати сейму і там зумів відстояти права греко-католицького духовенства нарівні з католицьким та реформатським. За А. Бачинського єпархія значно зміцнилася, налічуючи у своєму складі 729 парафій. У 1778 р. до Ужгородського замку було перенесено з Мукачева богословську школу, яку А. Бачинський реорганізував у духовну семінарію. Владика поповнив єпархіальну бібліотеку, домігся виділення додаткових місць для молодих закарпатців у навчальних закладах Буди, Відня, Трнави, виборов право викладання в школах рідною мовою. Позиція

єпископа була твердою: його єпархія пише кирилицею, тому всі підручники мають друкуватися цим письмом, причому пристосованим до «рутенської», тобто української, мови, а не московської. А. Бачинський вимагав освіти для всіх дітей від 6 до 14 років і до кінця життя впорядкував 300 шкіл у єпархії. Для них 1797 р. було видано буквар, а з 1794 р. в Ужгороді відкрито вчительську препарандію (семінарію) з «руською» мовою викладання.

Історик Мор Горовіц свідчить про те, що невелика єврейська громада була створена в Ужгороді в 1724 р. Тут народився і провів життя ортодоксальний рабин Шломо бен Йосеф Ганцфрід (1804–1886), ім'я якого стало відомим за межами нашого краю. Він написав книгу «Кесет ха-Софер», яку присвятив законам написання сувої Тори, і короткий збірник необхідних у повсякденному житті заповітів «Кіцур Шулхан Арух». Його могила в Ужгороді стала місцем паломництва.

У середині ХІХ ст. майже половина жителів Мукачева були євреями. Одним із видатних діячів місцевої єврейської громади був Хаїм Лазар Шпіра (1871–1937). Обіймаючи посаду головного рабина іудейської спільноти Мукачева, він зажив собі слави справедливого й виваженого духовного провідника, якого шанували не тільки євреї, а й християнське населення міста.

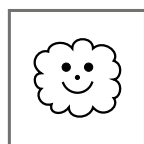
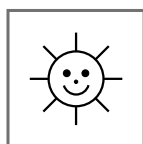
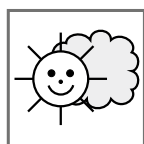
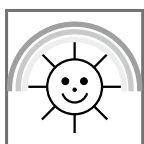
Подумай, які світові релігії та конфесії ти вже знаєш. Як ти гадаєш, чи відрізняється чимось атеїст від вірянина? Розкажи, про яких ще знаменитих релігійних діячів/діячок краю ти чув/чула.

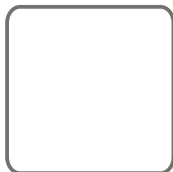

Улюбленим святим у чехів Закарпаття був Ян Непомуцький (Ян з Помука, 1340/50–1393). Колись в Ужгороді католики звали йому храм на Радванській горі, а також висвятили статую. Відомо, що Ян був священником, особистим духівником королеви – дружини Вацлава ІV. За легендою, цей духівник знав багато таємниць королеви і відмовився видавати їх королю, за що його катували і стратили. У 1729 р. Яна Непомуцького було проголошено святим. Чехи сприйняли його не як католицького святого, а як героя, що змагався зі злим королем і був вірним своїй обітниці та зберіг таємницю сповіді. Нещодавно в Ужгороді на горі Кальварія відновлено зруйнований пам'ятник Яну Непомуцькому.

Подумай і напиши, що має уміти і якими якостями має володіти духовний/духовна лідер/лідерка громади в сучасному світі.

ДИТЯЧІ БІБЛІОТЕКИ. ВІДОМІ ПИСЬМЕННИКИ/ ПИСЬМЕННИЦІ КРАЮ

Як ти гадаєш, навіщо люди вигадали бібліотеки? Чому люди збирають книги? Чи потрібна паперова книга в епоху цифрових технологій? Чому люди пишуть вірші й чи потрібна поезія? Поміркуй та обговори свої думки з однокласниками й однокласницями.

Розкажи про свої враження від відвідування: 1) дитячої або шкільної бібліотеки; 2) безкоштовної електронної бібліотеки; 3) книжкового магазину (супермаркету), книжкової виставки або ярмарку.

Закарпатська обласна бібліотека для дітей та юнацтва (ЗОДЮБ) була створена 2002 р. шляхом злиття Обласної бібліотеки для дітей ім. Д. Вакарова та Обласної бібліотеки для юнацтва ім. С. Вайди. Це інформаційний, культурний, освітній заклад, що забезпечує реалізацію конституційного права дітей та юнацтва на вільний доступ до інформації, знань, залучення до цінностей національної та світової культури, науки та освіти. Робота бібліотеки спрямована на вивчення інформаційних потреб користувача, створення умов для спілкування та проведення змістовного дозвілля, пропаганду книги в цілому і української зокрема. На сьогоднішній день Закарпатська обласна бібліотека для дітей та юнацтва обслуговує понад 15 тис. користувачів, є головною книгозбірнею для дітей та юнацтва Закарпатської області, фонд якої становить 155 621 тис. примірників, методичним центром для 18 дитячих бібліотек області.

Передивись свою домашню бібліотеку, зокрема книжки, комікси, дитячі журнали, які ти читав/читала вдома з батьками або самостійно. Згадай аудіокниги, які ти, можливо, слухав/слухала в дитинстві. Які з них є твоїми найулюбленішими і чому? Хто із героїв/героїнь книг або коміксів справив на тебе найсильніше враження? Які історії чи творчі завдання із дитячих журналів найбільше запам'яталися? Принеси в клас свою улюблену книжку/комікс/журнал і розкажи про неї/нього сусіду/сусідці по парті.

Подумай, розпитай дорослих, пошукай в Інтернеті та спробуй скласти перелік професій людей, які долучилися до виготовлення дитячої книги.

Згідно зі словником, письменник/письменниця – у широкому розумінні – це людина, яка висловлює власні думки, досвід і бачення світу в письмовій формі (тобто пише будь-які твори – художні, наукові, публіцистичні). У вузькому розумінні – це автор художніх творів; особа, для якої літературна діяльність є професією. Спробуй правильно з'єднати, як називають різних письменників і письменниць.

**Блогер/
блогерка**

– людина, яка пише невіршовані художні твори (прозу). Серед них виділяють гумористів, есеїстів, казкарів, новелістів, повістярів, романістів, сатириків тощо, тобто тих, хто спеціалізується на написанні творів у цих літературних жанрах.

**Дослідник/
дослідниця**

– людина, яка створює віршовані або невіршовані художні твори (водевілі, драми, комедії, містерії, трагедії, трагікомедії, драматичні поеми тощо), призначені для вистав у театрі або для читання.

**Драматург/
драматургиня**

– людина, яка пише прозові твори, де висвітлює актуальні питання, що стосуються здебільшого політики та громадського життя. Як і журналісти, може розміщувати їх у засобах масової інформації.

**Перекладач/
перекладачка
літератури**

– людина, яка робить короткі записи, зображення чи мультимедіа на різні теми, що регулярно додаються й можуть коментуватися в «мережевому журналі» сайту чи в соціальних мережах.

**Поет/
поетка**

– людина, яка займається науковою роботою – вивченням, спостереженням, аналізом чого-небудь – і сприяє отриманню і розповсюдженню нових знань через публікації результатів своїх досліджень у наукових статтях і книгах.

**Прозаїк/
прозаїкня**

– людина, яка творчо, якісно та повно передає зміст твору, написаного іншою мовою, своєю рідною мовою або тією, якою гарно володіє. Може перекладати будь-які твори – поезію, прозу, публіцистику тощо.

**Публіцист/
публіцистка**

– людина, яка пише літературні віршовані твори (байки, вірші, драматичні твори, казки, оди, сонети, тексти пісень тощо). Той, хто оспівує, прославляє що-небудь; бард, піїт, скальд, співець та ін.

На Закарпатті споконвіку ставились до слова як до святині, його передавали з вуст у уста, з покоління в покоління як найцінніше надбання предків. Тому тут збереглося багато казок, легенд, переказів, пісень, прислів'їв, загадок, що беруть свій початок з давніх часів. Література на Закарпатті творилась різними мовами. Так, були часи, коли церковнослов'янською писав свої палкі промови священик Михайло Андрелла, а поет Василь Довгович складав хвалебні оди та звертався до коханої Агнеш по-латинськи. Олександр Духнович у середині XIX ст. вперше звернувся до свого народу з віршем рідною мовою:

...Був я соколом родині,
Співав пісні соколині,
І вас вчив я так співати,
Так, як соколи, літати.
Так, дитята-соколята,
Змагайтеся на крилята,
Старий сокіл вже не може,
Він вам більш не допоможе.
З думкою о ліпшій житні
Жийте благо для Вітчизни,

А чужини стережіться, –
В нас чуже не устоїться.
На Бескиді, в ріднім краї,
В тому справжнім руським раї,
Де світ узрів, там лежати
Хочу – вічно спочивати.
Схороніть мене в дубраві,
При скалі, в густій темряві,
Самі любо всі співайте
І на батька пам'ятайте.

Створили найкращі твори про свій край закарпатські письменники і письменниці – українці Василь Вовчок, Василь Гренджа-Донський, Василь Густі, Мирослав Дочинець, Юрій Керекеш, Дмитро Кешеля, Петро Мідянка, Федір Потушняк, Петро Скунць, Юрій Станинець, Михайло Томчаний, Іван Чендей, Петро Ходанич та ін.; угорці Ласло та Карой Балли, Єва Берніцкі, Олександр Горват, Бела Іллеш, Вільмош Ковач та ін.; росіяни Людмила Кудрявська та Матвій Тевельов та ін.; німкеня Ольга Рішаві та ін.; єврей Фелікс Кривін та ін. Найвизначнішою нагородою за художні твори для дорослих в Україні є Національна премія імені Тараса Шевченка. На Закарпатті Шевченківської премії в галузі літератури удостоєні Іван Чендей, Петро Скунць, Петро Мідянка та Мирослав Дочинець.

Священик **Василь Довгович (Довганич)** (1783–1849) увійшов в історію Закарпаття як перший академік Угорської академії наук із Закарпаття, відомий архітектор храмів, поет, пісняр, а також годинникар, який установлював перші баштові годинники та умів їх лагодити. Народився Василь Довгович у с. Золотареві на Хустщині у родині селянина. Середню освіту здобував у м. Великому Варадині в Румунії, вищу – у м. Трнаві в Словаччині. Саме там він захопився філософією і спеціально вивчив німецьку мову, щоб читати твори німецького філософа І. Канта. Повернувшись додому, став священиком у с. Довгому на Іршавщині, де побудував церкву. Згодом служив у с. Великих Лучках та в Мукачеві, де також звів храми та встановив на них годинники. У 1831 р. за наукові праці В. Довгович став першим серед закарпатців академіком Угорської академії наук. Василя Довговича вважають зачинателем латинської поезії на Закарпатті. Кілька віршів, написаних ним по-українськи, стали народними піснями. Похований Довгович із великими почестями на Замковій горі у Хусті, де проживав в останні роки свого життя.

Олександра Духновича (1803–1865), найбільшого поета нашого краю в минулому, не дарма називають Будителем, тобто тим, хто пробуджував національну свідомість закарпатських українців. Народився він у с. Тополі на Пряшівщині. Олександр навчався вдома рідною мовою, а потім – в Ужгородській школі угорською мовою і ще два роки навчався в гімназії в Кошицях. Богослов'я вивчав в Ужгородській семінарії, потім працював у єпископській канцелярії, був домашнім учителем, а 1833 р. його призначили священиком у гірські села Східної Словаччини. Захоплення читанням стало для нього стимулом до письменницької діяльності. Духнович зайнявся вивченням історії рідного краю, богослов'я, драматургії, історії права, педагогіки, став складати вірші. За час життя видав низку книг народною мовою, серед яких «Книжица читальная для начинающих» (1847 р., Будапешт) – перша читанка для дітей.

Напиши, яких ще письменників і письменниць, які жили колись на Закарпатті, або наших сучасників/сучасниць ти знаєш.

Першим письменником Закарпаття, який писав для дітей українською літературною мовою можна вважати Василя Гренджу-Донського – економіста за фахом та письменника за покликанням. Його збірка поезій «Квіти з терням», що вийшла друком у 1923 р., була першою в краї україномовною книгою світського автора, а інша – «Шляхом терновим» – першою книгою, опублікованою українським фонетичним правописом.

Олександр Маркуш, автор найкращого закарпатського букваря, видавав у 20–30-х рр. ХХ ст. два дитячі журнали – «Наш рідний край» та «Віночок для підкарпатських діточок», де друкував зібраний учнями та вчителями фольклор, а також твори письменників Закарпаття, свою повість «Пригоди Вовчка Товчка». На Закарпатті деякий час працювала вчителькою відома українська письменниця Марійка Підгірянка, яка видала тут кілька книг для дітей, написала найкращі свої вірші та п'єси. Поетичні збірники Марійки Підгірянки «Ластівочка» використовувались як читанки для школи.

У радянські часи для дітей видавали книги українські автори із Закарпаття Степан Жупанин, Юрій Керекеш, Володимир Ладичець, Михайло Томчаний, угорська поетеса Барбара Салаї, російськомовні письменники Фелікс Кривін та Людмила Кудрявська. У наш час тут працюють добре знані в усій Україні Олександр Гаврош, Христина Керита, Галина Малик, Маргарита Меденці, Лідія Повх, Ольга Тимофеєва, Володимир Фединишинець, Юрій Шип, Василь Шкіря та ін. Найвизначнішою нагородою за дитячу книжку в Україні є премія імені Лесі Українки. У списку закарпатських письменників – три письменники – лауреати премії ім. Лесі Українки: Степан Жупанин, Володимир Ладичець та Галина Малик.

Розшифруй анаграми і ти дізнаєшся імена і прізвища деяких популярних дитячих письменників і письменниць Закарпаття. Якщо серед цього переліку ти не знайшов/знайшла прізвищ своїх улюблених авторів/авторок – допиши їх нижче.

СИЛЬВА ТІГУС _____
 ЛАВМИРОС _____
 ЧИДОНЕЦЬ _____
 ПАНСТЕ ПАЖУНИН _____
 ТИХРИСНА ТАКЕРИ _____
 ЛОДИВОМИР _____
 ЖЕЦЬЛАДИ _____
 ЛИГАНА ЛИКМА _____

РАТАМРИГА _____
 ЦІДЕНМЕ _____
 РІЙКАМА _____
 ГІРЯНПІДКА _____
 ДІЯЛІ ВХПО _____
 АБРАРБА ЛАЇСА _____
 ЛОМИХАЙ ЧАНІЙТОМ _____
 ТРОПЕ ДАХОНИЧ _____

Підготуй розповідь або презентацію про дитячого письменника чи письменницю, який/яка тобі подобається. Не забудь процитувати фрагменти з його/її творів.

Прочитай вірш Барбари Салаї «Червоне яблуко» угорською мовою та/або у поетичному перекладі українською мовою Лідії Повх. Розкажи, про що цей вірш. Пригадай який-небудь улюблений вірш, який ти знаєш напам'ять, і прочитай його однокласникам та однокласницям. Дізнайся, хто автор/авторка цього вірша.

Alma, alma, érett alma, illatos,
Kerek arca, mint a pipacs, tűzpiros.
Csalafintán rám mosolyog, rám nevet,
Azt se tudom, mit csináljak, mit tegyek:
El is tenném, meg is enném szívesen...
Eh, inkább a kisöcsémnek elviszem!

*Сніле, свіже яблуко, запашне.
Зсередини світиться – з'їж мене!
Хитро посміхається, мерехтить.
З'їсти його хочеться в одну мить.
Все дивлюсь на яблучко – на красу...
Краще його братику віднесу!*

Прочитай слова єврейської дитячої примовлянки «Звати мене Залман». Можливо, тобі буде незрозумілим слово «мешпоха» – у перекладі з мови ідиш, якою колись розмовляли закарпатські євреї, означає «родина». Спробуй згадати правила римування, з якими ми знайомилися у другій частині «Культури добросусідства», і скласти віршик-примовлянку про своїх родичів та домашніх улюбленців.

Звати мене Залман,
Звати батька Калман,
Діда звати Борех,
Брата звати Зорех.
Маму звати Бейла,

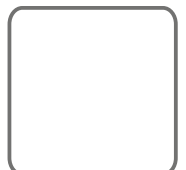
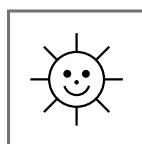
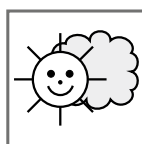
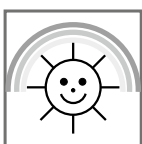
А сестричку – Кейла.
Котик у нас Мирка,
Коник у нас – Сірка.
Бабця у нас – Броха.
От і вся мешпоха!

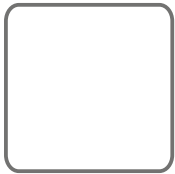

- Міжнародний день дитячої книги відзначається щороку (з 1967 р.) 2 квітня в день народження знаменитого казкаря Г. Х. Андерсена.
- У нашій країні видається багато журналів для дітей: «Барвінок», «Малятко», «Джміль», «Крилаті» (англ. The Winged Ones), «Пізнайко», «Стежка» тощо.
- На Закарпатті у 2002–2013 рр. видавалися ромською мовою дитячий журнал «Кгаморо» та «Бібліотечка Кгаморо», для дітей, які вважають рідною мовою угорську, – «Ірка» (Зошит), «Кезоктоташ» (Освіта), «Nyomkereső» («Слідопит», видавався до 2012 р.), для дітей румунського походження – журнал «Făgurel» (Фегурел).

Об'єднайся в групу з однокласниками та однокласницями й поміркуйте про створення коміксу, мультфільму (з використанням комп'ютерних програм) чи театральної постановки за сюжетом твору одного/однієї з авторів/авторок нашого краю.

КОМПОЗИТОРИ(-КИ) КРАЮ. СПІВАЄМО ПРО НАШУ БАТЬКІВЩИНУ РІЗНИМИ МОВАМИ

Придумай визначення.

 Композитор(-ка) –

 Симфонія (з грецьк. – співзвуччя) – гармонійне поєднання звуків, фарб та ін.; великий музичний твір для оркестру

Розкажи, твори яких композиторів/композиторок ти грав/грала на музичних інструментах, співав/співала або слухав/слухала на уроках музики, на концерті чи в опері. Розкажи про свої враження від цих творів. Які музичні твори тобі найбільше подобаються? Як ти ставишся до класичної музики? Які сучасні музичні стилі тобі подобаються? Чи знаєш ти імена не тільки виконавців, а й авторів музики тих сучасних музичних композицій, які залюбки слухаєш у навушниках?

З давніх-давен українці любили музику та спів і цікавилися грою на різноманітних музичних інструментах. Одним із найдавніших, згаданих у документах, народних співців, музикантів і композиторів був Боян (за іншими версіями – Янь, Іоанн). Вважається, що Боян жив у XI – на поч. XII ст. і був придворним поетом-співцем київського князя Святослава (сина Ярослава Мудрого) і його нащадків. Твори Бояна, цілком імовірно, не стільки розповідали про події, скільки містили ліричний відгук, оцінку цих подій, прославляння або осуд її учасників.

Колись у давнину ходили по дорогах України мандрівні співці-кобзарі та лірники. Так прозивали їх за те, що грали вони на давніх інструментах – бандурах, кобзах і лірах. Де б вони не були, куди б не заходили – скрізь їх радо зустрічали прості люди. Ті співці часто були сліпими, але, як казали в народі, серцем бачили краще за інших зрячих. Бо кожен, хто хоч раз слухав пророчий спів кобзарів, назавжди залишався зачарованим силою пісні, що робила людські душі світлими та добрими. А ще вважалося, що кобзарі були «характерниками» (чаклунами) та народними лікарями. На музичних інструментах – дрімбі, кобзі, литаврах, лірі, цимбалах, цитрі – любили грати й запорозькі козаки, про що свідчить середньовічна «парсуна» (портрет) легендарного Козака Мамаю.

Із Закарпаття пов'язані імена багатьох відомих композиторів. Наприклад, у Виноградіві провів свої дитячі роки (1888–1892 рр.) один із класиків угорської музичної культури композитор Бела Барток. Тут він навчився грати на фортепіано і дав свій перший публічний концерт, на якому вперше виконав власну композицію. У родині музикантів в

Ужгороді народився композитор Дезидерій Задор (1912–1985). Він відомий як блискучий диригент і соліст Ужгородського симфонічного оркестру, перший директор Ужгородської музичної школи та музичного училища. За роки творчого життя Д. Задор записав понад 200 народних пісень, сценічно їх обробив та дослідив. У його творчому доробку були концерти для симфонічного оркестру, фортепіанні твори, музика для вистав Закарпатського музично-драматичного театру.

Інший відомий композитор Іштван (Степан) Мартон (1923–1996) народився в німецькому с. Софії Мукачівського р-ну. На основі закарпатських українських, угорських, словацьких народних мотивів С. Мартон створив «Закарпатську сюїту» для хору з оркестром, українські «Картинки народного гуляння», вокально-хореографічну композицію «Закарпатські орнаменти». Для оркестру Закарпатського народного хору, яким Мартон довгий час керував, було написано «Вербункош і чардаш», «Сюїту угорських мелодій» та ін. Мукачівській музичній школі, у якій працював С. Мартон, присвоєно його ім'я.

Всесвітньо відомий український композитор, професор Національної музичної академії України, голова Національної спілки композиторів України (з 2005 р.) Євген Станкович народився у 1942 р. у Сваляві. Його Третя камерна симфонія за визначенням ЮНЕСКО увійшла в десятку найкращих творів світу за 1985 р. Його твори прикрасили багато вистав і художніх фільмів. На Закарпатті також працюють багато композиторів, які написали музику до пісень, що вже вважаються народними, наприклад, «Верховино, мати моя», «Гуцульська застільна», «Понад плаєм, плаєм» композитора і збирача фольклору Михайла Машкіна (1926–1971).

Розкажи, чи граєш ти на якому-небудь музичному інструменті. Чи подобається тобі самому/самій вигадувати мелодії? Якби ти був/була композитором/композиторкою, який музичний твір (оперу, балет, симфонію, пісню та ін.) ти хотів/хотіла би скласти й про що?

Напиши, яких ще музикантів/музиканток, співаків/співачок і композиторів/композиторок нашого краю ти знаєш. Розкажи про своїх улюблених сучасних співаків/співачок і музикантів/музиканток своєму/своїй сусіду/сусідці по парті.

Згадай свою улюблену мелодію або послухай звуки природи під час прогулянки парком або лісом і спробуй намалювати асоціації, які у тебе виникнуть, і свій настрій. Або спробуй передати свої емоції й асоціації через коротку пантоміму або танцювальний етюд. Подискутай з однолітками: чи можна фарбами відтворити гармонію музики природи або музики, написаної людьми і зіграної на музичних інструментах чи електронному девайсі?

Якщо тобі дуже подобається музика, ти відвідуєш музичну школу чи навчаєшся грати та співати самотужки і вже досяг/досягла гарних результатів, тоді ти можеш взяти участь у різноманітних музичних конкурсах, які проводяться на Закарпатті та у столиці нашої країни – Києві. Це щорічний міжнародний фестиваль сучасної та класичної музики «Музичне сузір'я Закарпаття», Всеукраїнський пісенний фестиваль ім. М. Машкіна і Всеукраїнський конкурс «Пісенні псалми». Певна кількість конкурсів присвячена пошуку і визначенню солістів, які опанували музичні інструменти – Конкурс юних виконавців ім. Д. Задора, Міжнародний конкурс-фестиваль класичної музики та мистецтв Є. Станковича, конкурс ім. С. Томича тощо. Досить популярними є Міжнародний фестиваль-конкурс вокально-хореографічних колективів «Самоцвіти Закарпаття», Всеукраїнський фестиваль сучасної пісні та популярної музики «Червона рута», огляд-конкурс художньої самодіяльності учнівських колективів «Самоцвіти дитячих талантів». Юні композитори-виконавці змагаються під час Міжнародного конкурсу-фестивалю «Закарпатський едельвейс». Упродовж року відбуваються Всеукраїнський фестиваль-конкурс інструментального, вокального та хореографічного мистецтва «Закарпатська весна», «STARS OF YAREMCHE», «Смерекові дива» та ін. Переможці відбіркових турів можуть подавати заявку на Міжнародний фестиваль сучасної пісні і танцю «Кришталеві грона» ім. А. Гріги, Міжнародного фестивалю-конкурсу «Мистецький край – Закарпаття» тощо.

Прочитай текст про створення відомих закарпатських пісень та їхніх авторів. Розкажи, чи є серед них ті, які ти вже чув/чула або навіть знаєш і можеш заспівати.

Лозянський біля Міжгір'я – мальовниче село під полонинами. Саме тут вражений Карпатськими горами молодий львівський митець Микола Устиянович, перетинаючи полонини Боржави в районі Кука, ще в середині XIX ст. створив рядки, що стали народними.

Верховино, світку ти наш!	З верха на верх, а з бору в бір
Гей, як у тебе тут мило!	З легкою в серці думкою,
Як ігри вод, пливе тут час	В чересі кріс, в руках топір,
Свобідно, шумно, весело.	Буєє легінь тобою.
Ой нема та й краю-краю	Ой нема та й краю-краю
Над ту Верховину!	Над ту Верховину!
Там би мені погуляти	Там би мені погуляти
Хоч одну годину!	Хоч одну годину!

Боржавським хребтом не раз милувався композитор Михайло Машкін, коли заходив на полонину Кук з боку Іршавщини. Хлопець з Донецьких степів, він назавжди закохався в красу гір, оселившись після Другої світової війни в с. Довгому, де створив відому пісню, у якій, здається, вчуваються веселі голоси пралісів та полонин, звук вітру та овечих дзвіночків.

У трембітоньку заграю,	Дана, шіді, річка, дана,	А над ними хмари
Заграю, загуду,	Вся краса чудова твоя	плинуть,
З своїм милим рідним краєм	У мене на виду.	Наче вівці в полонині
Розмову поведу.	Стелиться туман над звором,	Пасуться навесні.
Верховино, мати моя,	Лягає на ґруні,	Дана, шіді, річка, дана,
Вся краса чудова твоя	За горами далі – гори	Наче вівці в полонині
У мене на виду.	Синіють вдалині.	Пасуться навесні.

Чи знаєш ти, що...

- В Ужгороді у 1833 р. був створений хор «Гармонія», який проіснував більш ніж 110 років. Його заснував Костянтин Матезонський (1794–1858), який приїхав на Закарпаття з Наддніпрянщини.
- Диригент Володимир Волонтир створив Мукачівську експериментальну хорову школу хлопчиків та юнаків, що вже кілька десятиліть успішно працює за розробленими ним оригінальною методикою, навчальним планом і програмами.
- Композитор Михайло Машкін працював художнім керівником народного ансамблю пісні і танцю «Боржава» Довжанського деревообробного комбінату. Хор «Боржава» разом зі своїм керівником пройшли шлях від ансамблю сільської самодіяльності до вершин слави.
- Найвідомішим хором у краї сьогодні є Закарпатський народний хор, який не тільки виконує українські, угорські, словацькі, румунські народні мелодії, а й віднаходить і повертає із забуття твори минулого.
- У Європі, як і в Україні, добре знаний ужгородський камерний хор «Кантус» – блискучий виконавець народної та авторської музики від найдавніших часів до сьогодення.
- У 1946 р. при Ужгородському університеті був створений хор, що складався з професорів вишу і виконував як класичні твори, так і обробки народних пісень. Цей колектив має багато нагород та існує й понині.

Прочитай розповідь про один із народів Закарпаття, який уславив себе чудовими митцями – музикантами, танцюристами і співаками.

Чи знаєш ти, що в Ужгороді вже 20 років поспіль відбувається один із чільних джазових фестивалів країни – Міжнародний ромський фестиваль джазового мистецтва «Пап-джаз-фест»? Його засновники – блискучі ромські джазові музиканти Вілмош Пап-старший і Вілмош (Віллі) Пап. Роми живуть на Закарпатті поруч з етнічними українцями та іншими народами вже впродовж багатьох століть, та залишаються народом-загадкою. Зазвичай ти знаєш їх під назвою «цигани». Самі ж вони називають себе «рома», або ж «людина», а слово «циган» можуть вважати образливим. Роми є п'ятим за чисельністю народом Закарпатської області. Живуть вони осіло компактними поселеннями (які ще називають таборами) і вже давно не кочують, хоча виїжджають на довгі місяці сезонних заробітків. Розмовляють переважно ловарським діалектом романі (ромської мови) у якому багато угорських запозичень. Якщо ти хочеш вивчити декілька слів ромською, перейди за посиланням і переглянь мультфільм: <https://www.youtube.com/watch?v=tWCF8ftJqT4>. Щоправда, тут звучить інший діалект – севрський, але твої сусіди рома тебе зрозуміють. Рома здебільшого живуть окремо у своїх громадах, побудованих за кастовими принципами. З одного боку, дуже добре, що громада підтримує своїх членів, з другого – у цих замкнених спільнотах люди ізольовані від суспільства, замкнені, малоосвічені і бідні. Життя в ромських громадах організоване як батьківська родова община, де багато що вирішують старійшини. У ромів багато оригінальних звичаїв, і якщо без упередження ставитися до цієї спільноти, можна дізнатися багато цікавого з їхньої культури та побуту й знайти собі нових друзів. Якщо хочеш краще зрозуміти цих людей, переглянь українські документальні фільми про ромів Закарпаття з циклу «Ромська мрія» (режисер Р. Бондарчук, <http://romadream.docuspace.org/>).

На Закарпатті завжди жили представники різних культур, його відвідало багато відомих людей. Серед них були письменники/письменниці, композитори/композиторки, які згодом присвятили краю яскраві твори своїми рідними мовами – білоруською, ідиш, німецькою, польською, російською, ромською, румунською, словацькою, угорською, українською та ін. Прочитай декілька прикладів того, як оспівували батьківщину представники різних культур, – народну словацьку пісню у перекладі Лідії Повх, уривок вірша «На батьківщині» угорського поета Шандора Петефі та вірш Костянтини Малицької «Твій рідний край!», який став народною піснею.

Prešiel som cudzie kraje a mnoho predlhých ciest,
len jedna cestička vedie do mojej vlasti späť.
Tá zem je najkrásnejšia, nedám ju za celý svet,
do tých miest dôverne známych sa rád vraciam späť.
Keď zbadám rodný domček, za humnom zašumí háj,
akoby tichúčko šeptal, zdraví ťa rodný kraj.
V oku sa slza zjaví, spomínam mladosti čas,
mamička drahá ma víta, šťastný som doma zas.
Okolo tiché lesy, malebné údolia tiež,
kopcov čo u nás na svete však nikde nenájdeš.
Zvuk potôčky vo vlnkách zanesú pozdrav všade,
a Slovák si vždy Slovensko v srdci nosiť bude.

*Сходив я чужі країни, чужими шляхами біг,
Та тільки одна стежина виводить на рідний поріг.
Земля наша найгарніша, дорожка за увесь світ.
До рідних місць повертаю через багато літ.
Згадаю я рідну хату – шумить мені світлий гай,
Неначе тихенько шепче: вітає тебе рідний край.
На очі сльоза набігає, як згадую першу любов.
Там матінка промовляє, щасливий я вдома знов.
Тихі ліси і гори, долини – наш край без меж...
Краси такої у світі ніде більше не знайдеш.
Шум потічків вітає хвилечками води.
Словак свою батьківщину в серці несе завжди!*

Itt születtem én ezen a tájon
Az alföldi szép nagy rónaságon,
Ez a város születésem helye,
Mintha dajkám dalával vón tele,
Most is hallom e dalt, elhangzott bár:
„Cserebogár, sárga cserebogár!”

*У цьому краї народився я,
Це полонина радісна моя,
Це місто, де з'явився світ мені,
Мого дитинства сповили пісні.
Одну я згадую. Тремтять куці.
Гудуть на вітах золоті хрущі.*

Чом, чом, чом, земле моя,
Чарує так мене
Краса твоя?
Чим, чим, чим манить мене
Пташні твоєї спів,
Пахучий цвіт лісів?
Тим, тим, тим, дитино, знай,
Що тут ти вперше світ
Уздріла в цвіті літ.
Тим, тим, тим, дитино, знай,
Що води ці й ліси —
Твій рідний край!
Тут, тут, тут діди твої
Пролили кров свою
За віру і народ.
Тут, тут, тут усі твої
Найближчі серденьку
І дорогі!

Пригадай, які народні пісні заведено співати у твоїй родині. Які народні танці ви танцюєте? Розкажи про них. Принеси в клас аудіо- або відеозапис твоєї улюбленої народної музики, пісні або танцю. Спробуйте разом з однокласниками не просто їх прослухати, а й заспівати чи затанцювати. Вивчи одну-дві іншомовні пісні, поширені в регіоні, і спробуй їх заспівати разом із носіями мов.

Прочитай розповідь. Згадай текст Гімну України. Розкажи, як треба вести себе, коли виконується гімн нашої країни й гімни інших країн. Поміркуй разом із однокласниками й однокласницями, чому кожна країна світу має свої герб, гімн і прапор.

У нашій країні є дві головні пісні – офіційний Гімн України й урочистий музичний твір «Молитва за Україну». Дата створення пісні «Ще не вмерла Україна» залишається достеменно не відомою. Її перше виконання відбулося 10 березня 1865 р. Автором слів є Павло Чубинський – поет, громадський діяч, а музику написав Михайло Вербицький – композитор, диригент, священник УГКЦ. «Молитва за Україну» відома також під назвою «Боже великий, єдиний, нам Україну храни» або як Духовний гімн України. Вона була написана в 1885 р. композитором Миколою Лисенком на слова Олександра Кониського. Відомі аранжування Віктора Матюка, Кирила Стеценка та Олександра Кошиця. У них трохи змінений перший текст, який О. Кониський написав як молитву для дітей, що навчалися в українських школах. В Українській греко-католицькій церкві та УПЦ Київського патріархату існує традиція співати «Молитву за Україну» після відправи.

МОЛИТВА ЗА УКРАЇНУ

Боже великий, єдиний, нам Україну храни,
Волі і світу промінням ти її осіни.
Світлом науки і знання нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю ти нас,
Боже, зрости.

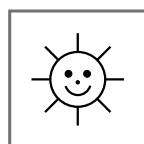
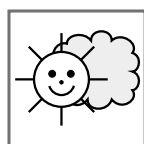
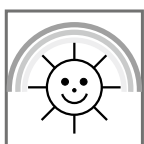
Молимося, Боже єдиний, нам Україну храни,
Всі свої ласки-щедроті ти на люд наш зверни.
Дай йому волю, дай йому долю,
дай доброго світу,
Щастя дай, Боже, народу і многая, многая літа.
(Редакція О. А. Кошиця)

Існує версія, що закарпатська народна лемківська пісня «Плине кача по Тисині...», ймовірно, виникла під час Першої світової війни як тужлива рекрутська пісня. Вперше цю народну пісню записано у 1930–1940-х рр. у с. Воловці Закарпатської області Д. Задором. Вважається, що цей народний поетичний твір був істотно перероблений закарпатським письменником і перекладачем В. Гренджою-Донським. Пісня була опублікована у збірці «Народні пісні підкарпатських русинів» в Ужгороді у 1944 р. русинською мовою. Колись цю пісню співали воїни УПА і партизани Другої світової війни. Сьогодні пісня «Плине кача...» є гімном Небесної Сотні, її співають в пам'ять про загиблих на Сході країни. Без пісні важко уявити собі спогади про Революцію Гідності та сучасну війну, бо вона не лише вияв скорботи та пам'яті тих, що загинули за свободу й незалежність, а й вияв мужності тих, хто продовжує захищати демократичні цінності.

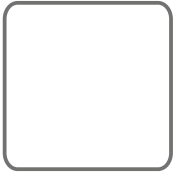

Запитай у своїх близьких, чи знають вони які-небудь пісні про свій край. Спробуй записати їх мовою оригіналу або їхній переклад українською мовою. Збери спогади дорослих – приклади того, як пісня може допомогти у скрутній ситуації чи як вона може об'єднувати людей.

ХУДОЖНИКИ ТА ХУДОЖНИЦІ НАШОГО КРАЮ

Мистецька школа – об'єднання митців, які в зображенні життя користуються одними принципами та правилами

Пленер – колективний виїзд групи художників для зображення природи й обміну досвідом відтворення її на полотні

Розкажи, чи подобається тобі малювати. Що ти знаєш про професію художника? Чи подобається тобі відвідувати художні музеї/виставки, роздивлятися картини в Інтернет-мережі? Як ти гадаєш, про що розповідають нам художники через свої твори?

З'єднай стрілочками поняття та їхній зміст правильно.

ПОРТРЕТ

– жанр в образотворчому мистецтві, у якому об'єктом зображення є природа, також зображення моря і подій, що відбуваються на морі.

НАТЮРМОРТ

– мальоване, скульптурне або фотографічне зображення людини або групи людей.

ПЕЙЗАЖ

– різновид малярства, що зображає зірвані плоди, квіти, спійману рибу та здобич мисливців, посуд тощо.

Прочитай вірш закарпатської письменниці Лідії Повх і скажи, що здивувало спостерігача. Чим, на твою думку, відрізняється картина-пейзаж від фотографії?

Художники малюють гори –
В вівторок, середу, четвер...
Перемовляються, говорять.
Це називається – пленер.

Стоять, з палітрами чаклують...
Не розумію я один:
Усі одну гору малюють –
Нема однакових картин!

Прочитай текст про розвиток живопису та творчість митців і мисткинь нашого краю. Спробуй скласти кросворд із прізвищ відомих художників і художниць Закарпаття і назв їхніх картин, використовуючи як ключову фразу «Художники Закарпаття».

За влучним висловом відомого американського журналіста Ерскіна Колдуелла, краса Закарпаття вражає настільки, що тут щодня має народжуватись визначний художник. І справді, у нашому краї обдарованих людей, особливо художників, було і є чимало. Чого варті хоча б розписи на стінах прадавніх соборів та церков, збережені тут ікони 600-літньої давнини! До речі, низка робіт у храмах Закарпаття – розпис іконостасів в Успенському храмі Мукачева, у Преображенському храмі в Ужгороді, у храмі у Великій Копані Виноградівського району, у Снині, Красній тощо виконав уславлений угорський художник русинського походження Гнат Рошкович (1854–1915). Також він виготовив «Плащаниці» для

Ужгородського та Пряшівського кафедральних соборів. У Закарпатському художньому музеї зберігаються робота Гната Рошковича «Святі Кирило і Мефодій» та портрет графа Йозефа Терека. Із розписів церков починав і художник Йосип Змій-Микловшик (1792–1841), проте сьогодні його вважають основоположником світського мистецтва на Закарпатті.

На Закарпатті народився уславлений радянський живописець академік Ігор Грабар (1871–1960). Тут коріння відомого на весь світ американського модерніста і засновника поп-арту Енді Варгола (Андрія Варгола, 1928–1987). Серед наших краян є один художник,

що навіть змінив своє прізвище так, щоб навіки бути пов'язаним із рідним містом. Це відомий угорський живописець німецького походження Мігай Мункачі (1844–1900), уроджений Мігай фон Ліб. Він народився у Мукачеві й вже змалку багато малював. Його старання і талант помітив мандрівний художник Елек Самоші, який і дав йому перші уроки живопису. Потім Мігай сам подорожував і навчався в Будапешті, Відні, Мюнхені, Дюссельдорфі. Вже здобувши славу художника, він попросив дозволу громади рідного міста взяти собі його назву за прізвище. Мункачі дістав визнання як зачинатель і творець угорського реалістичного живопису. Він довгий час жив і працював у Парижі, де створив відомі картини «Нічні бродяги», «Дівчина з хмизом», численні портрети та пейзажі. Картини Мункачі зберігаються в Угорській національній галереї, Закарпатському художньому музеї в Ужгороді тощо.

До найславетніших художників нашого краю належать зачинателі закарпатської школи живопису Йосип Бокшай (1891–1975) і Адальберт Ерделі (1891–1955). Перший народився на Рахівщині у родині сільського священика, другий – у с. Загатті у багатодітній родині. У 1927 р. А. Ерделі разом з Й. Бокшаєм організують приватну Ужгородську публічну школу малюнку, учнями якої були чимало відомих митців. Також Й. Бокшай викладав у Львівському інституті прикладного та декоративного мистецтва. Ще одним відомим учителем живопису й художником був Федір Манайло (1910–1978), який народився в сім'ї сільського вчителя в с. Іванівцях Мукачівського р-ну. Він закінчив Вищу художньо-промислову школу в Празі і, маючи змогу залишитись у Європі, однак, повернувся додому. Працював учителем у рідному селі, викладав декоративне мистецтво в Ужгородській ремісничій школі, згодом – в Ужгородському училищі прикладного мистецтва. Одною із найвідоміших його робіт є полотно «Дідо-бідняк».

Слід згадати також художників Гаврила Глюка (1912–1983), який працював у жанрі пейзажу і натюрморту, малював портрети (найвідомішим його твором є картина «Лісоруби»); Антона Кашшая (1921–1991) – учня Й. Бокшая, українського пейзажиста, який уславився твором «Зима в Карпатах»; Ернста Кондратовича (1912–2009) – учня і послідовника А. Ерделі, який писав побут земляків, краєвиди й історичні полотна, натюрморти і сюжетні композиції; Андрія Коцьку (1911–1987) – учителя на Перечинщині, улюбленою темою полотен якого були діти та селяни с. Тихого; Ференца (Ічі) Семана (1937–2004) – українського художника-абстракціоніста угорського походження з Ужгорода та ін. У наш час на Закарпатті працюють багато митців-художників, які також передають молоді свої

знання. Серед них можна назвати Юрія Герца, Тараса Данилича, Надію Дідик, Одарку Долгош-Сопко, Івана Ілька, Антона Ковача, Людмилу Корж-Радько, Емму Левадську, Тетяну Левляс, Любов Микиту, Марію Митрик, Лесю Приймич, Володимира Приходька, Надію Пономаренко та ін.

Подискутай зі своїми однокласниками й однокласницями про те, чому люди створюють написи, графіті, муралі (стінописи) на стінах будівель. У якому випадку вони можуть завдати шкоди людині, будівлі, громаді? Які написи та малюнки на стінах приносять естетичну насолоду? Які сюжети муралів, художнього оформлення інших архітектурних об'єктів населеного пункту можна запропонувати зробити у громаді?

Напиши, яких сучасних художників нашого краю ти знаєш, але не знайшов/знайшла їхніх прізвищ на сторінках цього зошита. Це можуть бути не тільки художники/художниці, які пишуть картини, а й ті, що малюють ілюстрації до книжок, розмальовують вироби декоративно-ужиткового мистецтва, роблять мозаїки і вітражі тощо.

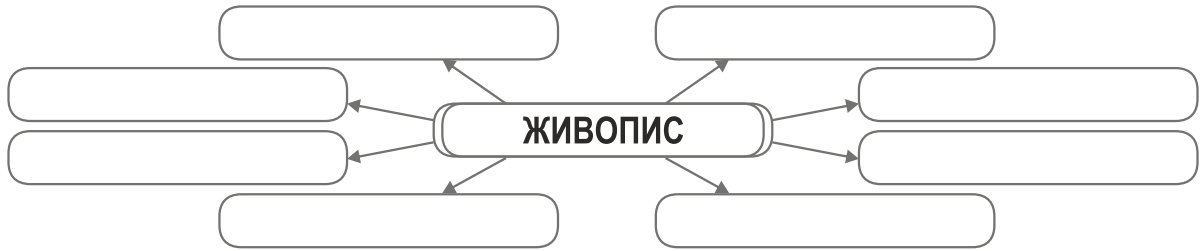

- Серед найкращих ілюстраторів дитячих книжок і часописів в Україні зазвичай називають Анну Сарвіру, Віолетту Борігард, Владислава Єрка, Володимира і Катерину Штанків, Євгенію Гапчинську, Івана Сулиму, Інну Черняк, Марію Фою, Ольгу Гаврилову, Поліну Дорошенко та ін.
- Комікси в нашій країні з'явилися нещодавно. Над їхнім створенням працюють українські художники і художниці І. Будз, І. Баранько, Н. Тарабарова, В. Харченко та ін. Україномовні комікси та графічні романи почали набирати популярність лише на початку 2010-х рр. Станом на 2018 р. в Україні діють понад 20 видавництв, що спеціалізуються на випуску україномовних коміксів (в оригіналі чи в перекладі), та декілька дитячих часописів.

Склади асоціативний кущ до слова «живопис».

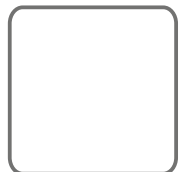
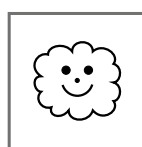
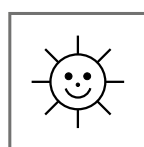
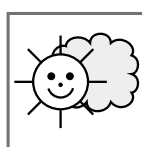
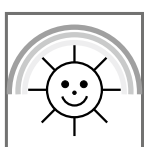

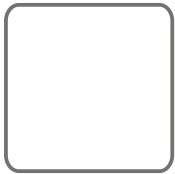
Одним із найцікавіших музеїв у нашому краї є Закарпатський обласний художній музей ім. Й. Бокшая. Його історія розпочалася у червні 1945 р., коли під експозицію колишньої Крайової картинної галереї були передані декілька приміщень в Ужгородському замку. Там було виставлено для всенародного огляду десятки картин відомих художників. З роками експозиція музею поповнювалася експонатами з приватних колекцій, та з інших музеїв. Згодом художній музей переїхав у історичний центр Ужгорода, у приміщення жупанату – пам'ятку архітектури 1809 р., де і розміщується по сьогоднішній день. Музей зберігає понад 9000 експонатів. Тут зібрано полотна місцевих художників та й найповнішу в Україні колекцію угорського мистецтва. Музей володіє цінним зібранням давніх ікон, чільне місце в якому займають твори Іллі Бродлаковича-Вишенського, а також тут зібрано багато творів видатного художника, академіка Ігоря Грабара.

Меморіальний музей видатного закарпатського художника Федора Манайла (1910–1978) відкрито в Ужгороді в 1981 р. Тут зібрані особисті речі, документи, велика кількість художніх творів, які знайомлять із творчістю відомого майстра пензля. Фонди музею нараховують близько 2000 експонатів. Творча спадщина Манайла широка та різноманітна: живопис, декорації, книжкова графіка, навіть розписи на диньках. Тут він представлений і як художник театру, кіно, сцени. У музеї організуються цікаві зустрічі з творчими людьми, школярами та студентами, відбуваються концерти та вернісажі. В Ужгороді також можна відвідати Меморіальну квартиру-музей художника Андрія Коцка.

Відвідай художній музей, виставку або роздивись картини відомих художників, які представлені в мережі Інтернет. Занотуй ім'я художника і назву картини, яка тобі сподобалася найбільше. Спробуй відтворити свої враження від цієї картини через кольори, малюнки, музику, пантоміму, спів або танець. Назви своїм однокласникам і однокласницям тільки ім'я художника або тільки назву картини. Продемонструй різними невербальними засобами зміст цього твору і свої враження від нього. Нехай вони спробують здогадатися й віднайти назву цієї картини або ім'я художника. Обговоріть, чи важко було їм виконати завдання. Спробуй оцінити, наскільки цікаво й точно ти зміг/змогла передати інформацію про зміст зображення через свої враження.

ОРНАМЕНТИ РІЗНИХ КУЛЬТУР У ДАВНИНУ ТА В СУЧАСНОМУ МИСТЕЦТВІ КРАЮ

Прочитай текст. Спробуй віднайти в речах, що тебе оточують, або в мережі Інтернет приклади різних видів орнаментів і їхнього розташування.

Орнаментом називають виконане в одній площині, виділене рельєфно або врізане в основу одноколірне або багатоколірне зображення, що править оздобленням архітектурних деталей і різних предметів декоративно-ужиткового мистецтва. За використаними в орнаменті мотивами його ділять на: 1) геометричний, що складається з крапок; прямих, ламаних, зигзагоподібних, сітчасто-пересічних ліній; кругів, ромбів, багатогранників, зірок, хрестів, спіралей та ін.; 2) рослинний, що зображує листя, квіти, дерева, плоди та ін.; 3) зооморфний, або тваринний, що являє собою частини або цілі фігури реальних або фантастичних тварин. Як мотив використовуються також людські фігури (антропоморфний орнамент), архітектурні фрагменти, зброя, різні знаки й емблеми (герби). Рослинний або зооморфний малюнок може відтворюватися максимально точно й відповідати оригіналу (тоді він називається «природним») або в спрощеному й зміненому вигляді, тобто стилізованому. За характером композиції, залежно від форми предмета, що декорується, орнамент може бути стрічковим, центричним або таким, що заповнює всю поверхню (арабески), та ін. Наприклад, арабеску в Ужгороді можна побачити на стінах обласної філармонії – колишньої синагоги та на вірменському кам'яному пам'ятнику з хрестом («хачкар»). Особливий вид орнаменту являє собою декоративне письмо, що зв'язує букви в безперервний візерунок так, щоб вони в рядку спліталися, перевивалися, «наступали» одна на одну. Такий стилізований напис (в'язь) можна побачити на архітектурних спорудах (мечетях, церквах тощо), на надгробках, у давніх рукописах чи книгах.

Спробуй прочитати, які слова зашифровані в цих фрагментах заголовків, написаних давньоруською в'яззю.

Пригадай, як прикрашені речі, якими ти звик/звикла користуватися щодня. Намалюй декілька фрагментів орнаментів, які прикрашають твій будинок (усередині або ззовні), дерев'яні чи металеві предмети, кераміку (кухлі, глечики, кахлі, тарелі тощо), які-небудь тканини (завіси, килими, одяг, рушники тощо). Спробуй класифікувати та правильно описати зображені тобою орнаменти.

Орнаменти виникли дуже давно. Спочатку вони були надзвичайно простими, наприклад, глиняний посуд людей, які жили в різних куточках землі декілька тисячоліть тому, прикрашали прямі або хвилясті смужки, круги, крапки тощо. Орнаментами не лише оздоблювали довколишні предмети. У них «зашифровували» інформацію про людину або про її сім'ю (рід, культурну належність тощо), інколи вони, за уявленнями людей, правили берегами від злих сил і духів. Із часом орнаменти ускладнювались і вдосконалювались. Вони відображали довколишню природу, побут людей, а також їхні уявлення про себе й навколишній світ. Тому орнаменти культур, що поширені на Півночі, почали відрізнятися від орнаментів жителів Півдня, хоча залишались і спільні мотиви, наприклад «дерево життя», що символізувало у свідомості людей зв'язок поколінь.

Кожен орнаментальний мотив діставав свою назву, а інколи був певним символом. Наприклад, октаграма, яку в різних культурах називають «зірка Матері», «рожечка», «фінська зірка» та ін., є знаком відродження і шляховказності, символом слави і світла тощо. Одним із поширених орнаментів у більшості регіонів України є стилізована «виноградна лоза», що використовується здебільшого у вишивці рушників і сорочок, а також на керамічному посуді представниками різних культур. Наприклад, у білорусів і українців «виноградна лоза» символізувала хороше, «солодке», щасливе життя; у вірменів і грузинів – родючість; у євреїв – мир та добробут. Велике значення також надавалося кольоровій гамі орнаменту.

У Середньовіччі орнаменти могли правити «міткою», що давала змогу дізнатися не лише з якого регіону приїхала людина, а й її етнічну або релігійну належність. З розвитком засобів зв'язку й пересування посилилися культурні обміни, орнаменти певних культур почали використовувати в різних куточках світу. Через взаємопроникнення культур зазвичай дуже важко, а інколи й неможливо встановити, у якій саме культурі народився той чи інший орнаментальний мотив.

Закарпатська вишивка – річ напрочуд цікава й надзвичайно різноманітна завдяки багатокультурності краю. Основна риса закарпатських орнаментів – зигзаги, т. зв. «кривульки», що чудово доповнювали традиційні ромби й пишно прикрашали як чоловічі, так і жіночі сорочки. На Закарпатті умовно виділяють чотири основні види орнаментів: бойківський (найскромніший, з геометричних фігур), гуцульський (найяскравіший та найрізноманітніший), лемківський (з витонченими квітковими мотивами) та угорський (суто рослинний). На Рахівщині поширена гуцульська вишивка з великою кількістю різноманітних технік: низина (панівна, її особливістю є те, що орнамент виходить густим на зворотному боці і закриває усе полотно), стебнівка, штапівка, хрестик, мережка, гладь, верхоплут, виколювання. В орнаментах східного Закарпаття використовували ромб чи півромб, а також інші геометричні фігури. Головним є червоний колір у всіх його відтінках та проявах. Активно вишивають також зеленим, жовтим, синім та чорним. Березівщина – місцевість, де проживає багато угорців. Бордовий, червоний, рідше жовтий та фіолетовий – це та гама кольорів, яку найчастіше можна побачити на сорочках цього регіону. Найчастіше березівська вишивка містить у собі рослинний орнамент (тюльпан, троянда, жоржина, гвоздика), подекуди сорочки прикрашені листям. Серед геометричних орнаментів найбільшого поширення набули поліхромні «раковці». У Мукачеві живуть і угорці, і словаки, і євреї, і німці. Не дивно, що тут можна натрапити як на рослинні, так і на геометричні орнаменти.

Популярними є й «мінти» (з угор. «minta» – приклад, взірець) з рослинними вкрапленнями. Серед звичних мотивів – конюшина («команичка»), листя дуба, квіти. Кольорова гама залишається незмінною: зелений, синій, бордовий, червоний тощо. Вишивка Ужгородського регіону зазнала помітного впливу сусідів, тому тут сорочки з червоно-чорним, червоно-жовтим, рожевим орнаментом (угорський слід), а також темно-сині, блакитні та різноманітні поєднання з червоним (словацький). На Лемківщині (Ужанська долина, частина Великоберезнянщини тощо) домінував геометричний орнамент, і лише пізніше почали з'являтися квіти та рослини. Кольорова гама стає червоно-синьою, а серед технік найпопулярніші хрестик та гладь. Бойки використовували також мережку та антропоморфні мотиви. Колористика: червоний, синій, білий. У долинян, що жили поблизу кордону з Румунією, домінував геометричний візерунок, вишивка чоловічих сорочок білими нитками, а жіночих – різнокольоровими. Найпоширеніші техніки вишивки – низина, хрестик, кучерявий стіб та вирізування.

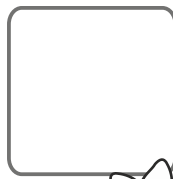
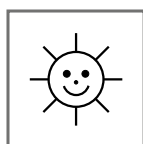
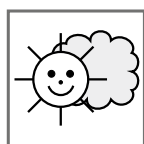
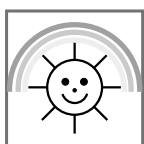
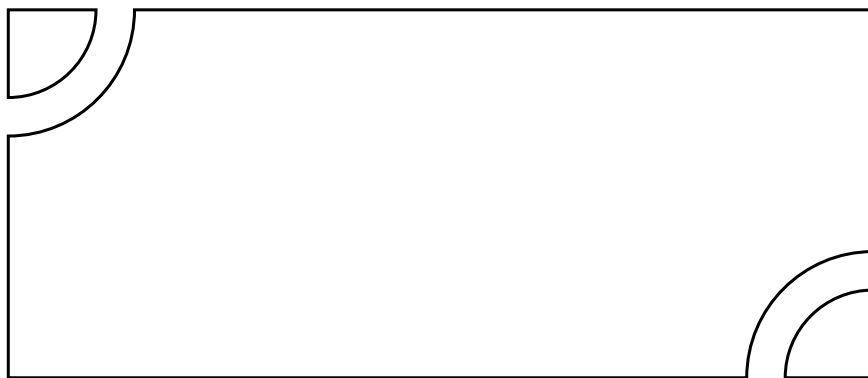
Найпоширеніші та найшанованіші давніми українцями кольори у вишивці – червоний та чорний. Вони вважалися магічними. Червоний свідчив про життєдайну енергію сонця, кохання, радість. Чорний – у жодному разі не колір смерті чи жалоби, як ми звикли вважати: пращури наділяли його магією життєвої сили рідної землі, він уособлював безліч таємних знаків і закликів до родючого ґрунту, що забезпечував урожай і достаток. Дослідники вважають, що білий колір у вишивці символізує світло і духовність, синій – холод і воду (часто протиставляється червоному), жовтий – відображає свободу і щастя. Зелений колір символізує розвиток, прагнення життя і молоду, дужу силу. Коричневий у вишивці ототожнюється із засіяною ріллею, а сірий – з рівновагою та здійсненням бажань.

Роздивись будь-яку традиційну вишивку на одязі чи на рушнику у себе вдома. Спробуй виділити основні орнаментальні мотиви цієї вишивки та поміркуй над їхньою назвою, символікою зображення і кольору. Розкажи в класі, як ти зміг/змогла «прочитати» вишивку. Які візерунки тобі сподобалися найбільше і чому?

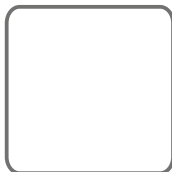

Придумай і намалюй свій орнамент для оздоблення якої-небудь архітектурної деталі, меблів, посуду чи одягу. Розшифруй для однокласників та однокласниць його зміст.

ЛЯЛЬКИ Й ЛЯЛЬКОВІ ТЕАТРИ. МУЛЬТФІЛЬМИ І ТВОРИ КІНОМИСТЕЦТВА

Ляльки існували зі стародавніх часів, та не завжди ними гралися діти. У давнину ляльки (переважно символічні зображення жінок) були прообразами різних духів – добробуту, домашнього вогнища, миру і родючості. Ляльки у Давньому Єгипті втілювали образи богів, часто виготовлялися з дорогоцінних матеріалів та оздоблювалися коштовним камінням. У Стародавньому Китаї ляльки також були витвором мистецтва, вироблялися здебільшого з найніжнішого фарфору. За допомогою тієї чи іншої ляльки загадували бажання (про гарний врожай, про створення сім'ї, про захист від ворогів тощо); ляльками та іншими символічними виробами прикрашали оселі у святкові дні. Народні вироби були культовими магічними предметами, і наші предки вірили в їхню силу оберігів. Поряд з ними виготовлялися різноманітні ляльки-іграшки, якими гралися діти. Ляльки робили із дерева та соломи. Такі забавки зазвичай виготовлялися взимку, коли не було робіт у полі. Та найпоширенішою народною лялькою українців була лялька-мотанка. Вона виготовлялася із тканини та ниток, зазвичай не мала ані рук, ані ніг, виразна була лише голова, але замість обличчя робився хрест або воно було пусте. Вважалося, що, якщо ляльці намалювати обличчя, вона може ожити й навіть завдати шкоди господарям оселі. Лялька-мотанка обов'язково мала вплетену червону нитку, яка, за уявленнями людей, оберігала дитину від недоброзичлих поглядів і відганяла від неї злих духів. Також ця лялька символізувала родючість і продовження роду, тож її розміщували в оселях як прикрасу та оберіг.

Розкажи, чи був/була ти коли-небудь у ляльковому театрі. Які вистави запам'яталися тобі найбільше? Чому? Яких театральних ляльок ти знаєш? Чи подобається тобі самому грати в театр – розігрувати за допомогою ляльок або за участю твоїх друзів/подруг різні казки або історії?

Ляльковий театр створювався впродовж тисячоліть. Найдавніший із відомих нам лялькових театрів існував у Давньому Єгипті понад 3500 років тому, і ставилися в ньому сюжети із життя богів. Оскільки грати богів наважувалися не всі актори, бо боялися накликати на себе їхній гнів, виявилось простіше замінити людей ляльками. З поширенням християнства лялькові спектаклі – «містерії» розігрувалися навіть у храмах. Фігурку Богоматері в цих виставах називали «маленька Марія», або «Маріонет», звідси й пішло слово «маріонетка», тобто лялька, яка керується зверху нитками. Від цього старовинного мандрівного театру маріонеток й до сьогодні збереглися релігійні різдвяні вистави, що розігруються у «вертепі» – переносному театрі ляльок.

Як ляльковий театр вертеп на теренах сучасної України з'явився у першій половині XVII ст. Вертепний ляльковий театр мав форму двоповерхового дерев'яного будинку:

перший поверх – це ніби «земля», а другий – це «небо». У ньому показували різдвяну драму про народження Ісуса Христа, а потім свято перемоги добра над лихом. У другій половині дійства, вже не стільки заснований на релігійних текстах, скільки на реальних побутових ситуаціях, брали участь до 40 персонажів, що зображали реальних людей-сучасників. Ляльки пересувалися по прорізах у підлозі вертепу. Лялькар, що стояв за стіною вертепу, водив їх, тримаючи за підставку. Ці вистави показували на ярмарках, міських площах, по хатах селян і міщан. Вертепник-лялькар говорив і співав за всіх героїв. Часто-густо його супроводжували музики. З часом вертеп із лялькового театру перетворився на справжній вуличний театр, «живий вертеп», де лялькову вертепну виставу сполучали зі грою живих людей. Саме ляльковий вертеп став основою українського театру. Український вертеп споріднений з іншими ляльковими театрами Європи – польською «шопкою» і білоруською «батлейкою».

Поступово до маріонеток і вертепних ляльок додалися «рукавичні», що надягали частіше за все на три пальці руки ляльководи: один – у голову ляльки, а два пальці – у її руки. Комедії з рукавичними ляльками розігрувалися на ярмарках у супроводі музичного інструмента, наприклад шарманки, і призначалися, головним чином, дорослим. Тому поведінка ляльок, наприклад італійської ПульчіNELI або російської Петрушки, була не завжди бездоганною, а їхні жарти, що висміювали багато людських вад, змушували червоніти навіть дорослих глядачів. І лише останні 50 років лялькарі почали частіше з'являтися на дитячих святах, аніж зустрічатися з дорослими, тому наразі з'явилися нові спектаклі, нові лялькові персонажі і нові види ляльок. У наш час ляльок часто можна зустріти і на екранах телевізорів, наприклад у першому україномовному телешоу у форматі лялькового театру «Додолики» на УТ-1.

У сучасному ляльковому театрі можна побачити: 1) ляльки-автомати, які «оживають» за допомогою механізму – важелів, пружин, пари; 2) так звані «підлогові» ляльки – крім традиційних маріонеток, це великі «планшетні» ляльки, які «ходять» по сцені разом з актором, та ляльки-велетні, тобто казковий цільний костюм з великою головою, який надягають на себе актор чи акторка; 3) «верхові» ляльки – крім вже знайомих тобі ляльок-рукавичок і пальчикових ляльок, це тростинові ляльки, які кріпляться на тростині до «плеча», і в такий спосіб ними управляють, або пласкі тростинові ляльки для театру тіней. Останній дуже популярний на Сході (особливо в Китаї) та налічує 1000-річну історію. Лялька для тіньового театру була з рухливими частинами тіла. Глядачі зазвичай бачили тінь ляльки, яка проектувалася на яскраво освітлений екран. Головний персонаж театру тіней у різних країнах дістав власну назву й особливі риси характеру. Наприклад, герой народного тіньового театру ляльок в Азербайджані, Греції й Туреччині має однакове ім'я – Карагьоз («чорне око»), але гумор цих ляльок і людські вади, які висміювалися ними, відмінні одне від одного, так само як і персонажі, разом з якими Карагьоз розіграє смішні й повчальні сценки.

Спробуй удома разом із батьками влаштувати театр тіней: постарайся за допомогою пальців і рук зобразити на добре освітленій стіні різних тварин, людей, предмети.

У давнину дотепні люди носили з собою ляльок, пускаючи їхніми вустами ризиковані дотепи на адресу влади чи багатіїв. А якщо чули нарікання, то казали: «Та це не я, а лялька». Усі лялькові герої були веселі, завзяті й носили червоні блазенські ковпаки, тому найпершого з них італійці прозвали Пульчінела («півник»). Народившись на «людській» сцені в Неаполі близько 400 років тому, він перекочував у театр ляльок. Найвиразніша прикмета Пульчінели – чорна маска. Його популярність вийшла далеко за межі Італії, породивши масу національних героїв лялькових вистав. Так, з італійським Пульчінелою споріднені за характером англійський хуліган і забіяка Панч («стусан»), який завжди виступав у парі зі своєю дружиною – лялькою Джуді; голландський Ян Клаасен; датський пан Йоккель; іспанський Дон Крістобаль; німецький Гансвурст («Ганс – ковбаса»); російський Петрушка; угорський гуляка і сміливець Витязь Ласло й французький гуморист Полішинель. Мінялися часи, і поступово старих лялькових героїв замінювали нові, наприклад Гансвурста понад 100 років тому почав витісняти інший ляльковий персонаж – Каспер, а французького Полішинеля – Гіньйоль, який змальовував простого ліонського ткача й розігрував різні сценки з його життя. За це вдячні ліонці установили Гіньйолю пам'ятник.

Спробуй створити збірний образ зі старовинних ляльок або збірний образ твоїх сучасників/сучасниць і придумати свою рукавичну ляльку. Можеш дати своїй ляльці яке-небудь нове ім'я й наділити рисами характеру, які тобі особливо подобаються. Спробуй намалювати на окремому аркуші придуману тобою ляльку й описати її. Порівняй придуману тобою ляльку з тією, яку описав/описала твій/твоя сусід/сусідка по парті. Спробуйте вдвох пофантазувати й розіграти між вашими ляльковими героями невелику веселу виставу-діалог.

Закарпаття має Ляльковий театр, відомий не тільки в Україні, а й за її межами. Він розміщений в історичному приміщенні театру, побудованого ще сто років тому за гроші простих людей. У 2005 р. його колектив взяв собі назву «Бавка», тому що колись у верховинських селах так називали будь-яке театральне видовище. А ще до складу традиційного лялькового «вертепу», окрім музикантів та співаків, входив «бавіля», тобто той, хто працював з ляльками-бавками. Отож назва театру «Бавка» символічна. І його вистави не залишаються поза увагою як глядачів, так і професіоналів, що дають їм високу оцінку на престижних міжнародних театральних фестивалях. Одними з найвідоміших і найстарших українських фестивалів є «Різдвяна містерія», що відбувається на базі Волинського академічного обласного театру ляльок, та «Інтерлялька» в Ужгороді. У 2019 р. Закарпаття буде гостинно приймати вже XVII Міжнародний фестиваль театрів ляльок «Інтерлялька».

Щороку 21 березня у світі відзначають день лялькаря. Окрім фестивалів, готують вистави на вулицях міста. Пропоную тобі поміркувати і спробувати разом із однолітками влаштувати невеличкий фестиваль у школі. Збери цікаві факти про місцевий театр ляльок або студію, запроси у гості акторів або підготуйте власних персонажів та розкажіть історію свого класу за допомогою ваших лялькових героїв.

• На початку ХХ ст. театральних ляльок, зокрема тих, що були виконані в техніці площинної маріонетки, стали використовувати в анімації. Історія мультфільмів в Україні розпочалася в 1927 р. в Одесі «Казкою про солом'яного бичка» киянина В'ячеслава Левандовського. Він був одночасно режисером, сценаристом і художником-постановником нашого першого анімафільму, який, на жаль, не зберігся. Але 20 сучасних майстрів спробували оживити й осучаснити солом'яного бичка. Переглянь, який він зараз має вигляд: <https://www.youtube.com/watch?v=vc87A9p9K8o>

• Першою кінострічкою, знятою в с. Колочаві на Закарпатті в 1934 р., була «Марійка-невірниця» (режисер Карел Новий). Вона була створена без звуку за мотивами твору чеського письменника Івана Ольбрахта. Головну роль у ній виконала Ганна Шкелебей, яка була неписьменною.

• Відома українська кіноакторка, громадська активістка Римма Зюбіна народилася в Ужгороді й починала акторську кар'єру в Закарпатському облмуздрамтеатрі.

Твої улюблені фільми та мультфільми створюються на різних кіностудіях. В Україні їх зараз чимало, але ми звернемося до найвідоміших, які вже сформували певні культурні традиції та активно працюють у наш час. Найстаршою (їй вже виповнилося 90 років!) є Київська кіностудія ім. О. Довженка. Тут створюються художні фільми, що розповідають вигадані історії, у яких задіяні актори. Але ці історії розповідаються різними мистецькими засобами так, щоб ти повірив/повірила, що це і є справжнє життя. З 1939 р. запрацювала Київська кіностудія документальних фільмів (Укркінохроніка). Тут і в наш час створюється документальне кіно, матеріалом для якого є реальні події й особистості. Національна кінематека України (раніше Київська кіностудія науково-популярних фільмів, або коротко – Київнаучфільм) діє з 1941 р. Тут знімають науково-популярне кіно, де цікаво і зрозуміло розповідають про життя, науку та суспільство. Науково-популярні фільми пропагують науковий підхід і критичне ставлення до дійсності. Укранімафільм – державна студія мультиплікаційного фільму, що була заснована в 1959 р. як частина Київнаучфільму. Анімаційний фільм відображує дійсність за допомогою знятих на плівку малюнків або фотографій, об'ємних предметів. Тут створені відомі тобі «Капітан Врунгель», «Лікар Айболить», «Острів скарбів», серія про козаків тощо. З 1991 р. Укранімафільм працює як самостійна студія.

Поміркуй і спробуй дати визначення професіям мультиплікатора, режисера і сценариста. Розкажи, як ти уявляєш собі людей цих професій. Що вони мають робити?

Розпитай дорослих, пошукай в Інтернеті, які художні та мультиплікаційні фільми були зняті на Закарпатті. Напиши нижче назви тих стрічок, які ти бачив/ бачила і вони тобі дуже сподобалися. Розкажи в класі про ці фільми чи мультфільми та поясни, чому для тебе вони є найкращими. Якщо тобі буде цікаво, підготуй окрему розповідь-презентацію про авторів твого улюбленого мультфільму.

Згадай своїх улюблених героїв/героїнь мультфільмів або кінофільмів. Опиши одного/одну з цих персонажів і чому він/вона тобі подобаються, не називаючи його/її ім'я. Цікаво, чи вгадають твої однокласники та однокласниці, про кого саме йде мова?

Подивись разом із однокласниками й однокласницями мультиплікаційний фільм «Півник і котик» (1991 р., режисер і автор сценарію Алла Грачова). Під час перегляду спробуйте на певних часових позначках робити паузи (стоп-кадри) і відповідати на нижчеподані запитання. Після обговорення змісту стрічки поділися своїми враженнями від такого перегляду мультфільму.

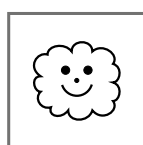
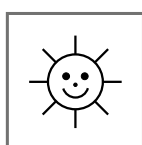
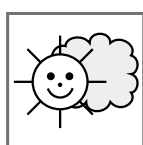
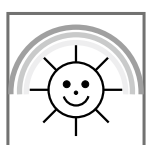
1. Стоп-кадр на 1 хв. 43 сек. Запитання: Які емоції викликають у тебе котик та півник? Чи хотів би ти мати таких друзів чи знайомих? Назви риси, які їм притаманні.
2. Стоп-кадр на 4 хв. 37 сек. Запитання: Які емоції викликає в тебе лисичка? Чи хотів би ти мати таких друзів та знайомих? Назви риси, які їй притаманні.
3. Стоп-кадр на 8 хв. 42 сек. Запитання: Про що свідчить вчинок котика? Яка була причина непорозуміння між котиком/півником з одного боку і лисичкою та її родиною? Чи часто ти та твої рідні допомагаєте людям, які спочатку не були вам дуже приємні, але потребували допомоги? Чи завжди люди біля нас викликають у нас лише симпатію? Чи повинні ми піддаватися емоціям лише тому, що люди не схожі на нас?

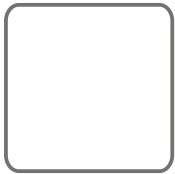

Напевно, ти вже бачив/бачила одні з останніх українських мультфільмів: «Микита Кожум'яка» (реж. М. Делоян) та «Викрадена принцеса: Руслан і Людмила» (реж. О. Меламуж) або кінострічку «Сторожова застава» (реж. Ю. Ковальов). Уяви себе на мить журналістом/журналісткою, який/яка має взяти інтерв'ю в авторів і команди, що працювала над цими стрічками. Яке б головне запитання ти їм поставив/поставила?

Робота над мультфільмом є дуже копіткою, але дуже цікавою. Ти неодноразово бачив/бачила намальовані анімаційні фільми, створені за допомогою комп'ютерної графіки, з персонажами-ляльками або виробленими із пластиліну. Це складна робота, проте навіть твої однолітки намагаються створювати власні мультфільми. Окрім опанування науки мультиплікації самотужки вдома за допомогою відеоуроків, можна навчитися створювати мультики у спеціальній студії, на курсах у Будинку творчості або створити таку студію разом із однокласниками та однокласницями. Якщо ти забажаєш зробити власний фільм чи мультфільм разом із професіоналами, то звернись на студію дитячої анімації «Червоний пес», студію «Мрії Слона Люсі» тощо. Якщо ти вже зняв/зняла фільм, то чимало можливостей його представити тобі може надати щорічний Міжнародний фестиваль мистецтва кіно для дітей та підлітків «Чілдрен Кінофест» (<http://childrenkinofest.com/>) або Міжнародний благодійний фестиваль мультфільмів «Муля».

ЗАСОБИ ПЕРЕДАЧІ І ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ В ДАВНИНУ І СЬОГОДНІ

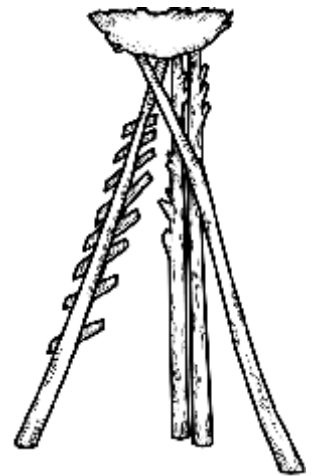

Звідки ми отримуємо інформацію? Від рідних, вчителів, із книжок, Інтернету, з реклами... Поміркуй: чи завжди так було? Адже були часи, коли ні книжок, ні Інтернету ще не існувало. У давнину люди ще не вміли писати, але вміли залишати послання за допомогою наскельних малюнків, що створювалися гострими предметами, вугіллям з кострищ, природною фарбою. Це були своєрідні міні-газети, розраховані на невелику групу людей. І щоб зрозуміти це зображення-послання, треба було бути членом цієї спільноти.

Потім люди для передачі інформації не тільки у найближчому оточенні, а й тим, хто подорожує чи далеко живе, стали використовувати поштових голубів. Виявляється, голуби можуть літати зі швидкістю 100 км за годину та мають унікальну здатність повертатися до свого гнізда! Інформацію за допомогою поштових голубів передавали як давні греки, сповіщаючи імена переможців Олімпійських ігор, так і римські полководці. У Середньовіччя голуби також були надійним каналом для передавання інформації, тому що подорожі були небезпечні та складні. Тільки у ХХ ст. люди відмовилися від використання голубиної пошти. Проте поштові голуби переносили інформацію лише конкретним людям (адресатам), і вона не завжди була доступна широкій аудиторії.

Людство винайшло ще чимало різних способів передавання інформації, наприклад за допомогою вогню і диму. Саме такою була козацька сигналізація – система оповіщення запорозьких козаків і населення про напад ворогів. Це були вежі, які створювалися на високих місцинах із запасом горючих матеріалів для розведення потужного вогнища. Вони розміщувалися за 5–10 кілометрів одна від одної. Коли козаки бачили ворогів, вони розпалювали велике багаття, яке мало попереджати наступні вежі про появу ворогів. Такі вежі у реконструйованому вигляді сьогодні можна побачити в Києві в «Мамаєвій слободі».

Перші письмові публічні вісники, розраховані на широку аудиторію, з'явилися в Давньому Римі. Це були *Acta Senatus* та *Commentarii Senatus* – протоколи про роботу сенату, з тим щоб розвіяти таємниці, які супроводжували засідання. *Acta diurna populi Romani* («Щоденні справи римського народу») – публікація офіційних повідомлень, що практикувалася в Стародавньому Римі з часів Цезаря і стала прототипом сучасних періодичних видань. Таблички з написаними на них повідомленнями про різні повсякденні справи щодня виставлялися в людних місцях, як-от Римський форум. Це була перша інформація, яку міг побачити будь-хто і яка була розрахована на будь-якого читача. Папір винайшли давні китайці. У IV–V ст. нашої ери його широко використовували в Індії. А ось у Європу він примандрував лише в XIII ст. З появою паперу, а потім друкарського верстата дедалі більше і більше з'являлося можливостей для поширення інформації.

Які тільки матеріали не використовувало людство, щоб фіксувати, зберігати та передавати інформацію: віск, глину, дерево, камінь, пергамент тощо. Давні слов'яни використовували бересту. Пергамент (видублена шкіра телят) був найнадійнішим, але дорогим, тому на ньому писали лише дуже цінні рукописи – богослужбні книги і світські хроніки (літописи). Вважається, що найдавнішою із пам'яток старослов'янського письменства є Остромирове Євангеліє. Воно було переписане у 1056–1057 рр. зі староболгарського оригіналу, ймовірно у Києві, дияконом Григорієм для новгородського посадника Остромира.

Пропоную тобі цікаву гру. Зайди на сайт <http://www.aup.com.ua/Game/index.html>, вибери гру 2. Розташуй перших п'ять іконок за часовою шкалою від найдавніших способів передавання та фіксування інформації.

З'єднай правильно праву і ліву частини речень про те, як (у якому вигляді) передається інформація.

Графічна

передається у вигляді літер

Звукова

у вигляді цифр і знаків

Текстова

у вигляді зображень, подій, предметів, графіків

Числова

усна або відтворена записувальним пристроєм

Прочитай текст. Розкажи, що ти знаєш про сучасну пошту. Чи користуєшся ти сьогодні послугами Укрпошти? Спробуй згадати та намалювати логотип Укрпошти.

Єдиний в Україні пам'ятник листоноші встановлений у сквері на центральній площі Перечина. Пам'ятник присвячений жителю с. Тур'їх Ремет Федору Фекеті (1789–1838), який працював листоношею в рідному селі та щодня долав пішки багато кілометрів гірської дороги до Перечина або до Ужгорода і назад. Працював незалежно від погоди, неодноразово зустрічав у дорозі диких звірів, але пошту доставляв завжди вчасно, за що дістав від односельців шанобливе прізвисько Посол. Після його смерті вдячні земляки встановили на місцевій церкві барельєф і меморіальну дошку з написом «В пам'ять приязности, тверезности, чесности, послужности Посла», які збереглися до нашого часу. Пам'ятник у Перечині встановили у 2004 р.

Прочитай про те, як і звідки до глядача/глядачки, читача/читачки або слухача/слухачки потрапляє інформація. Спробуй навпроти кожного із джерел інформації намалювати вигадану тобою піктограму, що її репрезентує. Якщо, на твій погляд, цей список неповний, нижче допиши і придумай піктограму до того, чим ти користуєшся, щоб передати інформацію.

☐	газета, часопис – читаємо та розглядаємо фото	☐	книжка – читаємо і розглядаємо ілюстрації
☐	Інтернет – читаємо, слухаємо, розглядаємо, дивимосся тощо	☐	радіо, аудіокнига – слухаємо
☐	кіно, телебачення – дивимосся і слухаємо	☐	

Спробуй поміркувати разом із однокласниками й однокласницями, які можуть бути небезпеки під час передачі інформації.

Пограйся з однокласниками й однокласницями: вишикуйтеся в три колони спиною одне до одного. Перший/перша учень/учениця отримує інформацію від учителя/ учительки – дивиться на запропонований малюнок і пробує умовно намалювати/написати його за допомогою тупого кінця олівця на спині того/тієї, хто стоїть перед ним/нею. Учень/учениця, що відчув/відчула цей малюнок, спробує зобразити його на спині наступного/наступної і так далі. А вже останній/остання в ряду зобразить отриману інформацію як малюнок на папері. Після цього разом роздивіться три отриманих малюнки й той, із якого все починалося.

Прочитай текст. Спробуй обрати із трьох видів джерел інформації, яке з них первинне, яке вторинне, яке третинне. Які джерела, на твою думку, є найнадійнішими і чому? Розкажи про свій власний досвід отримання інформації із різних джерел.

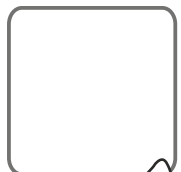
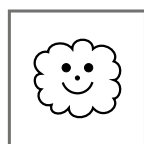
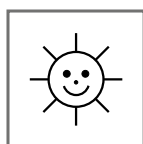
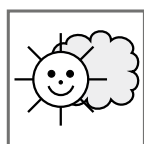
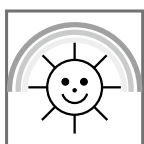
Джерела інформації – це хтось чи щось, що надає тобі інформацію. Джерела бувають:

- первинні – містять первинну безпосередню інформацію про події, людей, об'єкт;
- вторинні – це інформація, отримана з первинного джерела, яка обговорюється, інтерпретується, коментується, аналізується, оцінюється;
- третинні – огляд різних видів інформації, де часто-густо відображена й особиста думка особи, яка її передає.

- Розклад руху автобусів на автостанції: Ужгород – Хуст відправляється о 8.30.
- Вивіска на автобусі: Ужгород – Хуст відправляється о 8.30.
- sms від друга: Автобус на Хуст відправляється о 8.30, але може і затриматися.

Склади ребус до слова «інформація».

ЯК ЧИТАТИ МЕДІАТЕКСТ І ПРАЦЮВАТИ З ІНФОРМАЦІЄЮ

Карикату́ра (з італ. – перевантажувати, перебільшувати) – навмисне смішне, глузливе або спотворене зображення предмета або особи

Псевдоні́м (з грец. – несправжнє ім'я) – вигадане ім'я, яке людина використовує замість справжнього у своїй професійній діяльності

Розкажи, що таке газета. Навіщо її придумали люди? Що може зробити газета? Які газети читають у твоїй родині? Якими були твої враження від першого знайомства з газетою? Чи довіряєш ти інформації, яку публікують у газетах?

Прочитай текст. Роздивись будь-яку газету й спробуй знайти в ній ті елементи, які перелічені нижче.

Кожного дня ми обираємо собі одяг. Якщо ми вдягаємо шкільну форму, то це означає, що ми маємо намір іти в школу, якщо легке невимушене вбрання, то цим подаємо сигнал, що будемо бавитися. Так і газета, кожним елементом свого «вбрання» подає нам якийсь сигнал. Зазвичай це такі елементи:

- Назва – спеціально створене лого, яке означає назву газети. Воно є унікальним і незмінним обличчям газети. Поруч із ним зазвичай є номер випуску газети і дата.
- Заголовок. Найбільший заголовок на сторінці ще називається «основний флеш (спалах)». Це серйозна історія, тому в заголовку немає жартів. Заголовки написані великими літерами, щоб привернути увагу до основного повідомлення в газеті.
- Підзаголовок – написаний меншими літерами. Тут йдеться про те, що не ввійшло в заголовок, але також є важливою інформацією.
- Основна стаття – це історія, написана журналістом/журналісткою задля осмислення факту, ситуації чи події. Стаття, яка розміщена на першій сторінці, – це найважливіше, що хоче сказати газета своєму читачу.
- Основний текст – основний текст статті, написаний журналістом/журналісткою.
- Підпис – ім'я та прізвище або псевдонім автора/авторки статті. Інколи включає назву фаху. Наприклад: Сергій Тримбач, кінокритик. Також підпис під фотографією чи карикатурою пояснює, що зображено і може також містити прізвище фотографа чи автора ілюстрації. Підписи іноді відділяються від тексту або ілюстрації підкреслюванням.
- Фотографія або ілюстрація наближають до читачів історію, яку розповідає журналіст/журналістка.

Прочитай, як робиться газета. Проте список дій переплутаний! Поміркуй і спробуй розставити в клітинках поруч зі списком цифри від 1 до 9, які вкажуть правильну послідовність дій.

- Підготовлена газета передається на тиражування.
- Визначають форму подачі інформації (заметка, репортаж, стаття тощо).
- Готують ілюстративний матеріал (графіки, карикатури, малюнки, фото тощо).
- Журналісти пишуть основний текст.
- Підготовлені матеріали разом з ілюстраціями верстають, тобто розміщують на сторінках чи шпальтах друкованого або електронного видання.
- Інформація ретельно перевіряється.
- Коректори і редактори переглядають верстку й за необхідності виправляють помилки.
- Збирають інформацію.
- Відстежують події, що вже сталися, відбуваються або готуються.

Поміркуй, люди яких професій працюють у газеті. Зі списку нижче вибери професії, представники/представниці яких беруть участь у створенні газети. Якщо у тебе є електронний девайс і можливість увійти в Інтернет, пограй в онлайнвий варіант цієї вправи за посиланням: <http://www.aup.com.ua/Game/index.html>, тема 5.

☐ Архітектор(-ка)	☐ Електрик(-иня)	☐ Оператор(-ка)
☐ Гример(-ка)	☐ Журналіст(-ка)	☐ Прибиральник(-ця)
☐ Дизайнер(-ка)	☐ Звукорежисер(-ка)	☐ Редактор(-ка)
☐ Диктор(-ка)	☐ Коректор(-ка)	☐ Фотограф(-иня)
☐ Друкар(-ка)	☐ Монтажник(-ця)	☐ Художник(-ця)

Чи замислювався/замислювалася ти, як читати газети? Можна проглянути газету за 10 хвилин або менше, щоб дізнатися про події у світі. Ось декілька порад.

- Подивись на все, що є на першій сторінці, – тут розміщується найважливіше. Прочитай заголовки і подивись фото. Розгорни газету й витягни рекламні додатки.
- Продивись першу сторінку та кінцівки кожного розділу, поміть цікаві для тебе новини. Посилання на першій сторінці вказують на спеціальні розділи, такі як прогноз погоди, список подій тощо.
- Продивися історії і новини на перших кількох сторінках.
- Повернись на першу сторінку і швидко прочитай цікаві для тебе історії.
- Зупинись на своєму улюбленому розділі – спорт, розваги або бізнес – десь на хвилину. Знову відзнач те, що не встиг/встигла прочитати одразу.
- Погортай всю газету, поміть історії і рекламу, які не помітив/помітила раніше. Пізніше зможеш до них повернутися.
- Якщо є час, зупинися на цікавій для тебе історії або нарисі. Перед закінченням переглянь твій улюблений комікс або карикатуру.

Найголовніше! Будь уважним/уважною читачем/читачкою. Зіставляй отриману інформацію з тією, що міститься в інших джерелах. Май власну думку щодо справедливості й об'єктивності отриманої інформації. Думай для себе.

Пропоную тобі цікаве завдання. Об'єднайся з однокласниками й однокласницями в 4 групи. Відкрийте, наприклад, портал «Віртуальні Карпати» <https://xn--3-7sbar0a5ags5f.com/uk/populyarni-3d-turi.html> або будь-який інший інформаційно-туристичний ресурс Закарпаття й познайомтеся з різноманітними віртуальними 3D турами у різні куточки краю. Оберіть чотири найцікавіші, на ваш погляд, об'єкти для відвідування. Домовтеся та розподіліть ці чотири об'єкти для подорожі між чотирма групами. Здійсніть віртуальну або разом із дорослими реальну подорож до обраного об'єкта. Потім уявіть себе редакторським колективом та створіть міні-газету, що розповість про цю мандрівку. Презентуйте свою газету. А перед цим знайди на карті місце, де ви зараз перебуваєте, і познач, потім знайди місце подорожі вашої групи. З'єднай їх і за допомогою Google Maps з'ясуй маршрут і запиши:

Твоє місцеперебування _____ Місце подорожі _____

Скільки кілометрів розділяє місце, де ти живеш, і місце подорожі _____

Скільки часу тобі туди добиратися пішки _____, на авто чи автобусі _____

У попередньому завданні тобі було запропоновано попрацювати у складі однієї з чотирьох груп мандрівників, які потім утворюють редакційну колегію газети. Разом ви можете створити випуск газети на аркуші А4, присвячений своїй подорожі в історію та культуру нашого краю. Прочитай нижче поради, як навчитися створювати «маленьку сестричку» великих газет.

УЧИМОСЯ СТВОРЮВАТИ ГАЗЕТУ

Наша газета – це газета про подорож. Для прикладу ми зробимо лише першу сторінку газети, яка є найважливішою. Там будуть: 1) назва, 2) основна стаття, 3) фотографія або ілюстрація до статті. Кожна редакція насамперед обирає назву газети. Назва газети має бути образною, цікавою, лаконічною і відображати головну думку. Спочатку придумайте стільки варіантів назв, скільки зможете, а потім оберіть таку, яка відповідає цим критеріям.

1. Розподіляємо ролі в нашій міні-редакції. У нас працюватимуть:

- головний/головна редактор/редакторка – він/вона відповідає за вибір теми і несе відповідальність за результат, який побачать читачі. Він/вона вирішує, як виглядатиме газета остаточно. Але вибір теми зазвичай формується спільно на редакційній нараді;

- журналісти/журналістки – вони готують основну статтю, збирають факти й інформацію про явище, описують і перевіряють, щоб факти, наведені ними, відповідали дійсності;

- група оформлення – це фотографи/фотографині та художники/художниці, які ілюструють статтю так, щоб читач/читачка опинився/опинилася якнайближче до явища, ніби побачив/побачила все своїми очима. Оскільки наша подорож буде віртуальною, то їм доведеться або підбирати фотографії із сайту музею, або самим створити ілюстрацію.

2. Створюємо журналістський матеріал, або пишемо репортаж. Термін «репортаж» походить від латинського «reporto» – передавати. Репортаж показує факти, події, враження через безпосереднє сприйняття автора/авторки, немов відтворюючи картину того, що відбувається. В основі репортажу завжди лежить цікава подія, яка розвивається перед очима читача/читачки. Є кілька основних правил, як написати гарний репортаж. Найголовніше, що ви повинні сказати, розташовується першим. Дуже важливим є заголовок – це надзвичайно трудомістка і важлива річ, адже часто визначає, чи хтось

читатиме вашу новину. Він має бути зрозумілий, короткий, без складних слів. Далі слід поміркувати про «лід» – це короткий виклад журналістського матеріалу, що розміщується після заголовка й перед основним текстом. Він має бути короткий і стисло передавати зміст матеріалу. Зазвичай у льоді вже треба відповісти на запитання «Що?», ДЕ ви перебували, перед тим як занурилися в дію.

Потім можна перейти до основної частини: вона має викликати в читача/читачки відчуття присутності; він/вона має дістати можливість ніби побачити людей та історії вашими очима. Тут можна відповісти на питання «Коли?». Описуйте свої відчуття, враження, дії, запахи тощо. Будь-яке враження наближує ефект присутності вашого читача/читачки.

Роздивіться ріжок з морозивом і вишенькою зверху: приваблива вишенька – це має бути закличний заголовок, далі солідний «лід», або порція морозива, а завершує вафельний ріжок, у якому чим ближче до дна, тим менше морозива-інформації.

3. Наступний етап – макетування. Як розмістити матеріали на сторінці. Отже, у вас є: назва газети, основний заголовок, основна стаття, ілюстрація. Як це все скласти до купи і заверстати, можна побачити за посиланням: <http://www.aup.com.ua/Game/index.html>, тема 6.

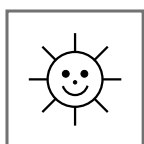
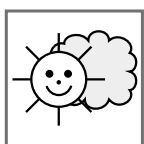
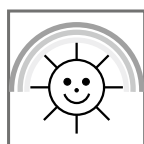
Розкажи, як тобі працювалось у складі редакції. Яку роботу ти виконував/виконувала під час створення газети? Чому ти обрав/обрала саме її? Чи сподобався тобі репортаж і зовнішній вигляд вашої газети? Наскільки, на твій погляд, є вдалою ілюстрація? Про що ще ти хотів/хотіла би обов'язково написати в цій газеті?

Обміняйтеся газетами, які ви зробили: редакція 1 з редакцією 2, а редакція 3 – з редакцією 4. Разом зі своїми колегами і колежанками по редакції розглянь і прочитай газету, створену іншою групою. Випишіть нижче ключові слова (тобто ті слова, які несуть найбільше смислове навантаження) та найцікавіші новини (те, про що почули вперше). Презентуйте репортаж цієї газети однокласникам і однокласницям, використовуючи ці слова. Також під час представлення партнерської газети треба оцінити, чи всі елементи газети: назва, основна стаття, ілюстрація чи фото присутні.

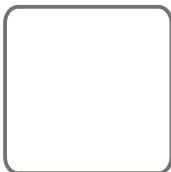

Що є у твоїй місцевості такого, що може бути цікавим іншим? Про що або кого ти хотів/хотіла би створити репортаж? Якщо б ви вирішили щомісяця випускати газету вашого класу, яка назва та логотип тобі би сподобалися?

НАШ КРАЙ ГОСТИННИЙ. ТУРИЗМ У РЕГІОНІ

Туризм – у пер. з франц. «прогулянка». Це тимчасові подорожі людей в іншу місцевість або країну з гостьовою, оздоровчою, пізнавальною, релігійною, розважальною, спортивною та ін. метою

Прочани – люди, які здійснюють подорож, щоб уклонитися духовним та релігійним святиням

Прочитай текст про те, за яких причин раніше люди подорожували і як поступово почала розвиватися туристична галузь. Подумай, а навіщо ти зазвичай вирушаєш у подорожі?

З найдавніших часів безліч людей вирушали в подорожі, щоб пізнати світ і відкрити нові території. Ще в античні часи основними причинами подорожей були: прагнення розширити свою торгівлю; здобути освіту чи якісніше, ніж у своєму регіоні, лікування; відвідати храми й помолитися святиням, взяти участь у спортивних або музичних змаганнях. Розвиток торгівлі привів до масового будівництва доріг, заїжджих дворів (караван-сараїв), ресторанів-шинків і корчем тощо. Виникла необхідність у людях, які знають місцеві дороги, – у провідниках або морських чи річкових лоцманах, а також місцевих жителів, які володіють мовами, – у перекладачах. Для зручності мандрівників почали складати карти й невеликі путівники – короткі описи маршрутів.

Багато людей приїжджало в минулому на Закарпаття не тільки щоб побачити незвичну красу гірських місць, покататися на лижах чи полювати в пралісах, а також щоб прийняти ванни чи полікуватися цілющою мінеральною водою. Перші ванни мали вигляд дерев'яних корит або бочок, у яких мінеральна вода нагрівалась за допомогою розпеченого і киненого у воду каміння. Згодом корита замінили залізними чанами, один з яких зберігся і ще використовується у гірському с. Лумшорах у Перечинському р-ні. Слава про мінеральні джерела та красу Закарпаття швидко поширювалась, тому тут почали розвиватись курорти. Так, курорт «Синяк» відомий з 1832 р., коли тут було побудовано перші лікувальні купелі. А перші згадки про мінеральні джерела на південносхідних околицях с. Вишкового відомі ще з 1753 р. У 1818 р. тут була створена одна з найстаріших та найвідоміших купалень – «Замкова купель».

Закарпаття – це мальовничий край неповторних українських Карпат, таємничих середньовічних замків, оздоровчих термальних джерел, неймовірно смачної кухні і своєрідного фольклорного колориту, який властивий тільки цьому регіону України.

Закарпаття відоме своїм надзвичайно своєрідним і давнім минулим. Найдавніші археологічні знахідки та історичні дослідження засвідчують, що Закарпаття, його природ-

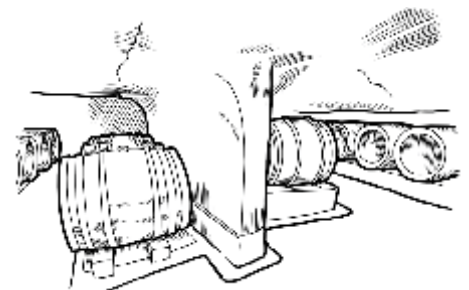
ні багатства здавна притягали людей. Серед пам'яток старовини цікавою є стоянка первісних людей поблизу смт Королева Виноградівського р-ну. Виявилося, що це поселення первісних людей протягом сотень тисяч років функціонувало як майстерня з виготовлення кам'яних знарядь праці та зброї із місцевого каменю – андезиту. На Закарпатті також знайшли пам'ятки, подібні до зразків трипільської культури. У писемний період історії на цих землях проживали різні племена – фрако-дакійські, кельтські, слов'янські, тюркські, угро-фінські та ін. Дослідники

стверджують, що через Закарпаття проходили шляхи римських купців, і тут насправді утворилося велике східноєвропейське перехрестя мов, релігій і культур.

Закарпаття зачаровує не тільки давніми історичними подіями й культурним різноманіттям, а й своїми архітектурними шедеврами, серед яких найвідомішими є численні укріплення і замки, зразки дерев'яної архітектури – хижі, храми тощо, які можна побачити в селах або ж у музеях під відкритим небом, як-от, наприклад, Шелестівську чи Крайниківську церкви. Унікальний комплекс музеїв і пам'яток був створений у с. Колочаві Міжгірського р-ну. Тут на 8000 мешканців налічується 10 музеїв (Музей-скансен «Старе село», «Колочавський бокораш», «Колочавська вузькоколійка», «Лінія Арпада», «Чеська школа» тощо) і близько 20 пам'ятників, зокрема пам'ятник «Примирення» – воїнам радянської, чехословацької та угорської армій, пам'ятник вівчару, заробітчанами, учительці та ін.

На Закарпатті надзвичайно гостинні люди, які спочатку запитують гостя/гостю: «Чи ви не голодні?», а тільки потім переходять до справи. Тут за давніми рецептами виробляють високоякісні вина, які дорослі дегустують у старовинних підвалах. Крім того, Закарпаття славиться смачними сирами, лісовим медом, лекварем (варенням), соками, м'ясними виробами тощо. Тому тут активно розвивається гастрономічний і винний туризм. Один із найстаріших осередків виготовлення вина на Закарпатті розташований у смт Середньому Ужгородського р-ну. Підвали, у яких сьогодні витримуються вина, були закладені у 1557 р. угорцями Франциском Стефаном і Домініком Добо. За переказами, вони були зроблені руками полонених турків-османів і їхня загальна довжина становить 4,5 км.

Чи відомо тобі, що...

- Всесвітній день туризму щорічно відзначають 27 вересня;
- Закарпаття за рік приймає понад півтора мільйона туристів.
- Перший Всеукраїнський дитячий туристичний табір на Закарпатті почав діяти з 1946 р. на Свалявщині.
- Люди, втомившись від міської метушні, дедалі частіше обирають «зелений» туризм – відпочинок в умовах сільської садиби.
- На Закарпатті діє мережа кінного туризму гірськими маршрутами: кінні тури у традиційному та сучасному сідлі, з каретою чи саньми.

Прочитай вірш Лідії Повх «Річка Віча». Чи відомо тобі, де протікає річка Віча? Знайди рядки, у яких ідеться про гостинність і туристичні принади нашого краю.

Де в норі живуть лисиці,
Де вовки гуляють в горах,
Річка Віча, річка Віча
День і ніч про щось говорить.
Пам'ятає ще опришків
І мольфарів чаклування...
При старій маленькій хижці
Давні слухала сказання!
Поїзди – в долину, в гори...
У годину пізню, ранню

Щось із Вічею говорять,
Звідусіль везуть вітання.
Ну а Віча, річка Віча –
Як же річці та й мовчати? –
Віча друзів, мабуть, кличе
В полонини гостювати:
«Приїжджайте! Ось горіхів,
Ось грибів вам і малини...
А для ніг прудких, для втіхи –
Сто стежок і небо синє».

Прочитай текст про фестивалі, які відбуваються на Закарпатті. Згадай, які цікаві заходи, свята, фестивалі проходять у твоєму населеному пункті. Запропонуй свої ідеї для гарного свята.

У с. Велятині Хустського р-ну вже декілька років поспіль відбувається Пинтя-фест – дійство з гарною музикою, пригощаннями й культурними заходами. Свою назву воно дістало завдяки легендарному ватажку загону опришків румуну Пинті Велету, або Пинті Хороброму (рум. Pinteia Viteazul, 1670–1703). За переказами, ця людина жила в регіоні, який колись об'єднував ці краї, і був офіцером, але потім пішов в партизани. Пинтя є

прикладом благородного розбійника-опришка, який грабував багатих і обдаровував бідних, тобто герой на кшталт англійського Робіна Гуда. Зазвичай починають фестиваль пострілами з гармати, бо, згідно з казками про Пинтю, саме він, вистріливши з гори, нібито поціливі у Хустський замок. Під час свята готують традиційний румунський курячий суп – дзяму – і пригощають усіх гостей свята. Пинтя-фест – не єдиний фестиваль у цьому мальовничому карпатському селі з термальними джерелами. Тут також проводять фестиваль косарів, фестиваль вишиванки, рок-фест «Велет».

Взагалі на Закарпатті кожного року проводиться безліч різноманітних фестивалів – більш ніж 300! Зважаючи на те, що Закарпаття є виноробним регіоном нашої країни, багато фестивалів у Береговому, Виноградівому, Мукачеві, Ужгороді присвячені саме вину, у ньому беруть участь тільки дорослі. Однак є й багато інших фестивалів, на яких тобі буде цікаво побувати, наприклад Закарпатський фестиваль пряників і Майся-фест в Ужгороді, проводи отар на полонину в Міжгірському і Тячівському р-нах, фестиваль «Срібний Татош» у с. Чинадієві Мукачівського р-ну, фестиваль ковальського мистецтва «Гамора» в с. Лисичевому Іршавського р-ну, фестиваль гуцульської бринзи в Рахівському р-ні, фестиваль Св. Мартина в Мукачеві, різноманітні театральні фестивалі тощо.

Розкажи, навіщо за старих часів люди приїжджали у наш край. Яких іще відомих людей, що подорожували Закарпаттям, ти знаєш? Як ти гадаєш, що приваблює сучасних туристів у нашому краї? Які можливості є у твоїй місцевості для активного відпочинку? Які визначні пам'ятки є у твоєму регіоні? Що таке путівник, навіщо він потрібний?

Продумай і спробуй запропонувати одноденні або короткі півторагодинні екскурсійні маршрути по твоєму населеному пункту або району. Напиши перелік основних об'єктів, які ти пропонуєш оглянути під час екскурсії

для рідних _____

для однолітків _____

для іноземних гостей _____

Порівняй придумані тобою маршрути між собою. Якщо знайдеш відмінності, поясни їх. Порівняй свої маршрути з тими, які запропонували однокласники та однокласниці. Обговоріть їх і спробуйте разом скласти один екскурсійний маршрут, яким ви зможете пройти в один із вихідних днів усім класом.

Поміркуй, люди яких професій працюють у туристичній галузі. Що ти знаєш про ці професії? Чи подобається якась із них тобі і чому?

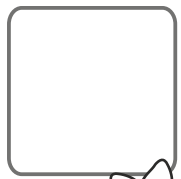
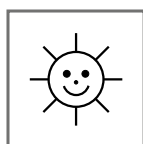
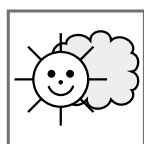
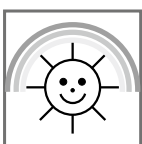

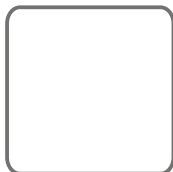
Розкажи, яких правил безпеки треба дотримуватися під час пішохідної екскурсії в місті та в природі, під час подорожі в автобусі. Спробуй зробити цікаву презентацію про це.

Складаючи маршрути для подорожі, постарайся враховувати: 1) вік туристів/туристок; 2) їхню обізнаність в історії і культурі краю; 3) теми, які їх можуть зацікавити; 4) кількість часу, необхідного для відвідання екскурсійних об'єктів; 5) їхню безпеку.

Пам'ятай, що пам'яткою є не лише те, що знамените й відоме всім, а й якісь цікаві куточки природи, історичні або культурні об'єкти, які знають лише декілька людей. І головне, чому люди зараз подорожують, – це можливість дістати нові враження, емоції та знайомства з іншими людьми.

МИ – ПРИВІТНІ ГОСПОДАРИ/ ГОСПОДИНІ ТА ГОСТИННІ ДРУЗІ

Прочитай зашифроване послання.

Δ↔◎▷⊗ Σ ▷ ◻▷∩◊◊ ◊Σ⊕✦◊▷ -
Δ↔◎▷ ◻ ◻▷∩◊▷ ◻ ✕▷◻◻✦◊▷

Традиції гостинності в східних слов'ян, і зокрема в українців, склалися дуже давно. Українська оселя була завжди відкрита для мандрівників і нужденних людей, що прийшли здалеку. За старих часів люди вірили, що гість, який завітає в хату, обігріється біля вогнища й поїсть, може вважатися за близьку людину. А вже якщо він з'їв шматок хліба й дрібку солі, то ніколи не зможе образити гостинного господаря, що поділився з ним найдорожчим. Гість обов'язково повинен був переступити поріг будинку, зайти хоч би на хвилинку й сісти. Його спочатку пригощали хлібом із сіллю, водою або склянкою вина, а вже потім починалася бесіда, причому ввічливі господарі ніколи не запитували, чому людина прийшла.

Родичі й односельці приходили в гості тільки на запрошення та в суворо визначені дні. До приходу гостей готувалися святкові страви, дарунки. Було заведено, щоб гості теж приходили не з порожніми руками – з хлібом, солодощами. Під час відвідин гостей усаджували на найзручніші місця, а особливо поважаних – на почесне місце «покуть». Господар з господинею usługували гостям і спеціально запрошували покуштувати кожен нову страву. Без такого запрошення жоден гість не смів узяти що-небудь зі столу або вийти із-за нього. Коли до столу виносили хліб із сіллю, гості мали зрозуміти, що гостювання закінчене й потрібно прощатися. Словами «спасибі за хліб, за сіль, за кашу й милість вашу» вони дякували господарям за гостинність. Господарі повинні були віддаровувати гостей, що йшли з хати, хлібом, пирогами, дрібними дарунками. Важлива була не цінність дарунків, якими обмінювалися господарі й гості, – це був знак взаємної поваги і дружби.

(За А. Пономарьовим)

Розкажи, як у твоїй сім'ї заведено приймати гостей. Щоб ти міг/могла заздалегідь скласти свою розповідь, спробуй відповісти на такі запитання:

1. Гість/гостя приходить на запрошення чи без нього?
2. Він/вона попереджає про час свого візиту чи ні?
3. Чи обов'язково приходить точно у вказаний час?
4. Чи має гість/гостя приносити з собою якесь частування, квіти або дрібні дарунки?
5. Як твоя родина зустрічає гостя/гостю в оселі? Що при цьому кажуть?
6. Де садять гостя/гостю в будинку?
7. Чим його/її зазвичай пригощають?
8. Хто із членів родини розмовляє з гостем/гостею, як його/її розважають?
9. Як довго триває візит?
10. Як проводжають гостя/гостю, який/яка йде додому?

Порівняй свою розповідь про традиції прийому гостей з розповідями однокласників та однокласниць. Знайди в них спільне та відмінне.

Пригадай, що означають слова «гість» та «гостинність». Чи можна вважати гостинність відповідальною справою? Подумай та добери на кожну літеру слів «господар» або «господиня» якості, які характеризують гостинну людину. Порівняй свій список слів зі списком сусіда/сусідки по парті. Знайдіть спільні та відмінні слова і поясніть їх.

Г – _____
 О – _____
 С – _____
 П – _____
 О – _____
 Д – _____
 А – _____
 Р – _____

Г – _____
 О – _____
 С – _____
 П – _____
 О – _____
 Д – _____
 И – _____
 Н – _____
 Я – _____

Чи вважаєш ти себе гостинною людиною? Поясни чому та наведи приклади зі свого життя.

Прочитай текст, що описує вже знайомі тобі основні правила європейського етикету прийому гостей. Зверни увагу на те, що в ньому є прикрі помилки й навіть зайві речення. Викресли те, що, на твій погляд, не зовсім відповідає поведінці гостинних господаря і господині. Допиши нижче ті правила, яких, на твою думку, бракує.

Одягнися краще, ніж ти зазвичай ходиш удома. Якщо в кімнаті хто-небудь вже є, не познайом їх з новоприбулими. Зустрічай гостей з усмішкою, вони не повинні відчувати, що їм раді. Приймаючи гостей, намагайся поводитися так, щоб їм було у тебе весело, приємно і неспокійно. Бажано бути тактовним(-ою), пихатим(-ою), люб'язним(-ою) і привітним(-ою). Не шкодуй для гостей ні частувань, ні іграшок, ні уваги, ні докорів. Якщо серед гостей опиниться людина, яка у твоєму будинку вперше, будь з нею не особливо уважним(-ою) і люб'язним(-ою). Якщо гість/гостя зробить яку-небудь незручність, не подавай виду, що помітив/помітила це. Просто попроси його/її піти. Першими сідають за стіл господар чи господиня, і всі страви пропонуються спочатку гостям. Не вставай із-за столу, якщо бачиш, що гості ще їдять. Поквап їх. Проводжаючи гостя/гостю, проведи його/її до дверей, якщо необхідно, допоможи йому/їй вдягнути верхній одяг. Зустріч зовсім не обов'язково потрібно закінчувати теплими словами.

Спробуй разом із сусідом/сусідкою по парті пограти у гру (додаток 5, стор. 115). Для цього тобі необхідно буде зробити фішки, гральний кубик і домовитися про правила.

Вибери зі списку ті українські прислів'я та приказки, які завжди має пам'ятати господар/господиня (поміть їх особливим значком або кольором), і ті, які завжди має пам'ятати гість. Поясни, як ти їх розумієш.

- Веселий гість – дому радість.
- Гарними розмовами гостей не наситиш.
- Гість господарю не укажчик.
- Гість першого дня – золото, другого – срібло, а третього – мідь: додому їдь.
- Гість рідко буває, та багато бачить.
- Гостя по одежі стрічають, а по розуму проводжають.
- Дома їж, що хочеш, а в гостях – що дадуть.
- Коли їдеш у гостину, бери хліб у торбину.
- Коли надувся, як сич, то гостей не клич.
- На гостину збирайся, але вдома пообідати не забувай.
- Незвані гості гризуть кості.
- У гості ходити – треба і до себе водити.
- У гостях добре їсти й пити, а вдома спати.
- Хто гостю радий, той і собаку його нагодує.
- Чим хата багата, тим і гостям рада.
- Яке частування, таке й дякування.

Знайди серед українських прислів'їв ті, які відповідають за змістом прислів'ям, наведеним нижче. Допиши прислів'я про гостей і гостинність, які ти знаєш сам, твоєю рідною мовою і, якщо необхідно, у перекладі українською мовою.

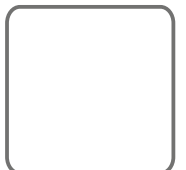
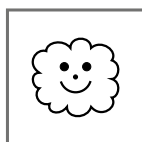
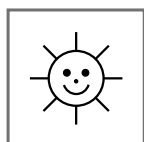
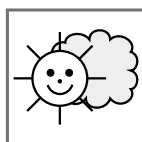
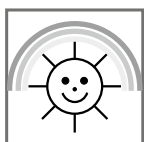
Гість їсть не те, чого чекав, а те, чим пригощають. (Вірменське)

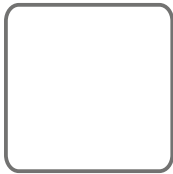
Якщо господареві невесело, то і гостю нудно. (Грузинське)

Веселий гість нікому не тягар. *Ein froher Gast ist neimands Last.* (Німецьке)

Як ти гадаєш, які дарунки краще дарувати своїм одноліткам та старшим гостям, які приїхали з інших регіонів України чи із-за кордону? Які дарунки були б недоречними? Розкажи про свій власний досвід отримання дарунків. Чи виготовляєш ти дарунки своїми руками?

ПРИЙМАЄМО ГОСТЕЙ, ВІТАЮЧИ ЇХ ЇХНЬОЮ РІДНОЮ МОВОЮ

Напиши, які мови ти знаєш або вивчаєш. _____

Розкажи, чи допомагає тобі в житті знання іноземної мови.

Спробуй скласти діалог із сусідом/сусідкою по парті якоюсь з іноземних мов, яку ви знаєте або разом вивчаєте, використовуючи слова і фрази:

Я, ти, ми, так, ні, мій, моя, наш, сім'я, сусід, друг, спасибі, будь ласка, добре, вибач, свято, дарунок, пісня, танець, гра, один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять.
 Добрий день! Як справи? – Добре!
 Як тебе звуть? – Мене звуть...
 Нумо дружити! – Згода!
 Де ти живеш? – Я живу...
 Приходь у гості! – Дякую, коли? – Сьогодні (вдень, вранці, завтра, зараз, увечері).
 Ласкаво просимо! – *Відповідь*.
 Сідай! – Дякую!
 Пригортайтесь! – Дякую, дуже смачно! Не хочу, спасибі!
 Смачного! – Дякую!
 Допоможи мені, будь ласка! – Добре, допоможу!
 Тобі подобається гратися (відпочивати, працювати, співати, танцювати, учитися)? – Мені подобається (Ні, мені не подобається) гратися (відпочивати...).
 Ходімо гратися (відпочивати, танцювати...)! До побачення!

Попроси рідних допомогти тобі написати ці слова й фрази рідною мовою. Якщо твоя рідна мова українська, тоді напиши ці слова однією з іноземних мов, яку ти вивчаєш. Якщо тобі буде важко це зробити самостійно, заглянь у словник чи порадься з дорослими.

Батьківщина _____	тут _____	є _____
світ _____	там _____	пити _____
подорож _____	близько _____	спати _____
господар _____	далеко _____	гуляти _____
гість _____	прямо _____	море _____
хороший _____	праворуч _____	казка _____
красивий _____	ліворуч _____	легенда _____

Звертання до незнайомого літнього чоловіка _____

Звертання до незнайомої літньої жінки _____

Звертання до незнайомої людини середнього віку _____

Звертання до однолітка – незнайомого хлопчика _____

Звертання до однолітки – незнайомої дівчинки _____

Ласкаво просимо! – *Відповідь*. _____

Познайомся, це мій/моя (друг/подруга, брат, сестра, мама, тато, бабуся, дідусь, гість/гостя, учитель/вчителька, сусід/сусідка та ін.). – Дуже приємно! Мене звать _____

Що це? – Це мій будинок (моя школа, моя вулиця, музей...) – Дуже красиво! _____

Хто це? – Це мій/моя друг/подруга (брат, сестра, мама, тато, бабуся, дідусь, гість/гостя, учитель/вчителька та ін.) _____

Смачного! – Дякую! Дуже смачно! _____

Я тебе запрошую у гості (в подорож, у театр, у кіно, гуляти). – Добре, дякую! _____

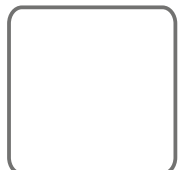
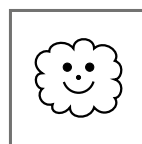
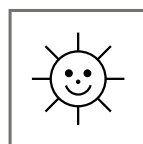
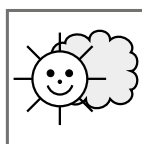
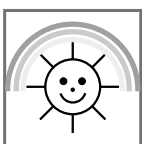
Де розташовується школа (будинок, музей, театр, море...)? – Прямо, праворуч, ліворуч, близько, далеко, тут, там. _____

Вам/тобі допомогти? – Спасибі! _____

Я хочу їсти (пити, спати, гуляти, вчитися, гратися, дружити). – Добре, будь ласка! _____

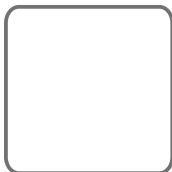

Разом із сусідом/сусідкою по парті та іншими однокласниками та однокласницями вивчи ці слова і фрази, потренуйся у їхній вимові. У яких ситуаціях тобі може стати в пригоді знання цих слів? Пофантазуй і склади невеликі діалоги, розіграй з однолітками міні-вистави, уявляючи, що ти розмовляєш з іноземними гостями.

КУХНЯ ЗАКАРПАТТЯ – СТРАВИ, ЯКІ МИ ЛЮБИМО ГОТУВАТИ

Кулінарія – мистецтво
приготування їжі

Гастрономія –
1) спільне визначення
найвишуканіших і найдорожчих
харчових продуктів,
2) наука про культуру харчування

Прочитай вірш Д. Куровського «Кипи, супе!». Розкажи, хто у твоїй сім'ї зазвичай готує обід. Як ти допомагаєш рідним у приготуванні страв? Хто вчить тебе готувати їжу? Які страви ти вже вмєш готувати сам/сама?

Начистила картопельки,
Сама й накришила
І цибульку, й морквиночку...
Потім засмачила.
– Кипи, супе, вибулькочуй,
Густий та пахучий!

Бабця тільки наглядає
Та онуку учить:
– Отак, рибко, отак, яско.
Треба все уміти:
І читати, і писати,
І супчик варити.

Вибери різні продукти, необхідні для приготування твоєї улюбленої страви, і «склади» їх у посуд, у якому вони повинні готуватися. Якщо яких-небудь продуктів або кухонного начиння не вистачає, домалюй їх. Зашифруй за допомогою шифру (стор. 112) назву цієї страви. Запропонуй сусідові/сусідці по партії відгадати, про яку страву йде мова. Поділися рецептом її приготування. Згадай, які страви були твоїми улюбленими тоді, коли ти ще не ходив/ходила до школи. Чи змінилися за цей час твої смаки?

Прочитай вірш «Обід» Емми Мошковської у перекладі Данила Кононенка й розкажи, як ти пригощаєш своїх гостей.

Сусід сусіда пригощав:
Поставив він гірчицю,
Іще з комода він дістав
Фарфорову сільницю.
А на столі його була
Оздоблена серветка.

І біля столу ще була
Новенька табуретка.
А ще у рамці над столом
Пейзаж один висів.
А ще ж і песик під столом
Кудлатенький сидів.

І ще в вазоні щось цвіло
У цього ось сусіда...
Все дуже добре тут було, –
Лиш не було... обіду!

Напиши, які страви ви найчастіше їсте всією родиною за вечерю або обідом.

Яке частування й напої ти зазвичай пропонуєш гостям, що зайшли до тебе «на хвилинку»?

Склади меню обіду чи вечері, яке б ти запропонував/запропонувала своєму/своїй гостю/гості, і поясни, чому ти вибрав/вибрала саме ці страви.

Українська кухня відзначається своєю неповторністю та чудовим смаком. Іноземні туристи їдуть до України, щоб поласувати стравами, які не зустріти у жодній країні світу. Кожен регіон вирізняється своїми стравами. Прочитай про найвідоміші закарпатські смаколики й поміркуй, які ще страви можна вважати суто нашими, регіональними. Які ще цікаві страви, що поширені в інших регіонах України чи в інших країнах світу, ти вже скуштував/скуштувала?

Здавна у нашому краї в тісному сусідстві жили євреї, італійці, німці, поляки, роми, румуни, словаки, угорці, українці, чехи та ін. Обмінюючись найкращими рецептами, вони разом придумали багато страв, які подобаються всім: «богач» (хліб з кукурудзяної муки), борщ, варена кукурудза, битки, галушки з капустою, голубці, гомбовці, гриби з кнелями чи дерунами, гурка, дзяма, «зеленинковий» або цибулевий суп із кльоцками, квасоля – з капустою, підбивана, товчена; ковбаски з картоплею, крученики, палачінти, пироги (вареники), підбивана картопля («білий левеш»), пікниця (салямї), поливка, різанки з сиром, маком чи горіхами, сегединський гуляш, стиранка, токан або замішка, угорський м'ясний гуляш «бограч», фанки, фарширований перець, холодець, чіриги, човлент, шовдар (шинка), різноманітні салати, зокрема червоний буряк із хрінном. З напоїв найбільш любляли узвар. З випічки – бісквіт з абрикосовим варенням (торта), грудки – солонка та солодка (запіканки з сиром), струдлі з яблуками, горіхами, маком, сиром; еклери (заварні тістечка), кіфлики, медяники (медові пряники, прикрашені глазур'ю), пісочне тісто з горіхами тощо. З часом на Закарпатті з'явилися нові

поселенці – з Азербайджану, Вірменії, Грузії, Далекого Сходу, Казахстану, Узбекистану тощо, які збагатили нашу кухню своїми стравами – випічкою з солоним сиром «хачапурі», лавашем, пельменями, пловом, розсольником, супами «щі» та «харчо», куркою в томатному соусі «чахохбілі», чебуреками, шашликом тощо.

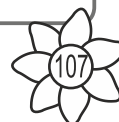
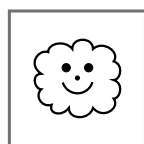
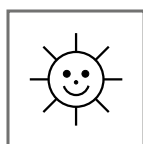
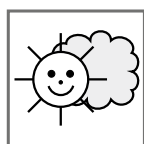
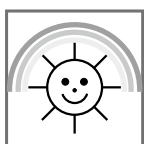
В останні роки Закарпаття проводить найбільшу кількість гастрономічних фестивалів в Україні. Саме сюди туристи з усіх куточків України приїжджають, щоб насолодитися вишуканими місцевими продуктами і стравами. Серед найвідоміших – Фестиваль мінеральної води Закарпаття у с. Поляні Свалявського р-ну, фестивалі меду в Мукачеві й Ужгороді, Міжнародний чемпіонат бограчу у с. Косоні Берегівського р-ну, Гастрономічний фестиваль-ярмарок «Гуцульська бринза» в м. Рахові, присвячений поверненню вівчарів з полонин додому, і гуцульський фестиваль «Берлибаський банош» у с. Костилівці Рахівського р-ну, де можна скуштувати полонинські сири (вурду, будз і бринзу), Фестиваль ріплянки (галушки з картоплі і кукурудзяного борошна) в с. Колочаві Міжгірського р-ну, фестиваль «Бичківські голубці» в с. Великому Бичкові Рахівського р-ну, де можна поласувати голубцями із різними начинками в буряковому, виноградному і капустияному листі; Фестиваль гентешів (м'ясників) у с. Гечі Берегівського р-ну, де можна подивитися, як готують бограч, гурку, пікницю, сало тощо. У Гечі також відбувається й фестиваль «Варка леквару» – повидла, яке готують переважно зі слив. Дорослі можуть відвідати Свято вина «Угочанська лоза» у Виноградіві, Міжнародний фестиваль чеського пива у Колочаві та ін.

Відгадай загадки Ольги Лабаги і ти дізнаєшся назви відомого напою і страви української кухні, які традиційно готували на Закарпатті. Намалюй на окремому аркуші свою улюблену страву.

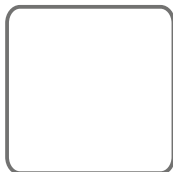
Дозрілі фрукти у печі сушили,
А взимку мили та напій варили.
Медку до нього щедро добавляли,
Кутю ним у Святвечір заправляли.
Щоби було завжди всього в достатку,
Він на столі плескався у горнятку.
Свій аромат розносив вище хмар
Смачний, корисний, стародавній пан...

Зібрав в казан він овочі з городу:
Картоплю, біб поклав на дно у воду,
Буряк та моркву, свіжу капустину,
З сальцем підсмажив цілу цибулину.
А ще – томати, зубчик часнику,
Сметани з глека трішки до смаку...
І неважливо, сніг іде чи дощ,
Як на столі парує свіжий...

СУВЕНІРИ НАШОГО РЕГІОНУ

Французьке слово «сувенір», яке означає «дарунок на пам'ять», прийшло в нашу мову понад 200 років тому. Раніше сувеніром вважався будь-який подарунок, який передусім нагадував про людину, що зробила його. Історія сувеніра своїм корінням сягає в глибоку старовину, вона пов'язана з магічними обрядами. Створені руками людини фігурки з глини, дерева, каменю відігравали в них велику роль. Із часом зображення втрачали магічний сенс, тому ідол ставав просто іграшкою, а талісман або амулет – прикрасою, наприклад болгарський оберіг «мартеничка», російський прикрашений віник – символ благополуччя в домі – або українські лялька-мотанка чи рушник. Ці вироби, що зберігають місцеві художні традиції, почали дарувати як сувеніри.

ЩО ТАКЕ СУВЕНІР?

Сувенір нагадує нам про часи, які ми провели в місцях, де ми його купили. Це спосіб повернутися до прекрасного, що належало до нашого минулого. Купуючи сувеніри, ми потім даруємо їх людям, яких любимо, щоб вони час від часу згадували нас і щоб показати їм, що ми думали про них під час подорожі. Сувенір може також бути «доказом» подорожі, свідченням перебування в конкретному місті або країні. Сувенір дає змогу здійснювати віртуальну подорож людям, які не мали на це часу чи можливостей. Тому, дивлячись на дарований їм сувенір із далекої країни, ці люди можуть хоч би в думках, у своїй уяві перенестися на батьківщину цієї речі. Розповідаючи про країну, у якій його було зроблено, сувенір відіграє роль посла. Сувенір має й очевидну економічну роль, адже він годує індустрію ремісництва, яка їх створює, а крім того, сувеніри є рекламою, що запрошує до нової подорожі.

Вибір сувеніра – нелегка справа. Можна звернутися в спеціальні магазини, торговельні намети, кіоски, а можна просто пошукати їх на ринку або в майстернях народних майстрів. Сувенір стає сувеніром, коли він безпосередньо пов'язаний з тим місцем, де ми його придбали, або з дуже важливим моментом, подією в житті. Він призначений поділяти нашу подорож і відображати наші нові знання, почуття, відчуття. Сувеніром можуть правити фотографії, картини, поштові листівки з пейзажами, моделі пам'ятників, фігурки чоловіків і жінок у національних костюмах. Це можуть бути гастрономічні цікавинки країни чи регіону, рідкісні продукти, незвичайні страви, місцеві напої та солодощі й навіть просто гарно оформлений рецепт приготування вподобаної страви місцевої кухні. Можна привезти з собою який-небудь виріб, зроблений руками народних майстрів з місцевих матеріалів – дерева, глини, каменю, металу, ниток, скла, тканини, шкіри тощо. Купити сувенір – це все одно що привезти з собою шматочок країни, ще й ще раз подумки уявляти минулу подорож і знову переживати чудові моменти знайомства й спілкування з новими людьми.

(За М. Сегі)

Розкажи, які сувеніри зберігаються в тебе вдома. Звідки і як вони потрапили у твою родину? Чи доводилося тобі самому/самій купувати сувеніри? Чим ти керувався/керувалася у виборі сувеніра особисто для себе і, наприклад, сувеніра для рідних або друга/подруги?

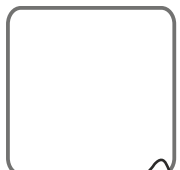
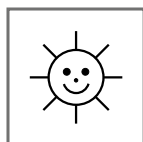
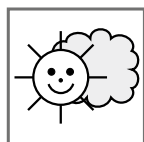
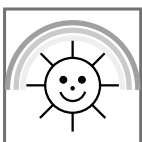
На згадку про Закарпаття нашим гостям можна запропонувати наші місцеві сувеніри: вишиті сорочки, сукні, рушники та скатертини; прикраси з бісеру (гердани або більш сучасні джути), глиняний посуд, дерев'яні вироби, мило ручної роботи, вироби з овечої вовни (шкарпетки, килими, ліжники тощо), плетені вироби із лози, карпатський трав'яний чай, мед, овечий сир, домашнє вино тощо.

Напиши, які, на твою думку, сувеніри можуть репрезентувати твій населений пункт або Закарпаття в цілому. Що може бути обличчям, візитною карткою твоєї місцевості?

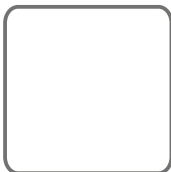

Намалюй, який сувенір, що репрезентує наш край, ти міг/могла би придумати або зробити своїми руками для іноземного/іноземної гостя/гості.

ВІДКРИЄМО ДЛЯ ІНШИХ НАШ РІДНИЙ КРАЙ. РЕКЛАМА

Ось і завершуються наші захопливі подорожі Закарпаттям. Спробуй розповісти, що означає для тебе твій край. Яким ти його пізнав/пізнала, побачив/побачила? За що ти цінуєш свій край і свою країну? Що б ти хотів/хотіла змінити у своїй школі, своєму населеному пункті, громаді? Якою ти бачиш Закарпатську область у майбутньому? Напиши про це невеликий твір-есе на окремому аркуші.

Чи хотів/хотіла би ти після закінчення школи навчатися і працювати у своєму краї? Яку професію ти б обрав/обрала? Що б ти хотів/хотіла зробити для свого краю і людей, які тут живуть, сьогодні й у майбутньому?

Сучасна індустрія туризму – одна з галузей господарства, що найшвидше розвивається у світі. На початку ХХІ ст. туризм за обсягами доходу посів третє місце у світовій економіці. На сьогоднішній день туризм став явищем, що увійшло в повсякденне життя майже третини населення планети. Люди витрачають на подорожі близько 11 % свого бюджету. У багатьох країнах і регіонах туризм є основним джерелом доходів. У Європі він дає роботу майже кожній десятій людині, що працює. Найбільше туристів подорожують Європою, тому Закарпаття може стати одним із лідерів туристичної індустрії України.

Як ти гадаєш, які культурні, природні, економічні дива краю та історичні події могли б спонукати представників інших регіонів приїхати до нас у гості? А що могло б привабити іноземців?

Прочитай текст про зовнішню рекламу. Спробуй самотійно або у групі з однокласниками й однокласницями придумати гасло чи слоган (стисле інформаційне повідомлення-висловлювання) для білборда або розробити рекламний постер на аркуші А4 про туристичний об'єкт чи маршрут твоєї місцевості або регіону. Для створення постера ти можеш використати фарби, олівці та фломастери, а можеш зробити його онлайн. Не забувай, що твій слоган чи постер має відповідати вимогам, що викладені нижче; бути правдивим і не ображати та не принижувати жителів інших населених пунктів і регіонів; має містити посилання на матеріали, які ти будеш використовувати. Презентуй(-те) свою творчість у класі.

Реклама – популяризація товарів, видоцищ, послуг тощо з метою привернути увагу покупців, споживачів, глядачів, замовників та ін.; поширення інформації про когось, щось для створення зацікавлення й попиту

З рекламою ми стикаємося кожного дня. Це рекламні афіші, білборди (великі рекламні щити вздовж доріг), вказівники, постери (афіші, невеликі плакати), фірмові цінники в магазинах тощо. Їх ще називають зовнішньою рекламою. Реклама передає майбутнім споживачам інформацію про товари або послуги та переконує їх у тому, що саме цей товар їм потрібен і він є найкращим (тобто найбільше відповідає потребам споживачів). Щоб бути ефективною, зовнішня реклама повинна часто впадати у вічі; вона має привертати увагу; бути лаконічною і зрозумілою; має легко читатися.

Відомий дослідник реклами А. Політц (США) стверджує, що рекламна кампанія повинна мати три ознаки:

а) бути унікальною, тобто такою, щоб ніхто інший не був здатний застосовувати такі аргументи для переконання;

б) бути правдивою, щоб викликати довіру;

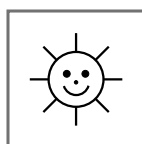
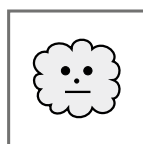
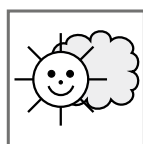
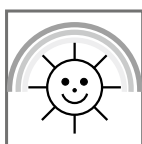
в) бути актуальною, щоб відтворювати найновіші зміни і відповідати сучасним потребам.

Я багато про що хотіла разом з тобою дізнатися, побачити, відчути та пережити під час наших подорожей. Чи було тобі цікаво подорожувати зі мною цього року? Які теми наших подорожей тобі найбільше сподобалися? Чи виправдалися твої очікування від цього навчального року? Чого ти вже встиг/встигла навчитися і досягнути? За що ти хотів/хотіла би подякувати вчителю/вчительці, однокласникам і однокласницям, рідним? Як ти плануєш свої майбутні канікули?

Мені було дуже приємно подорожувати разом із тобою! Я сподіваюся, що ти продовжиш крокувати разом із «Культурою добросусідства» у наступному навчальному році! У п'ятій частині «Культури добросусідства» на тебе буде чекати мій помічник – Допомагайко, а я прощаюся з тобою. Намалюй мені щось приємне на згадку про наші з тобою спільні мандрівки Закарпаттям та нашою країною. Дякую тобі за те, що ти був/була зі мною! Активних, насичених і позитивних тобі канікул!

Правила розв'язання ребусів

Правило 1. Зображені на малюнках предмети й живі істоти читаються як слова в називному відмінку однини.

Правило 2. Якщо малюнок перевернений догори ногами, то слово потрібно читати навпаки, тобто справа наліво. Наприклад, намальований догори ногами КИТ – читаємо ТИК.

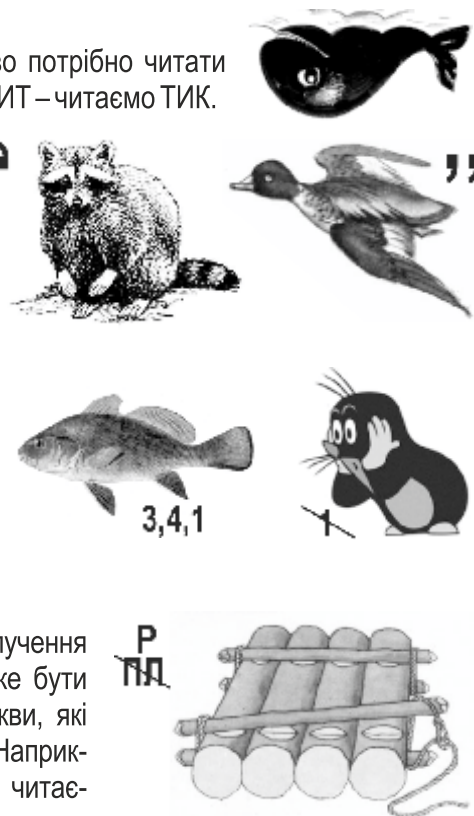
Правило 3. Коми після малюнка вказують, скільки букв потрібно відкинути з кінця слова, що позначає зображене на малюнку. Наприклад, намальована качка з двома комами після неї – відкидаємо дві останні букви і читаємо КАЧ. Перевернуті коми перед малюнком вказують, скільки букв потрібно відкинути на початку слова. Наприклад, намальований єнот з комою перед ним – відкидаємо першу букву й читаємо НОТ.

Правило 4. Над малюнком або під ним можуть з'явитися цифри. Кожна цифра – це номер букви у слові: 1 – перша буква слова, 2 – друга буква, 3 – третя тощо. Певний набір цифр під або над малюнком говорить про те, що потрібно узяти тільки ці букви та прочитати їх у вказаному порядку. Наприклад, намальована РИБА і цифри 3, 4, 1 під нею – читаємо БАР. Перекреслена цифра означає, що ця буква має бути опущена, вона не читається, «не грає», наприклад, на малюнку зображений КРІТ, під ним закреслена цифра 1 – значить, читаємо РІТ.

Правило 5. Знак рівності між буквами означає заміну букви (або сполучення букв) слова на іншу букву (або на сполучення букв). Знак рівності може бути замінений на стрілку. Дія заміни позначається і третім способом – букви, які замінюються, перекреслюються, а над ними пишуться ті, що замінюють їх. Наприклад, намальований ПЛІТ, а поруч перекреслені букви ПЛ і зверху буква Р – читаємо РІТ.

Правило 6. Букви можуть бути зображені всередині інших букв, над іншими буквами, під і за ними. Наприклад, усередині букви О намальовані букви ВК – читаємо «В букві О – ВК», тобто ВОВК. Зверху написані букви ВА, знизу Л – читаємо «ПІД ВА – Л», тобто ПІДВАЛ. Попереду написані букви ДА, ззаду ЧА – читаємо «ЗА ДА – ЧА», тобто ЗАДАЧА. Букви можуть бути зображені по поверхні інших букв. Наприклад, зображена велика буква Н, а по ній розкидані маленькі І – читаємо «ПО Н – І», тобто ПОНІ.

Правило 7. Перераховані вище прийоми можуть поєднуватися один з одним.

Шифри

Ключ до шифрограм

А	Б	В	Г	Ґ	Д	Е
Є	Ж	З	И	І	Ї	Й
К	Л	М	Н	О	П	Р
С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч
Ш	Щ	Ь	Ю	Я		

Спробуй придумати свої символи для кожної букви та склади свій особистий шифр

А	Б	В	Г	Ґ	Д	Е
Є	Ж	З	И	І	Ї	Й
К	Л	М	Н	О	П	Р
С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч
Ш	Щ	Ь	Ю	Я		

Література та інтернет-джерела

10 безумных бизнес идей, которые стали успешны. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://blog.statusbrew.com/10-bezumnih-idei/>

10 фактів про євреїв Закарпаття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://karpatnews.in.ua/news/102877-10-faktiv-pro-yevreiv-zakarpattia.htm>

1500 загадок. Укладач Л. Вознюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. – 208 с.

22 винаходи українців, які відомі світові. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://espreso.tv/article/2015/07/24/top_22_ukrayinskykh_vynakhody__bez_yakykh_by_ne_ismuvav_svit

Аудмайер К. Все на одного: Как защитить ребенка от травли в школе Du Er Vktigere Enn Du Tror. – М. : Альпина Паблишер, 2016. – 152 с.

Великий Шёлковый путь. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.orexca.com/rus/silkroad.shtml>

Великий Шёлковый путь. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krugosvet.ru/articles/123/1012399/1012399a4.htm>

Видатні Закарпатці. Зейкан І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.biblioteka.uz.ua/zak/show.php?showFull=68>

Винахідник світлодіода. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakarpattia.net.ua/News/156107-Vynakhidnyk-svitlodioda-%E2%80%93-amerykanskyi-vchenyi-i-syn-emigrantiv-iz-Zakarpattia>

Винаходи та інновації. Винахідники України. II том ... [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.logos.biz.ua/proj/vynahid/vol2/142.php>

Винаходи та інновації. Винахідники України. Українські вчені за кордоном. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.logos.biz.ua/proj/vynahid/vol2/010.php>

Владимирские Анна и Петр. Как заработать школьнику и студенту. – Харьков : Книжный клуб «Клуб Семейного Досуга», 2007. – 240 с.

Education world. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.educationworld.com/a_lesson/Ten-Great-Activities-Teaching-With-the-Newspaper.shtml;

Загадки про спорт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dovidka.biz.ua/zagadki-pro-sport/>

Закарпатська вишиванка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://etnoxata.com.ua/statti/vishivanki-istorija-i-suchasnist/zakarpatska-vishivanka/>

Закарпаття. Сирна громада – сильна громада! [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uzhgorod.net.ua/news/124908>

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

Інформація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://discover.net.ua/virtual-tours>

Квіти з перелогу : Збірник творів для дітей. – Братислава-Пряшів : Словацьке педагогічне в-во, 1988. – 212 с.

Китайські афоризми і приказки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aphorism.org.ua/subrazd.php?rid=2&sid=289>

Кобаль Й. Ужгород відомий і невідомий. – Львів : Світ, 2003. – 196 с.

Композиція угорської вишивки Закарпаття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=13112&chapter=1>

Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA96%D0%B2%D1%80>

Легенди Карпат. – Львів : Апріорі, 2012. – 144 с.

Мамлева Л. А. Становление Великого шелкового пути в системе трансквиализационного взаимодействия народов Евразии // Vita Antiqua. – 1999. – № 2.

Марек Новицкий : Что такое права человека? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.khpg.org/index.php?id=1070823914>

Матеріали Української Вікіпедії.

Медіазнайко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aup.com.ua/Game/index.html>

«Минулося, та не забулось...» Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах. – Ужгород : Карпати, 2009. – 272 с.

Наш рідний край : Народознавчі матеріали про Закарпаття. – Ужгород, 2002. – 176 с.

Не смійся з мене (Don't Laughtatme). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://youtu.be/s5dHRDM1cE4>

О сувенире [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scca.kz/ru/morgan.htm>

Обирай професію правильно. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://proforientator.info>

Під одним небом : Фольклор етносів України. – К., 1996. – 256 с.

Пилип Р. Традиційна народна вишивка Закарпаття XIX – першої половини XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://etnosoft.com.ua/traditsijna-narodna-vishivka-zakarpattia-hih-pershoyi-polovini-hh-st/>

Пономарьов А. Українська етнографія. – Київ : Либідь, 1994. – 318 с.

Почему в закарпатском Велятине из пушки стреляли? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uzhgorod.in/novosti/2016/avgust/pochemu_v_zakarpatskom_velyatine_iz_pushki_streljali_fotoreportazh

Притчі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://elims.org.ua/pritchi/pritcha-malchik-i-morskie-zvezdy/>

Про Батьківщину. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrlib.com.ua/encycl/viraz/printout.php?id=0>

Про інформацію... [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aup.com.ua/books/pa/08.html>

Про рекламу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://pidruchniki.com/1238060450037/marketing/osnovni_vidi_reklami_harakteristika

Роль світових релігій в утвердженні соціального захисту нужденних. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://studfiles.net/preview/6441032/page/3/>

Синагога та історія початку життя євреїв у Мукачеві. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pershij.com.ua/sinagoga-ta-istoriya-pochatku-zhittya-iev/>

Современный этикет / Сост. И. А. Сокол. – Харьков : Фолио, 2004. – 477 с.

Способы остановить буллинг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://youtu.be/TxHODhel1xY>

ТОП-15 самых вкусных фестивалей Закарпаття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uzhgorod.in/novosti/2018/aprel/top_15_samyh_vkusnyh_festivalej_zakarpat_ua

Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.

Українці у світі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/7edf794963de5381/>

Успішні бізнес-ідеї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://blog.statusbrew.com/10-bezumnih-idei/>

Черемський К. Таємничі співці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://abetka.ukrlife.org/spivci.htm>

Як створити газету. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.theguardian.com/gnmeducationcentre/2017/aug/10/new-s-teaching-ideas-primary-schools;>

Як створити сучасну шкільну газету. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aup.com.ua/uploads/modul.pdf>

Які фільми знімали на Закарпатті? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prozak.info/Kul-tura/Kino/YAki-fil-mi-znimali-na-Zakarpatti>

Відповіді – відгадки загадок, ребусів і шифрограм

Відгадка ребуса на стор. 6. Війна руйнує, мир будує.

Відгадка шифрограми на стор. 13. Відкрий двері в себе – і в інших відкритими знайдеш.

Відгадка до загадок на стор. 22. Кропива, мак, реп'ях, кульбаба.

Відгадка анаграм на стор. 23. Агроном, археолог, ботанік, ветеринар, водолаз, дресирувальник, еколог, егер, зоотехнік, лісник, моряк, перукар, працівник зоопарку, садівник, топограф.

Відгадка ребуса на стор. 26. Ховрах.

Відповідь до філворда на стор. 26. Бобер, зубр, конвалія, підсніжник, лелека, нарцис, норка, олень, орел, полоз, шафран.

Відповідь до завдання на стор. 26. Білотка альпійська, едельвейс альпійський, *Leontopodium alpinum*.

Правильне поєднання визначень на стор. 28. Пам'ятка природи – окремі унікальні...; національний парк – велика природна територія...; дендрологічний парк – територія, на якій...; заповідні урочища – ділянка під охороною...; заказник – територія, що виділена...

Підписи до малюнків на стор. 33–34. Невицький замок, Єлизаветинський костел (тепер – реформатська церква) у Хусті, Гукулівська церква, Мукачівська ратуша.

Відгадка до кросворда на стор. 38. 1. Паланок. 2. Середнє. 3. Бухгайм. 4. Міква. 5. Крипта. 6. Другет. 7. Колодне. 8. Корятович. 9. Хуст. 10. Вітраж. 11. Акведук.

Відгадка до загадки на стор. 45. Спорт.

Відгадка до загадок на стор. 47. Бобслей, біатлон, ковзани, хокей, сноуборд, футбол.

Відповідь на запитання на стор. 49. 1. Давня Греція. 2. Нокаут. 3. Вімблдонський турнір. 4. 42 км 195 м. 5. Рапіра. 6. Ринг. 7. Старт. 8. Кінний спорт. 9. Дзюдо. 10. Біатлоніст.

Відгадка анаграм на стор. 69. Василь Густі, Мирослав Дочинець, Степан Жупанин, Христина Керита, Володимир Ладижець, Галина Малик, Маргарита Меденці, Марійка Підгірянкa, Лідія Повх, Барбара Салаї, Михайло Томчаній, Петро Ходанич.

Правильне поєднання визначень на стор. 77. Портрет – мальоване..., натюрморт – різновид..., пейзаж – жанр...

Відповідь на завдання до стор. 90. Графічна – у вигляді... Звукова – усна... Текстова – передається... Числова – у вигляді цифр і знаків.

Правильна послідовність дій до стор. 93. 1. Відстежують... 2. Збирають... 3. Інформація... 4. Визначають... 5. Журналісти... 6. Готують... 7. Підготовлені... 8. Коректори... 9. Підготовлена...

До стор. 93. Професії, представники/представниці яких беруть участь у створенні газети: дизайнер(-ка); друкар(-ка); журналіст(-ка); коректор(-ка); редактор(-ка); фотограф(-иня); художник(-ця).

Відгадка шифрограми на стор. 100. Любиш у гостях бувати – люби й гостей приймати.

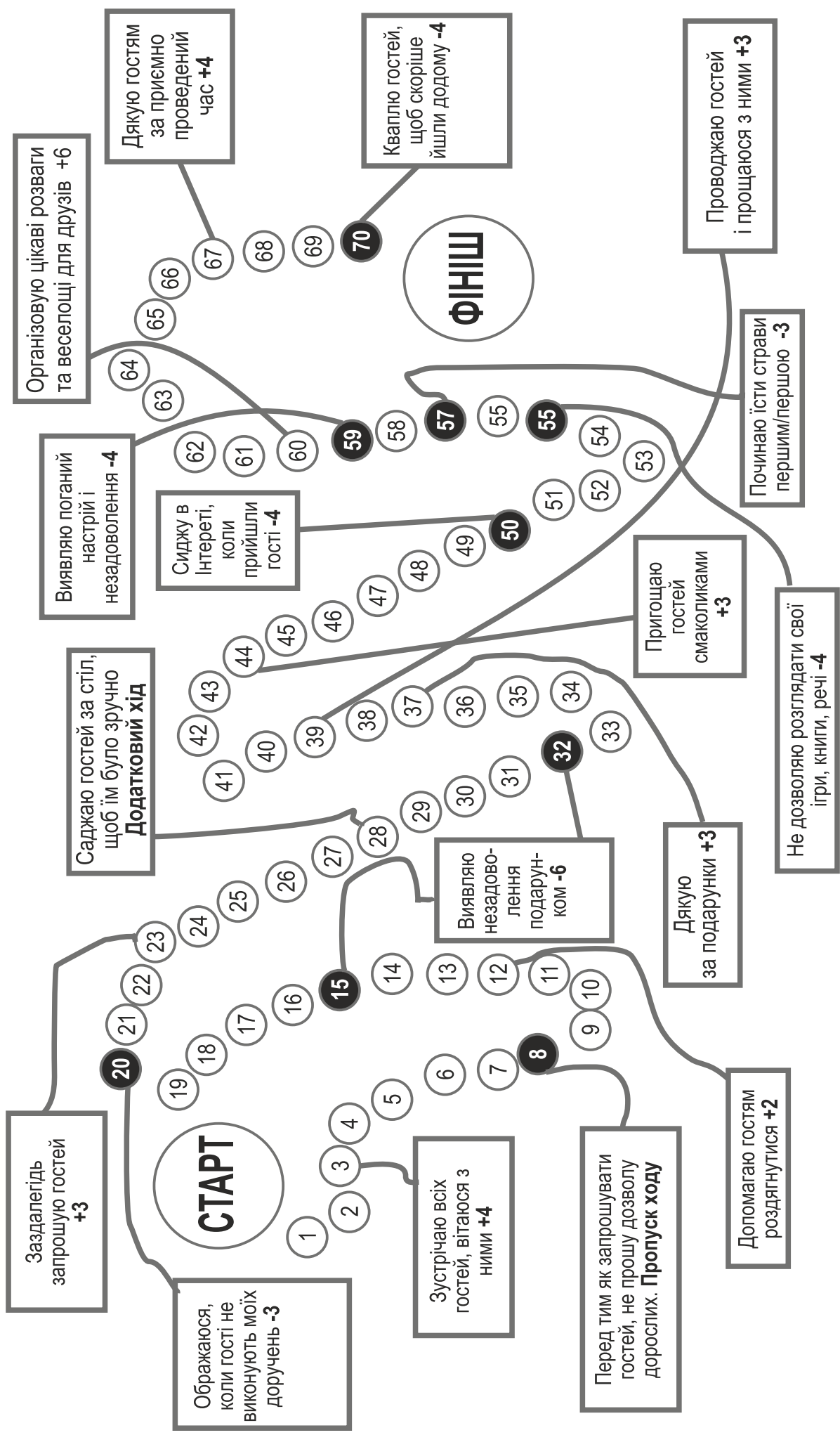
Зайві слова в тексті на стор. 101. не, не, не, пихатим (-ою), ні докорів, не, Просто попроси його піти, Поквап їх, зовсім не.

Відгадки до загадок на стор. 107. Борщ. Узвар.

Гра «Правила гостинності»

Завдання гри полягає в тому, щоб визначити, які існують правила гостинності та яка поведінка є небажаною. Для цього гравці встановлюють свою фішку в сектор «Старт» та кидком кубика визначають почерговість ходів (у кого випаде більше число – починає гру першим/першою). На шляху до фінішу учасники гри будуть зустрічатися з приємними бонусами або ж перешкодами. Якщо під час гри фішка потрапляє на затемнений кружечок – потрібно зупинитися, прочитати речення, яке стосується цього кружечка, та пояснити, чому в цій позиції потрібно перемістити фішку на декілька ходів уперед або повернутися назад.

Навчальний посібник
Культура добросусідства. Частина 4 : Учимся, відпочиваємо та працюємо разом.
Закарпаття : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів

Автори-укладачі видання: М. А. Араджионі, О. В. Волошенюк,
М. Ю. Кірик, Т. В. Палько, І. М. Санковська, Л. П. Ходанич.

Художники: М. Михалюк, В. Шиллер.

Редактори: М. А. Араджионі, Н. М. Овчарук, І. М. Санковська.

Перекладачі: Т. М. Захарова, О. Г. Тимохіна.

Дизайн: М. Г. Козлова. Коректор: Н. М. Овчарук.

Підписано до друку 25.06.2018 р. Формат: 60x84 $\frac{1}{8}$. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Arial. Ум. друк. арк. 13,49. Наклад 1000 прим.

Видавництво ТОВ «Прометей»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 5212 від 19.09.2016 р.

Надруковано у ФОП Рябокони Олександр Васильович,
04123, м. Київ, вул. Осиповського, 3-А, кв. 151, тел. 050-961-71-27

Видання адаптованого посібника здійснене в рамках виконання проекту «The culture of good neighbourhood promotion through Ukrainian educational institutions» Інформаційно-дослідного центру «Інтеграція та розвиток» за фінансової підтримки Посольства Королівства Норвегії в Україні (проект UKR-17/0024)

Norwegian Embassy